

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Н.В. БРОВЧЕНКО

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Навчальний посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
напряму підготовки «Правознавство»

Затверджено
Вченою радою ЗНУ
Протокол №
від « » _____ 2014 р.

Запоріжжя
2014

УДК: 342 (4/9) (0758)
ББК: Х9 (4/8) 300я73
Б88

Бровченко Н.В. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напрямку підготовки «Правознавство» / Н.В. Бровченко. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – 120 с.

Навчальний посібник містить короткий виклад лекційного матеріалу з дисципліни «Конституційне право зарубіжних країн», а також комплекс практичних завдань до кожної теми (тематику рефератів, визначення термінів, ситуаційні задачі тощо), словник юридичних термінів з конституційного права та перелік рекомендованої літератури, включаючи інформаційні ресурси.

Рецензент *Т.О. Коломоєць*

Відповідальний за випуск *Г. С. Журавльова*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	5
Тема №1. Загальна характеристика конституційного права.....	5
Тема №2. Теорія конституції та сучасні конституційні моделі.....	11
Тема №3. Держава як категорія конституційного права. Сучасні форми держави в зарубіжних країнах.....	17
Тема №4. Конституційно-правове регулювання Політичні партій та інших громадських об'єднань.....	25
Тема №5. Конституційно-правовий статус особи в зарубіжних країнах. Права та свободи людини і громадянина.....	32
Тема №6. Конституційні форми безпосереднього народовладдя в зарубіжних країнах. Виборче право та виборчі системи.....	41
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	51
Тема №7. Інститут законодавчої влади. Парламенти та парламентаризм.....	51
Тема №8. Конституційно-правовий статус глави держави.....	58
Тема №9. Уряди в зарубіжних країнах: аналіз конституційно-правового статусу.....	66
Тема №10. Конституційні основи судової влади в зарубіжних країнах.....	72
Тема №11. Місцеве самоврядування в зарубіжних країнах.....	81
Тема №12. Конституційний контроль (нагляд) в зарубіжних країнах.....	90
ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДО ЕКЗАМЕНУ.....	100
СЛОВНИК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ З КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА.....	103
ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА, РЕКОМЕНДОВАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	119

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Конституційне право зарубіжних країн» відображає основні форми, обсяг і напрямки роботи студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки «Правознавство».

Курс «Конституційне право зарубіжних країн» носить фаховий характер. Підготовка за цією дисципліною повинна забезпечувати студентам належний рівень професійних знань, які можуть бути реалізовані у практиці державотворення нашої країни. Окрім того, що воно розвиває загальну професійну культуру будь-якого юриста, досить важливим є і практичне значення відповідних знань. По-перше, для тих студентів, що готуються до дипломатичної та іншої роботи пов'язаної із зарубіжними країнами, а по-друге, у зв'язку з потребою порівняльно-правового аналізу вітчизняних та зарубіжних інститутів конституційного права з метою врахування позитивного досвіду країн з розвиненою демократією та впровадження позитивних здобутків у вітчизняну практику державотворення на шляху до побудови України як демократичної, незалежної, соціальної, правової держави. Одночасно навчальна дисципліна має і велике пізнавальне значення, оскільки отриманні знання сприятимуть формуванню демократичних поглядів, сучасної правосвідомості громадян нашої держави. Адже багато конституційно-правових інститутів які запроваджено сьогодні в Україні спочатку виникли у конституційному праві зарубіжних країн (конституції, парламентаризм, розподіл влади) і розуміння їх генезису, сучасних перспектив розвитку – крок до вирішення актуальних питань державотворення в Україні.

Наука конституційного права зарубіжних країн є частиною загальної науки конституційного права. Вивчення особливостей розвитку конституційного права зарубіжних країн, здійснення порівняльного аналізу національних особливостей форми держави, взаємовідносин держави і суспільства, організації і функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування надасть змогу не тільки розширити кругозір студентів-правників, а й усвідомити роль держави та особи у світі.

Навчальний посібник містить тематику лекцій та короткий виклад їх змістової частини, також у посібнику запропоновано комплекс практичних завдань до кожної теми (тематику рефератів, визначення термінів, ситуаційні задачі тощо), схематичний матеріал, словник юридичних термінів з конституційного права та перелік рекомендованої літератури до курсу включаючи інформаційні ресурси.

Начальний посібник складений у відповідності до вимог кредитно-модульної системи і призначений для студентів юридичних факультетів вищих навчальних закладів чи вищих навчальних закладів юридичного спрямування і містить систему знань про основи устрою суспільства, держави, правове становище людини в ній, основи побудови органів публічної влади тощо.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ТЕМА №1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

1. Становлення та розвиток конституційного права як галузі права.
2. Поняття, предмет та метод правового регулювання конституційного права в зарубіжних країнах.
3. Джерела конституційного права: поняття та загальна характеристика окремих видів.
4. Система конституційного права: поняття та характеристика складових елементів (загальних принципів, норм права, інститутів).
5. Конституційно-правові відносини: поняття, зміст, характеристика елементів.
6. Конституційне право як наука: поняття, предмет, метод.
7. Конституційне право як навчальна дисципліна.

Процес виникнення та еволюції конституційного права як галузі права, що є провідної в національних системах права різних країн світу є досить складним і неоднозначним. Сам термін «конституційне право» можна розглядати в кількох значеннях, а саме: 1) як галузь права, тобто сегмент конкретної системи національного (внутрішньодержавного) права; 2) як галузеву юридичну науку, що має як національний, так і світовий вимір; 3) як навчальну дисципліну, що включає вивчення конституційного права в зарубіжних країнах з метою порівняння та визначення основних тенденцій розвитку конституціоналізму в світовій практиці.

Терміни «конституційне право» та «державне право» зазвичай вважаються синонімами. Вибір терміну зазвичай продиктований національними традиціями слово застосування. Так, англо-саксонська та романська правові системи традиційно використовують термін «конституційне право», тоді як для германської системи характерним є використання терміну «державне право». Історично так склалося, що в країнах, де провідну роль у формуванні цієї галузі відіграли конституційно-правові акти, що акцентували увагу насамперед на правах і свободах людини та їх закріпленні в конституціях і сама галузь права має назву «конституційне право» (Великобританія, Франція). В країнах, яких конституційно-правова наука надавала основоположного значення розвитку держави, її інститутів та їх правовому оформленню і закріпленню, як наприклад, в Німеччині, відповідна галузь права отримала найменування «державне право». Можна навести й інший приклад. В Швейцарії у її переважній німецькомовній частині використовують термін «державне право», тоді як в інших, романомовних частинах цієї країни – «конституційне право». Саме тому можна говорити про те, що стосовно розвинених західних країн терміни «державне право» та «конституційне право» мають приблизно однакове значення. Хоча деякі автори наголошують на відмінності в розстановці акцентів конституційного та державного права, з огляду на неоднаковий обсяг правового регулювання. Отже, в процесі вивчення

дисципліни конституційне право зарубіжних країн можна, і навіть необхідно, використовувати також термін «державне право», особливо коли йдеться про вивчення конкретної галузі права тих країн світу (ФРН, Скандинавські країни тощо), де її офіційна назва досі має назву «державне право».

Предметом конституційного права як галузі права є суспільні відносини в сфері закріплення та регулювання основ конституційного ладу, суверенітету народу та форм його здійснення, взаємовідносин між державою та громадянином, складу та компетенції її суб'єктів, а також організації та функціонування системи органів влади (державної та самоврядної) тощо.

Під методом правового регулювання конституційного права розуміють способи і засоби правового регулювання відносин, що складають предмет конституційного права. В конституційно-правовому регулюванні суспільних відносин досить поширеним є методи зобов'язання, зборони, дозволу, проголошення, підтвердження, конкретизації, додержання, використання, застосування тощо. Особливу увагу слід звернути на такі методи як імперативний (субординаційний) та диспозитивний (координаційний). В цілому конституційно-правовий метод регулювання суспільних відносин заснований на владно-імперативних засадах. Це пояснюється природою тих суспільних відносин, які підпадають під вплив норм конституційного права. Владні відносини визначають зміст значної частини цих норм. В той же час значна частина їх у демократичних державах встановлює зміст і гарантування прав людини і громадянина, що означає відповідні обмеження для державної влади. Також слід зазначити, що імперативний метод (субординаційний) у сучасному конституційному праві втрачає свої виняткові позиції. Це обумовлюється тим, що багато суб'єктів конституційного права не перебувають між собою у імперативно-субординаційних зв'язках (наприклад, місцеве самоврядування в багатьох державах світу є відокремленим від держави і вона майже не має на нього вплив, а органи та посадові особи місцевого самоврядування не перебувають між собою у прямих субординаційних зв'язках). Тобто, характерною ознакою сучасного конституційного права в більшості держав поступово стає юридична рівність багатьох суб'єктів, зокрема: державна влада та місцеве самоврядування; вищі органи державної влади між собою. Навіть відносини між державою та особою (принаймні в державах так званого людиноцентристського спрямування) на сьогодні майже втратили виключно імперативний характер.

З'ясувавши предмет і метод конституційно-правового регулювання можна сформулювати найбільш загальне визначення даної галузі права. Отже, конституційне право – це система правових норм конкретної держави, що регулюють становище людини в суспільстві і державі, основи суспільного ладу, основи організації та функціонування системи органів публічної влади.

Під джерелом права в юридичному сенсі розуміються ті форми, в яких знаходять свій вираз правові норми, що забезпечуються за допомогою внутрішнього переконання чи державного примусу. До основних видів джерел в конституційному праві традиційно відносять: нормативно-правові акти, судові прецеденти, правові звичаї, а також конституційні та міжнародні

договори, статuti територіальних автономій, парламентські регламенти, рішення органів конституційної юрисдикції, релігійні, доктринальні джерела та інші.

Конституційне право є складною системою, до якої входить досить велика кількість взаємодіючих частин та елементів, які саме і характеризують його внутрішню будову та уособлюють її. Основними елементами системи конституційного права на які слід звернути особливу увагу – є загальні принципи, інститути та норми.

Під конституційно-правовими відносинами слід розуміти суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, тобто відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками згідно з приписом конституційно-правової норми. Розглядаючи специфіку суб'єктів конституційного права слід звернути увагу, що до них належать: держава, нація, громадяни, політичні партії та громадські організації, засоби масової інформації, державні органи та посадові особи, територіальні громади та ін.

Дайте визначення таких понять

Конституційне право, предмет конституційно-правового регулювання, метод конституційно-правового регулювання, правоздатність, дієздатність, правовий статус, акти застосування конституційного права, акти реалізації конституційного права, джерела конституційного права, система конституційного права, загальні принципи конституційного права, конституційно-правові інститути, конституційно-правові норми, конституційно-правові відносини, суб'єкти конституційно-правових відносин, нормативно-правовий акт, звичайний закон, конституційний закон, органічний закон, судовий прецедент, конституційний звичай.

Тематика рефератів

- * *Проблеми та перспективи правового регулювання конституційно-правової відповідальності в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз*
- * *Нетрадиційні джерела конституційного права*
- * *Сучасні тенденції розвитку конституційного права в зарубіжних країнах*

Тестові завдання

1. Суспільні відносини, що виникли в процесі здійснення суверенітету народу - державної влади, що належить йому, а в багатонаціональних державах - також здійснення суверенітету націй, які проживають на території даної держави - це:

- а) предмет державно-правового (конституційно-правового) регулювання;
- б) державне (конституційне) право зарубіжних країн;
- в) предмет науки конституційного права зарубіжних країн;
- г) інститут права;
- д) конституційно-правові відносини;

2. Назвіть колегіального суб'єкта конституційно-правових відносин:

- а) Віце-президент;
- б) Державні збори;
- в) депутат місцевого органу представництва;
- г) Генеральний прокурор;
- д) Президент;

3. Основою для виникнення (конституційно-правових відносин є:

- а) дії державних органів - акти, які вони видають;
- б) конклюдентні дії уповноважених осіб;
- в) проведення виборів у вищі органи представницької влади;
- г) конклюдентні дії підприємств, установ, організацій приватної форми власності;
- д) проведення референдуму;

4. Джерело конституційного права зарубіжних країн, яке уособлює собою універсальний правовий акт, що законодавчо закріплює всі головні інститути державного (конституційного) права: суспільний лад; основні права, свободи та обов'язки громадян; національно-державний устрій; виборче право та виборчу систему; принципи організації та діяльності всіх органів держави - це:

- а) акти органів місцевого самоврядування;
- б) акти президента;
- в) регламенти парламентів;
- г) конституція;
- д) акти постійно діючих органів парламентів - їх Президіумів;

5. Конституційне право зарубіжних країн як галузь права - це:

- а) система поглядів, ідей, концепцій про дії конституційно-правових норм і виникаючих в суспільстві конституційно-правових відносин;
- б) основоположні ідеї, початки яких включають основну суть і характеристику даної галузі права;
- в) система та сукупність внутрішньоузгоджених норм, які закріплюють й регулюють основи соціальної та економічної структури суспільства, її політичну, економічну й соціально-духовну сферу, особливості правового положення особистості, порядок формування, повноваження та взаємозв'язок органів державної влади і самоврядування;
- г) головний, єдиний правовий акт чи сукупність таких актів, які встановлюють загальні принципи суспільного чи державного устрою, форми безпосередньої демократії, встановлюють порядок організації та діяльності органів державної влади та самоврядування, закріплюють конституційні права та свободи людини і громадянина;
- д) група суспільних відносин, яка складається в процесі здійснення державної влади, що регулюється нормами конституційного права;

6. Назвіть метод конституційного права як галузі права, який вона не застосовує :

- а) метод заборони;

- б) метод імперативно-власного впливу;
- в) метод зобов'язання;
- г) диспозитивний метод;
- д) метод аналізу;

7. Важливе джерело конституційного права зарубіжних країн, яке має ряд специфічних ознак: їх прийняття прямо передбачено в конституції; вони доповнюють конституцію; не змінюють її основних принципів; як правило, регулюють цілий правовий інститут; іноді потребують додаткової процедури - це:

- а) звичаєві закони;
- б) конституційні закони;
- в) референтні закони;
- г) акти виконавчої влади, які мають силу закону;
- д) органічні закони;

8. Норми конституційного права зарубіжних країн як галузі права, що зобов'язують будь-який орган чи посадову особу здійснювати конкретні дії - це:

- а) метод дозволу;
- б) метод зобов'язання;
- в) диспозитивний метод;
- г) метод заборони;
- д) імперативний метод;

9. Правило поведінки, яке склалося історично; традиція, яка підтримується державою - це:

- а) судовий прецедент;
- б) релігійні правила;
- в) конституційний звичай;
- г) акти надзвичайних органів влади;
- д) доктринальні джерела;

10. Інститут конституційного право зарубіжних країн, норми якого регулюють відношення між державою і особистістю, об'єднаннями громадян і встановлює головні принципи правового положення людини - це:

- а) інститут, який встановлює структуру вищих державних органів, порядок їх формування і діяльності;
- б) основи правового положення особистості;
- в) основи місцевого управління;
- г) інститут політико-територіального устрою;
- д) інститут політичного режиму;

11. Метод конституційного права, який домінує в конституціях багатьох країн - це:

- а) диспозитивний метод;

- б) метод дозволу;
- в) імперативний метод;
- г) метод заборони;
- д) метод зобов'язання;

12. *Маастрихтський договір 1992 р. про Європейський Союз - це:*

- а) закон;
- б) регламент;
- в) акт глави держави;
- г) міжнародно-правовий акт;
- д) внутрішньодержавний публічно-правовий договір;

13. *Метод конституційного права зарубіжних країн, який застосовується в ст. 41 Конституції Республіки Куба: "Дискримінація по мотивам раси, кольору шкіри, статі і національного походження заборонена і карається законом" - це:*

- а) метод заборони;
- б) диспозитивний метод;
- в) метод зобов'язання;
- г) імперативний метод;
- д) метод дозволу;

14. *Правовий зміст норми, який закріплює права, свободи, обов'язки, а також механізми для регулювання тих або інших правовідносин - це:*

- а) соціальний зміст конституційного права;
- б) юридичний зміст конституційного права;
- в) інститут конституційного права;
- г) філософський зміст конституційного права;
- д) конституційно-правове регулювання;

15. *Норми конституційного права зарубіжних країн, які закріплюють первинні основи суспільства та державного ладу - це:*

- а) матеріальні;
- б) установчі;
- в) загальнозакріплюючі;
- г) прогностичні;
- д) оперативні;

Контрольні питання та завдання

1. Чим відрізняються терміни «конституційне право» та «державне право»?
2. Сформулюйте поняття конституційного права як галузі права.
3. Визначте предмет галузі конституційного права.
4. Чим він відрізняється конституційне право за предметом і методом від інших галузей права?
5. Охарактеризуйте різні види джерел конституційного права.

6. Проаналізуйте які джерела конституційного права є характерними для України та інших зарубіжних країн? Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці.

ТЕМА №2. ТЕОРІЯ КОНСТИТУЦІЙ ТА СУЧАСНІ КОНСТИТУЦІЙНІ МОДЕЛІ

1. Поняття, ознаки та сутність зарубіжних конституцій. Функції конституцій та їх характеристика.
2. Класифікація конституцій зарубіжних країн: мета та критерії класифікації.
3. Об'єкт конституційного регулювання. Дія конституцій.
4. Форма і структура конституцій.
5. Способи прийняття та розробки конституцій в зарубіжних країнах. Установчі збори (Конституції Італії, Індії). Октройовані конституції. Порядок внесення змін і доповнень до конституцій у зарубіжних країнах.

Термін «конституція» походить від латинського *constitutio* – устрій. У найбільш загальному значенні конституція – це основний закон держави, який закріплює її суспільний і державний устрій, основні права, свободи та обов'язки людини й громадянина; систему і принципи організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, виборчу систему тощо.

В конституційному праві зарубіжних країн конституцію доцільно розглядати в матеріальному та формальному значеннях.

В матеріальному значенні конституція – це сукупність писаних і неписаних юридичних норм, в яких закріплюються права й свободи людини, визначаються основи суспільного ладу, форму держави та статус органів державної влади, а також державні символи та відзнаки.

Найчастіше термін «конституція» вживається у формальному значенні – як закон чи сукупність законів, які мають найвищу юридичну силу порівняно з іншими законами. У такому вигляді конституція є, законом законів, або основним законом. Матеріальне та формальне розуміння конституції знаходяться у певному взаємозв'язку, оскільки усі держави мають конституцію в матеріальному сенсі, але не в усіх є конституція у формальному сенсі.

Соціальне призначення та роль конституції вимагає виявлення функції сучасних конституцій, якими є основні напрями впливу конституції на суспільні відносини. В сучасній юридичній науці існують різноманітні підходи до класифікації функцій конституцій, адже вони поширюються на майже всі сфери суспільного життя, а тому диференціюються за різними ознаками. Так, за місцем і роллю конституції в суспільному житті розрізняють дві основні групи: соціальні функції та юридичні (правові); в свою чергу соціальні функції поділяють за сферами суспільного життя на: політичну, ідеологічну, економічну, соціальну, культурну тощо. Юридичні (правові) функції поділяються на: установчу, правотворчу, системотворчу, інтегративну, охоронну тощо. Можна також виділяти й інші функції конституції.

В процесі класифікації конституцій слід особливу увагу приділити визначенню основних критеріїв класифікації та характеристики їх видів. Серед основних критеріїв класифікації пропонується виділяти наступні: 1) за формою (писані, неписані); 2) за способом внесення змін і доповнень (жорсткі, гнучкі, змішані); 3) за часом прийняття та тривалістю дії (старі, нові, новітні); 4) за терміном дії (постійні, тимчасові); 5) залежно від форми державного устрою (унітарні, федеративні); 6) за типом державного режиму держави (демократичні, авторитарні і тоталітарні); 7) за способом прийняття (народні та октройовані). Цей перелік не є вичерпним в сучасній науці конституційного права можуть застосовуватись й інші критерії класифікації.

Об'єкт конституційного регулювання є одним з найважливіших елементів змісту конституцій. Спочатку конституції регулювали два-три блоки суспільних відносин: 1) права і свободи людини і громадянина; 2) організація публічної влади; 3) політико-територіальний устрій.

В подальшому коло об'єктів конституційного регулювання постійно розширюється. Основною причиною цього є зміни в економічному, соціальному та політичному житті.

Щостосується форми конституції, як вже зазначалось вона може бути писаною та неписаною. Писаними є конституції, що мають форму єдиного акту або системи з кількох актів. Як єдиний акт конституція є певним чином кодифікованим збірником норм, що має чітку структуру, приймається у встановленому законом порядку (який є більш складним порівняно зі звичайною законодавчою процедурою) і має найвищу юридичну силу. Абсолютна більшість держав світу мають писані конституції у формі єдиного акту. Неписані конституції мають той само обсяг предметів правового регулювання, що й писані, але їх норми містяться в багатьох різних джерелах: нормативно-правових актах, судових прецедентах, конституційних звичаях тощо. Неписаними є конституції Великої Британії та Нової Зеландії.

Структура конституцій в світовій практиці мало чим відрізняється і у загальному вигляді включає: преамбулу, основну частину, заключні, перехідні та додаткові положення, а іноді і додатки (Конституція Індії 1950 р. має близько десяти додатків, які за сутністю конкретизують відповідні статті основної частини Конституції).

В практиці державного будівництва виділяють кілька способів прийняття конституцій: 1) октроювання – 1. Конституція, вироблена без участі парламенту або установчих зборів та «дарована» народом монархом (Франція 1814 р., Бельгія 1831, Канада 1967, Йорданія 1956, Кувейт 1963, Конституцію Пакистану 1962 дарував президент) 2. Конституція, що її надала колонія метрополія; 2) договірні – про зміст договору домовляється суб'єкт конституційного процесу («Біль про права» 1689 р. в Англії; Конституція П.Орлика 1710 р.); 3) референдумні (РФ, Казахстан, Франція, Білорусь); парламентські (Україна, Австрія, Фінляндія, Японія); конституантою – Установчі збори (США 1787, Франція – 1791, чинна Конституція Норвегії, Італії 1947, Індії 1950).

В переважній більшості конституцій передбачений специфічний порядок внесення змін і доповнень. В США – текст поправки мають прийняти 2/3 голосів обох палат або спеціального конвенту, а потім ратифікувати 3/4 штатів. На цей час діє лише 27 поправок. У Франції К 1958 передбачає дві процедури внесення поправок: 1) зміни ініціює президент чи парламент. Їх мають схвалити обидві палати і затверджує референдум; 2) ініціює президент на спільному засіданні обох палат парламенту (конгрес) – приймається 3/5 голосів. В Україні – 2/3 голосів депутатів, а до I, III, XIII розділів + референдум. Такі конституції називають жорсткими. В деяких країнах внесення змін та доповнень до конституцій відбуваються за звичайною законодавчою процедурою (Великобританія, Нова Зеландія).

Дайте визначення таких понять

Конституція, основний закон, формальна конституція, матеріальна конституція, фактична конституція, юридична конституція, фіктивна конституція, ліберальна конституційна модель, етатистська конституційна модель, жорстка конституція, гнучка конституція, октройована конституція, народна конституція, установчі збори, договірні конституції, референдумні конституції, постійні конституції, тимчасові конституції, писана конституція, неписана конституція, структура конституції, преамбула, ревізія конституції.

Тематика рефератів

- ★ *Особливості внесення змін до конституцій США, Франції, Німеччини та України: порівняльно-правовий аналіз.*
- ★ *Проблеми та перспективи розширення об'єкту конституційно-правового регулювання в контексті розвитку та якісно оновленого розуміння прав і свобод людини і громадянина в світі.*
- ★ *Реалізація конституційних норм та механізми захисту конституційного ладу в зарубіжних країнах та Україні.*

Тестові завдання

1. Закон чи група законів, які мають вищу юридичну силу по відношенню до всіх інших законів, це:

- а) матеріальна конституція.
- б) юридична конституція.
- в) фіктивна конституція.
- г) фактична конституція.
- д) формальна конституція.

2. Які конституції існують з точки зору юридичної форми :

- а) жорсткі.
- б) монархічні.
- в) реальні.
- г) писані.

д) унітарні.

3. В яких країнах існують декілька нормативно-правових актів, які прийняті у різний час та мають вищу юридичну силу :

- а) США.
- б) Російська Федерація.
- в) Швеція.
- г) Франція.
- д) Венесуела.

4. Розходження між юридичною і фактичною конституцією це :

- а) фіктивна конституція.
- б) матеріальна конституція.
- в) формальна конституція.
- г) юридична конституція.
- д) фактична конституція.

5. Які конституції частково є писаними і включають парламентські закони та судові рішення, які є обов'язковими прецедентами, а частково складаються зі звичаїв та доктринальних тлумачень:

- а) писані.
- б) змішані.
- в) гнучкі.
- г) неписані.
- д) федеративні.

6. Конституції, які не мають ніякої системи викладення матеріалу, і в яких важко виявити логіку в побудові, - це :

- а) неписані кодифіковані конституції.
- б) писані некодифіковані конституції.
- в) змішані конституції.
- г) писані кодифіковані конституції.
- д) неписані некодифіковані конституції.

7. Преамбула в конституції – це :

- а) найбільш значима частина в політичному та ідеологічному аспекті.
- б) частина, яка не має ніякого значення.
- в) частина, яка має програмний характер.
- г) найбільш значима частина в соціальному аспекті.
- д) частина, яка відсутня в більшості конституцій.

8. Визнання та юридичне оформлення найважливіших соціально-економічних і політичних інститутів – це:

- а) юридична функція конституції.
- б) установча функція конституції .
- в) соціальна функція конституції.

- г) органічна функція конституції.
- д) стабілізуюча функція конституції.

9. *Національна конституція призвана відігравати важливу зовнішньополітичну роль, що визначає основні межі національних державних інтересів – це:*

- а) геополітична функція конституції.
- б) програмна функція конституції.
- в) функція загальносоціального регулювання та забезпечення балансу соціальних інтересів.
- г) політична функція конституції.
- д) правозахисна функція конституції.

10. *Конституція – це :*

- а) система правових норм, які мають вищу юридичну силу та регулюють основи відносин між людиною і суспільством, з одного боку, та державою – з іншого, а також основи організації самої держави.
- б) доктринальні положення.
- в) система правових норм, які не мають вищу юридичну силу.
- г) система конституційних звичаїв, які не мають вищу юридичну силу.
- д) судові прецеденти, що регулюють основи відносин між людиною і суспільством, з одного боку, та державою – з іншого, а також основи організації самої держави.

11. *Норми конституції виконують роль обмежувача необґрунтованого втручання держави у приватне життя особистості, у питання організації та функціонування суспільних формувань ,політичних партій, релігійних організацій – це :*

- а) ідеологічна функція конституції.
- б) охоронна функція конституції.
- в) функція забезпечення рівних економічних умов господарювання і соціального партнерства.
- г) виховна функція конституції.
- д) обмежувальна функція конституції.

12. *Правила політичної практики, які вважаються обов'язковими та неухильно дотримуються усіма, до кого вони безпосередньо звернені – це :*

- а) доктринальні джерела.
- б) конституційна угода.
- в) статутне право.
- г) міжнародні договори.
- д) загальне право.

13. *Які конституції проголошують не дійсні в реальності ідеали:*

- а) номінальні.

- б) семантичні.
- в) народні.
- г) даровані.
- д) нормативні.

14. Для яких країн характерна фіктивна конституція :

- а) тоталітарних.
- в) демократичних.
- в) правових.
- г) соціальних.
- д) світських.

15. З якого моменту конституція починає діяти :

- а) з моменту, який вказується в преамбулі.
- б) з моменту її прийняття.
- в) з моменту її опублікування.
- г) з моменту, який вказується в її заключних положеннях.
- д) з моменту її підписання главою держави.

Вирішити задачі

★ Ірак 2003 рік. Окупаційна влада та її прибічники пропонують населенню на референдумі затвердити проект нової Конституції Іраку замість чинної прийнятої 16 червня 1970 року. Пропонується виключити з Конституції провідну керівну роль партії Баас, проголосити демократичну парламентську республіку, правову державу, свободу віросповідання та рівність релігій. У відповідь одні висловлюють думку, що Конституція є необхідною, але оскільки Ірак є частиною ісламського світу, то, як і в багатьох арабських країнах (Ірані, Сирії, Єгипті)/, необхідно встановити в Конституції іслам в якості державної релігії, а в якості державної релігії, а в якості основи правопорядку – ісламське право (шаріат). Інші виступали взагалі проти прийняття Конституції, адже шаріат не передбачає існування будь-яких законів, окрім Корану і суні.

Проаналізуйте ситуацію. Визначте які функції повинна виконувати Конституція? В чому полягає її правова, ідеологічна і соціальна функції? Чи потрібна Конституція Іраку?

Проаналізуйте сучасний стан Конституції Іраку та визначте хто ж був правий з прибічників чи противників прийняття нової Конституції Іраку. Відповідь обґрунтуйте.

★ Португальська конституція 1976 р., зокрема містить наступне положення: «Соціально-економічна організація ґрунтується на наступних принципах: ... усупільнення засобів виробництва і земель, а також природних ресурсів у відповідності до суспільних інтересів ... демократичне планування економіки ... захист кооперативної та суспільної власності на засоби виробництва ... демократичне планування економіки ... захист кооперативної та суспільної власності на засоби виробництва ... демократична участь трудящих ».

«Забезпечується ефективна участь трудящих в управлінні підприємствами державного сектору». «Держава ... в першу чергу зобов'язана ... сприяти зростанню економічного і соціального добробуту ... особливо найменш забезпечених класів ». Чи є така конституція конституцією соціалістичного типу? Відповідь обґрунтуйте.

Контрольні питання та завдання

1. Визначте поняття терміну «конституція» та охарактеризуйте терміни «конституція» та «основний закон»?
2. Що таке конституція з юридичної та соціально-політичної точок зору?
3. Порівняйте за сутністю, змістом, формою та порядком внесення змін конституції США, Великобританії, України. Порівняльно-правовий аналіз оформіть у вигляді таблиці.
4. Які основні критерії покладені в основу класифікації конституцій? До яких класифікаційних видів можна віднести Конституцію України?
5. Встановіть основні способи ревізії конституції. Охарактеризуйте основні з них?

ТЕМА №3. ДЕРЖАВА ЯК КАТЕГОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА. СУЧАСНІ ФОРМИ ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Держава як категорія конституційного права: поняття, ознаки, класифікація.
2. Державна влада. Єдність та розподіл влади. Механізм стримувань та противаг.
3. Поняття, ознаки та структурні елементи форми держави.
4. Форма державного правління: поняття, види, особливості (приклад).
5. Форма державного (політико-територіального) устрою сучасних держав: поняття, ознаки (унітарна держава, автономії в зарубіжних країнах; федерації в зарубіжних країнах; конфедерації в зарубіжних країнах; регіоналістська держава; інші форми державного (політико-територіального) устрою).
6. Державний режим: поняття, види.

Держава в конституційному праві розуміється як суверенна політико-територіальна організація суспільства, що має владу здійснювану державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів із застосуванням, у разі потреби, легального примусу.

Термін «форма держави» має доктринальне походження і пов'язаний із вченням про державу. В сучасній теорії конституційного права більшості країн світу під формою держави розуміється комплексний інститут, що представляє внутрішньо узгоджену систему норм, що регулюють структуру та взаємовідносини основних органів держави (глави держави, парламенту, уряду), політико-територіальний устрій, основні методи діяльності державного апарату і форми його зворотного зв'язку із населенням. Основними елементами, що складаються структуру форми держави є: 1) форма державного

правління; 2) форма державного (політико-територіального) устрою; 3) державний режим.

В конституційному праві для класифікації форм держави використовується підхід з позиції теорії поділу влади і поділяється на: 1) полікратичну, 2) монократичну, та 3) сегментарну форми державного правління. При підготовці до семінарського заняття необхідно охарактеризувати кожен з них і визначити специфічні ознаки.

Форма державного правління» – це відображений в основному законі спосіб організації державної влади, який характеризує структуру та компетенційні взаємовідносини вищих органів державної влади (насамперед глави держави, парламенту та уряду), їх роль в управлінні державою. В сучасній світовій практиці державотворення прийнято розрізняти дві основні форми державного правління: 1) монархію та 2) республіку.

Під формою державного (політико-територіального) устрою держави слід розуміти внутрішню організацію державної влади, що пов'язана із побудовою держави, її поділом на складові частини (адміністративно-територіальні одиниці, автономні політичні утворення, суверенні держави) і побудована на принципі взаємовідносин між собою центральних та регіональних (місцевих) органів публічної влади.

Традиційно розрізняють дві основні форми державного (політико-територіального) устрою сучасних держав в світовій практиці – унітарну та федеративну. Під унітарною державою розуміють єдину державу складові частини якої, всі або переважна більшість вищих територіальних одиниць якої не мають державоподібного статусу і не мають жодної політичної самостійності. Хоча в деяких державах до їх складу можуть входити окремі автономні утворення. Унітарні держави поділяються на: 1) прості (де існує виключно адміністративно-територіальний поділ, автономних творень немає, наприклад, Польща, Єгипет) та 2) складні (де до складу держави можуть входити заморські території, колонії чи інші автономні утворення, що мають особливий статус, наприклад, Великобританія, Франція, Україна). Також вчені розрізняють за ступенем централізації унітарні держави: 1) централізовані; 2) децентралізовані; 3) відносно децентралізовані.

Федерація (від лат. foederatio – об'єднання) – держава, всі вищі територіальні одиниці якої мають державоподібний статус. Тобто, вони є або державами-членами або державними утвореннями, які можуть мати різні назви (штати, землі, провінції, кантони, емірати тощо), які зазвичай, називають суб'єктами федерації. За способом утворення федерації можна поділити на кілька груп: 1) договірні федерації; 2) конституційні федерації; 3) конституційно-договірні. За ступенем однорідності суб'єктів розрізняють: 1) симетричні та 2) асиметричні федерації. В залежності від співвідношення предметів відання та повноважень федерації та її суб'єктів розрізняють федерації: 1) централізовані (інтеграційні) та 2) децентралізовані чи відносно децентралізовані (революційні). За структурою федерації поділяють на: 1) національно-територіальні; 2) територіальні; 3) комплексно-територіальні.

Останнім часом вчені виділяють ще одну форму політико-територіального устрою, яка отримала назву «регіоналістська» держава. Під регіоналістською розуміється держава уся територія якої, а не окремі частини, складається з автономних утворень.

Поряд з унітарними, федеративними та регіоналістськими державами структура та органи яких регулюються конституційним правом, на сьогоднішній день розрізняють також такі форми політико-територіального устрою, які створені на підставі міжнародних угод і регулюються в основному нормами міжнародного права, але з елементами конституційно-правового регулювання (деякі вчені їх називають квазіфедеративними формами). До них можна віднести: 1) конфедерацію; 2) співдружність; 3) союз; 4) асоційовані держави; 5) унії; 6) ліги; 7) кондомініуми тощо.

Під державним режимом слід розуміти систему методів і засобів здійснення державної влади в країні, а під політичним режимом – систему методів і засобів здійснення політичної влади в країні.

Визначальними щодо державного режиму є поділ влади і реальний порядок взаємодії вищих органів законодавчої і виконавчої влади. За цими двома ознаками виокремлюються такі типи державних режимів: абсолютизм, обмежений дуалізм, дуалізм, президентіалізм, парламентаризм, міністеріалізм, партократизм.

Також традиційно державні режими поділяють на два види: демократичні (ліберально-демократичні, соціальної демократії) та авторитарні (тоталітарні, расистські тощо), тому основним критерієм класифікації держав по даній ознаці є демократизм форм і методів здійснення державної влади. Для рабовласницьких держав характерні і деспотія й демократія; для феодалізму - необмежена влада феодала, монарха, і народні збори; для сучасної держави - тоталітаризм, і правова демократія.

Дайте визначення таких понять

Форма держави, форма правління, монархія, абсолютна монархія, конституційна монархія, дуалістична монархія, парламентарна монархія, виборча монархія, теократична монархія, республіка, президентська республіка, суперпрезидентська республіка, монархія, парламентарна республіка, полупрезидентська республіка, теократична республіка, форма державного устрою, унітарна держава, федеративна держава, полікратична державна форма, монархія, сегментарна державна форма, президентсько-монархія, політико-територіальний устрій автономія, адміністративно-територіальні одиниці, унітарна держава, обласна автономія, персональна автономія, корпоративна автономія, територіальна автономія, етнотериторіальна автономія, культурно-національна автономія, політична автономія, адміністративна автономія, договірна федерація, конституційна федерація, симетрична федерація, асиметрична федерація, інтерграційна федерація, доеволюційна федерація, асоційована держава, федеральний округ, федеральна територія, сецесія, федеральний контроль, федеральний примус, федеральна

інтервенція, президентське правління, конфедерація, регіоналістська держава, співдружність, демократія, тоталітаризм, авторитаризм, расизм, фашизм.

Тематика рефератів

- * *Конституційно-правова характеристика регіоналістської держави.*
- * *Конституційно-правовий статус автономій в зарубіжних країнах: порівняльна характеристика.*

Тестові завдання

1. Абсолютна монархія як форма правління характеризується:

- а) влада монарха здійснюється на основі і в рамках Конституції;
- б) поділом влади монарха з парламентом, але влада монарха явно переважає;
- в) відсутністю у монарха реальних повноважень по управлінню державою і вони носять представницький характер;
- г) усевладдям монарха, де він – джерело будь-якої влади;
- д) монарх обирається на свою посаду Радою правителів, а думка населення не враховується взагалі;

2. Конституційна монархія як форма правління характеризується:

- а) усевладдям монарха, який визначає межі будь-якої влади в нормативних актах, а в основі Конституції лежить тільки воля монарха;
- б) поділом влади монарха з парламентом, але влада монарха переважає;
- в) влада монарха здійснюється на основі і в рамках Конституції;
- г) монарх обирається населенням країни на основі Конституції;
- д) монарх є одночасно главою держави і главою Конституційного суду країни;

3. Для дуалістичної монархії характерно:

- а) монарх – джерело будь-якої влади, в основі законів воля монарха;
- б) влада монарха здійснюється в рамках і на основі Конституції;
- в) поділ влади монарха з парламентом, але влада монарха явно переважає;
- г) відсутність у монарха реальних повноважень по управлінню державою і його повноваження носять представницький характер;
- д) монарх одночасно є главою держави і головою того або іншого релігійного культу;

4. Парламентарна монархія як форма правління характеризується:

- а) усевладдям глави держави - монарха, де він джерело будь-якої влади і тільки він визначає її межі в нормативно-правових актах;
- б) влада монарха здійснюється в рамках і на основі прийнятої парламентом Конституції;
- в) відсутністю у монарха реальних повноважень по управлінню державою і його повноваження носять представницький характер, реальна влада належить парламенту;

- г) глава держави - монарх, обирається на свою посаду парламентом;
- д) монарх є одночасно главою держави і главою парламенту;

5. *Виборна монархія як форма правління у Малайзії характеризується:*

- а) монарх є одночасно главою держави і главою того або іншого релігійного культу, представники якого обирають монарха на його посаду кожні 8 років;
- б) влада монарха здійснюється в рамках і на основі Конституції;
- в) глава держави обирається на свою посаду Радою правителів, куди входять лише голови 11 монархічних штатів;
- г) монарх обирається населенням держави на основі загального і прямого волевиявлення;
- д) відсутністю у монарха реальних повноважень по управлінню державою і його повноваження носять представницький характер;

6. *Для теократичної монархії як форми правління у Ватикані характерно:*

- а) монарх - єдине джерело влади, яку він здійснює в рамках і на основі Конституції;
- б) поділ влади монарха з парламентом, але влада монарха явно переважає;
- в) монарх обирається всіма громадянами даної держави;
- г) монарх є одночасно главою держави і главою того або іншого релігійного культу;
- д) відсутність у монарха реальних повноважень по управлінню державою і його повноваження носять представницький характер, а реальна влада належить духовному лідеру, главі того або іншого релігійного культу;

7. *Республіка як форма правління характеризується:*

- а) верховна влада в державі належить колегіальним виборним органам і монарху, але з явним переважанням повноважень виборного колегіального органу;
- б) верховна влада належить монарху, який визначає межі влади колегіального виборного органу;
- в) верховна влада в державі належить тільки колегіальним виборним органам і здійснюється тільки ними;
- г) законодавча влада належить колегіальним виборним органам, а монарх здійснює вищу виконавчу і судову владу;
- д) відсутністю у монарха реальних повноважень, які носять представницький характер, а реальні повноваження здійснює виборний колегіальний орган, але зі згоди монарха;

8. *Для парламентарної республіки як форми правління характерно:*

- а) президент обирається парламентом, після чого президент формує уряд;
- б) президент обирається населенням країни і формує уряд самостійно;
- в) президент обирається парламентом, а уряд формується з представників партій, які мають більшість в парламенті;

- г) уряд формується парламентом, а президент обирається населенням держави;
- д) парламент формує уряд, а прем'єр-міністра призначає президент;

9. Президентська республіка як форма правління характеризується:

- а) президент є главою держави, глава виконавчої влади має право відкладного вето;
- б) президент є главою держави, але не здійснює виконавчу владу, а право вето має лише прем'єр-міністр;
- в) президент не є главою держави, але здійснює виконавчу владу, права відкладного вето не має;
- г) президент здійснює вищу судову владу;
- д) президент є главою законодавчої і судової влади в державі;

10. Суперпрезидентська республіка – це форма правління, яка встановлюється внаслідок:

- а) прийняття демократичної Конституції парламентом країни;
- б) обмеження владних повноважень глави держави;
- в) прямого і загального волевиявлення народу на загальних виборах;
- г) військового перевороту;
- д) невиконання урядом затвердженого парламентом бюджету;

11. Для монархічної республіки як форми правління характерно:

- а) президент — одноосібний носій виконавчої влади, але пов'язаний сильним контролем з боку законодавчої і судової влади і не має права на розпуск парламенту;
- б) президент здійснює виконавчу владу з урядом і пов'язаний контролем законодавчої і судової влади, але має право на розпуск парламенту;
- в) президент не має яких-небудь повноважень, не має права розпустити парламент, але пов'язаний контролем з боку лише законодавчої влади;
- г) президент — одноосібний носій вищої виконавчої влади, не пов'язаний яким-небудь контролем з боку законодавчої і виконавчої влади і має право розпустити парламент;
- д) посада президента зовсім відсутня;

12. У монархічній республіці повноваження президента здійснюються терміном на:

- а) 4 роки;
- б) 6 років;
- в) 8 років;
- г) 7 років;
- д) невизначено тривалий (довічний) термін;

13. Теократична республіка як форма правління характеризується:

- а) президент одночасно глава держави і голова того або іншого релігійного культу;

- б) адміністративно-територіальні одиниці одночасно керуються призначеними з центра чиновниками;
- в) юридичним закріпленням участі духовенства тільки лише в культурному і духовному житті суспільства;
- г) юридичним закріпленням участі духовенства не тільки в політичному житті, але і в безпосередньому управлінні державою;
- д) юридичним закріпленням участі духовенства тільки в політичному житті суспільства;

14. Проста унітарна держава являє собою:

- а) держава, яка формується з окремих державних утворень, які користуються певною самостійністю;
- б) держава, яка не має всередині себе певних державних утворень, які користувалися б якою-небудь самостійністю;
- в) держава, яка має найменшу кількість органів державної влади;
- г) держава, Конституція якої приймається, змінюється, відміняється простою більшістю голосів депутатів парламенту;
- д) держава, яка містить в собі окремі державні утворення, але вони не користуються якою-небудь самостійністю;

15. Конфедерація як форма державного устрою являє собою:

- а) примусове об'єднання самостійних держав;
- б) добровільне об'єднання несамоствійних держав;
- в) примусове об'єднання несамоствійних держав;
- г) добровільне об'єднання самостійних держав для досягнення конкретних цілей;
- д) добровільне об'єднання самостійних держав без конкретної мети;

Вирішити задачі

- ★ Конституція (Основний нізам) Саудівської Аравії 1992 р. встановлює, що влада виходить від народу, але акти, що мають силу закону, приймає монарх після обговорення в раді ашшура. На підставі аналізу Конституції Саудівської Аравії визначте, яку форму державного правління має ця держава. Відповідь обґрунтуйте.
- ★ Конституція Кувейту 1962 встановлює, що існує парламент, право вето короля (еміра) може бути перекинуто рішенням 2/3 складу парламенту, чого не буває, а парламент приймає закони тільки з санкції монарха, міністри відповідають перед королем (еміром) і призначаються ним. На підставі аналізу Конституції Кувейту визначте, яку форму державного правління має ця держава. Відповідь обґрунтуйте.
- ★ Президент США – глава держави у президентській республіці за згодою Сенату призначив міністром освіти містера Сміта. Нижня палата - Палата представників заперечує проти призначення і прийняла рішення про недовіру містеру Сміту. На підставі аналізу Конституції США визначте як повинен вчинити президент в цьому випадку. Відповідь обґрунтуйте.

- * Кантон Юра – суб'єкт федерації а Швейцарії, посилаючись на ст. 3 Конституції Швейцарії, в якій говориться, що «кантони суверенними, оскільки їх права не. Обмежені федеральною конституцією», уклав з Баварією (земля - суб'єкт федерації у Німеччині) спочатку угоду про заходи з захисту природи, а потім - про прискоренні поштового повідомлення. Стаття 9 Конституції Швейцарії свідчить, що у вигляді винятку суб'єкти можуть укладати договори з іноземними державами з питань народного господарства, сусідських відносин і поліції. Проаналізуйте Конституції Швейцарії та ФРН і визначте чи правомірними є укладені суб'єктами угоди. Відповідь обґрунтуйте з посиланням на відповідні нормативні акти.

Контрольні питання та завдання

1. Що таке форма правління. Чи можна визначивши форму правління, отримати цілісне уявлення про організацію публічної влади в країні?
2. Чим відрізняються монархія та республіка і які ознаки приманні кожній з цих форм правління? Результати оформити у вигляді порівняльної таблиці.

	Монархія	Республіка
Ознаки	1. 2.	1. 2.

3. Які форми державного (політико-територіального) устрою ви знаєте? У формі порівняльної таблиці здійсніть аналіз форм державного (політико-територіального устрою у сучасних державах (аналіз включає не менше 30 держав).
4. Скільки держав існує в світі? Які з них входять до Організації Об'єднаних Націй? Складіть таблицю.

Назва держави	Конституційно-правовий статус	Рік утворення

5. Чим відрізняється радянська республіка від парламентарної? Чи є взагалі відмінності? В чому сутність партоткратичного державного режиму.
6. В чому полягає сутність клерикального державного режиму.
7. Проаналізуйте текст будь-яких трьох конституцій та спробуйте визначити форму держави з усіма її елементами (формою державного правління, формою державного (політико-територіального устрою, державним режимом)?
8. Чи можна з тексту конституції визначити державний режим відповідної держави? Спробуйте це зробити на підставі отриманих знань.

ТЕМА №4. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ІНШИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

1. Основи та межі правового регулювання громадських об'єднань.
2. Поняття політичних партій, їх сутність, функції, організація,
3. Класифікація політичних партій. Сучасні партійні системи.

4. Правовий статус об'єднань соціально-економічного та культурного характеру
5. Конституційно-правове регулювання релігійних відносин та їх вплив на політичне життя

В процесі реалізації конституційного права на об'єднання створюється багато політичних партій, масових рухів, організацій та закладів суспільної самодіяльності.

Політична партія (лат. pars (partis) - частина, група однодумців) - це добровільна, активна й організована частина суспільства, створена для виявлення і захисту соціально-економічних, національних, релігійних та інших інтересів політичними методами, тобто шляхом завоювання влади, участі в ній на коаліційній основі чи впливу на її здійснення.

З усіх громадських об'єднань, що діють на політичній арені, політичні партії є «найбільш політичними», оскільки відверто ведуть боротьбу за місця у парламентах і урядах, за посади президентів і віце-президентів, губернаторів і мерів. Маючи мандати на ці високі посади, лідери та члени політичних партій здійснюють управління державою, а через нього - всім суспільством, впливаючи в такий спосіб на прийняття і реалізацію державних і політичних рішень.

Характерною рисою політичного життя демократичних держав є політичний плюралізм, або багатопартійність. Політичний плюралізм - це легальна діяльність різних політичних партій.

В теорії конституційного права традиційно політичні партії поділяють на кілька різновидів.

Так, відповідно до змістових та політологічних характеристик:

- 1) Консервативні партії, насамперед, виступають за збереження порядків, проти будь-яких реформ (наприклад, Консервативна партія у Великобританії, Народна партія в Іспанії).
- 2) Релігійні (клерикальні, конфесійні) партії об'єднують членів партії на основі спільності віри. Ці партії виступають за те, щоб суспільне життя та управління державою здійснювались відповідно до догматів релігії (Християнсько-демократична партія Італії, Мусульманська ліга в Пакистані, Мусульманська ліга в Індії).
- 3) Ліберальні партії виступають за свободу в економічній діяльності, невтручання держави у суспільне життя (Ліберальна партія Великобританії)
- 4) Реформістські партії, що виступають за соціальну справедливість при збереженні приватної власності (соціал-демократичні партії в Європі, Індійський національний конгрес)
- 5) Партії «зелених» (екологічні партії) утворилися в результаті злиття громадських організацій, що виступають на захист навколишнього середовища. Це відносно нові політичні об'єднання. Перша така партія була зареєстрована у 1980 р. у ФРН, а у 1983 р. «зелені» завоювали 27 депутатських мандатів у Бундестазі. Сьогодні «зелені» працюють у парламентах Великобританії, Скандинавських держав, Японії та ін. Це партії лівого, демократичного напрямку, що виступають, насамперед, з позицій

захисту прав і свобод людини, за чистоту довкілля.

- 6) Новацією політичного життя останніх десятиріч стало створення гуманістичних партій. Перша така партія виникла не в Європі з її демократичними традиціями, а в Аргентині у 1969 р. Сьогодні гуманістичні партії широко відомі на Заході. В основу своєї діяльності гуманісти покладають загальнолюдські цінності. Вони виходять з того, що для будь-якої форми організації суспільства головною цінністю мають бути не ідеї партії, держава тощо, а людина. Звідси - завдання, що їх висувають гуманісти: підвищення життєвого рівня людини, інтенсифікація праці, боротьба за соціальну рівність, з безробіттям. У сфері зовнішньої політики - роззброювання, без'ядерний світ тощо.
- 7) Радикалістські партії, виступають за докорінну перебудову суспільства із застосуванням, як правило, насильницьких заходів. Вони є серйозною загрозою демократичним інститутам і джерелом політичної напруженості. Це в основному є діяльність неофашистських партій (італ. *fascismo*, від лат. *fascis* - зв'язка, об'єднання). Сьогодні у багатьох країнах активізується діяльність неофашистських партій, неофашисти працюють не тільки в муніципальних органах, а й в парламентах (Італія, Франція та ін.). У Франції на виборах президента у 2002 р. лідер неофашистів Жан-Марі Ле Пен балотувався навіть на посаду президента. Ідеологія фашистів - це войовничий антидемократизм, расизм і шовінізм, звеличування тоталітарної держави, авторитарний режим, однопартійна система, загарбницькі війни тощо.

З точки зору організаційної структури розрізняють наступні партії:

- Кадрові, що мають фіксоване членство та обов'язкові партійні внески. Прийом до цих партій пов'язаний із відповідними умовами (іноді потрібна, навіть рекомендація від осіб, членами відповідної партії, кандидатський стаж тощо). Ці партії зазвичай існують в країнах тотального соціалізму.
- Масові партії характеризуються тим, що не мають фіксованого членства та обов'язковості партійних внесків. Так, у США Демократична та Республіканська партії вважають свої членами усіх хто голосував на виборах за їх кандидатів.
- Партії-рухи існували в країнах, що розвиваються за умови тоталітаризму. Тобто це була єдина дозволена в країні партія, а її членами вважались більшість жителів країни (так, в Заїрі членами політичної партії вважались усі громадяни з моменту народження).

З точки зору правового стану розрізняють зареєстровані та незареєстровані, легальні, нелегальні партії тощо.

Звісно, що класифікація політичних партій як і будь-яка класифікація має умовний характер і не є вичерпною. Термін «партійна система» використовується як для характеристики відносин між політичними партіями і державою, так і для відносин політичних партій між собою.

Поняття «багатопартійна система» близьке до поняття «багатопартійність», але не тотожне. Якщо останнє вказує на кількість партій, що функціонують у державі, то «багатопартійна система» означає, що реальну можливість боротися за владу мають більш як дві партії, оскільки «двопартійна система» - це також

багатопартійність. За наявності багатопартійної системи, як правило, формується коаліційний уряд. Наприклад в Іспанії існує близько 200 партій, в Японії у період виборів створюються тисячі партій, у Франції у виборах приймають участь 40 партій тощо.

Двопартійна система - це не показник кількості партій, що діють на політичній арені конкретної країни, їх завжди більше двох. Поняття «двопартійна система» лише підкреслює, що в умовах багатопартійності тільки дві політичні партії володіють реальною можливістю вести боротьбу за владу і, як наслідок, - сформувати уряд. Одна з цих партій стає правлячою, а друга - опозиційною. Так, у Великобританії діють такі політичні партії: Консервативна, Лейбористська, Ліберальна, Соціал-демократична, Демократична партія лівих сил, Партія зелених, Національний фронт тощо. Але прийти до влади можуть тільки представники Консервативної чи Лейбористської партії.

Однопартійні системи характерні для країн з авторитарним політичним режимом, наприклад, на Кубі, в КНДР, Лаосі та ін. За умов однопартійної системи спостерігається зрощування партії з державним апаратом в єдиний бюрократичний механізм. Внаслідок цього саме поняття «партія» як частина суспільства втрачає сенс.

Заборонена діяльність політичних партій ще має назву «безпартійна система» існує в ряді мусульманських країн (у Саудівській Аравії, Кувейті, Омані, ОАЕ).

Політичні партії виконують різноманітні функції, до основних з яких належать:

а) представництво інтересів класу, соціальної групи, національної спільності (наприклад Шведська народна партія у Фінляндії), суспільства в цілому;

б) розробка політичного курсу, вирішення існуючих у суспільстві проблем: економічних, соціальних, національних, міжнародних тощо;

в) боротьба за владу з метою реалізації своїх партійних програм чи передвиборних платформ;

г) втілення в життя свого політичного курсу, коли партія приходить до влади, діставши перемогу на виборах;

д) контроль за діяльністю державних органів, коли партія опозиційна;

е) ідеологічна функція партії, що полягає у пропаганді партією свого світогляду, своїх цінностей не тільки з-поміж її членів і прибічників, а й у суспільстві в цілому. У демократичному суспільстві не може бути монополії однієї партії, навпаки, йдеться лише про змагання ідей, їх вільну конкуренцію;

є) робота із залучення до партії нових членів, прагнення до створення могутньої соціальної партії;

ж) кадрова політика в партії виховання активістів, добір лідерів і їх висування як у партійному апараті, так і в державних структурах;

з) регулювання внутрішньопартійного життя, вирішення різних внутрішньопартійних питань. У багатьох партіях надзвичайно гострою є проблема боротьби між фракціями: лівими, правими, центристами, радикалами тощо. Інколи розбіжності у поглядах на вирішення нагальних проблем усередині партії бувають гостріші й серйозніші, ніж між різними політичними партіями. Гостра

міжфракційна боротьба паралізує ту чи іншу партію, може призвести до її розпаду.

Проте діяльність політичних партій зовсім не вичерпує весь спектр сил і організацій, що діють на політичній арені. Для захисту своїх, насамперед, економічних, а також політичних інтересів представники підприємницьких кіл організують різноманітні асоціації підприємців. Нині конституції та законодавства зарубіжних країн, регламентуючи різні сторони підприємницької діяльності, закріплюють статус підприємницьких організацій, спілок і асоціацій.

Перша підприємницька організація була заснована в США у 1895 р. Тепер вони створюються на місцевому, регіональному і загальнонаціональному рівнях у вигляді торгово-промислових палат, спілок роботодавців, галузевих асоціацій, національних об'єднань представників промисловості, оптової торгівлі та банкової справи. Такими є, наприклад, Конфедерація британської промисловості, Національна рада французьких підприємців, Федеральне об'єднання спілок національних роботодавців, Круглий стіл бізнесу США, що об'єднує представників фінансових кіл США, тощо.

Підприємницькі організації - це могутні й впливові об'єднання, що мають свої офіси з численним апаратом економістів, юристів, соціологів, психологів у сфері бізнесу, маркетингу тощо, їх апарат набагато більший за штат співробітників політичних партій. Основні напрями діяльності підприємницьких асоціацій (організацій, спілок, палат) такі: а) узгодження економічної політики корпорацій і галузі економіки в цілому; б) вплив на відносини між найманими робітниками та підприємцями через вироблення певної політики в оплаті за працю, у вирішенні проблем безробіття, перерозподілу та перекваліфікації трудящих тощо; в) ініціювання у створенні ТНК; г) вплив на законодавчий процес, підготовку і прийняття бюджету, податкову та митну політику; г) розробка кадрової політики для державного апарату, політичних партій і профспілок; д) фінансування політичних партій; е) фінансування ідеологічних теорій, покладених в основу партійних програм і передвиборних платформ тощо.

Говорячи про способи впливу підприємців на державну політику, слід зазначити їх безпосередню участь у роботі виборних органів, а також використання послуг різного роду лобістських організацій і лобістів.

Лобізм (англ. lobby - кулуари) - це могутній механізм безпосередньої дії (тиску) приватних і суспільних організацій на законодавчий процес і урядову політику в інтересах певної соціальної чи національної групи, підприємницької організації, партії, фірми або корпорації. Лобісти - приватні чиновники, які репрезентують інтереси окремих соціальних або національних груп, спілок, партій, фірм або корпорацій.

Поряд з підприємницькими організаціями існують також і професійні спілки, що покликані захищати інтереси, насамперед, найманих працівників, союзи захисту прав споживачів, що захищають права споживача, зокрема право на задоволення основних потреб, право на безпеку, право вибору, відшкодування збитків тощо. Селянсько-фермерські організації створюються для захисту інтересів осіб, зайнятих у селянському господарстві, проте мають значний політичний вплив в країнах є значної роль аграрного сектору.

Релігійні об'єднання також займають важливе місце в системі

громадських об'єднань і впливі на політичне життя суспільства. Зокрема, релігійні спілки сьогодні, насамперед представляють інтереси найбільш великих світових релігій – християнства, ісламу, буддизму, іудаїзму, синтоїзму тощо. Звісно, що більшість країн світу є поліконфесійними, наприклад, в США де більшість віруючого населення є християнами (88%) зареєстровано близько 260 церков та релігійних спільнот.

Для мусульманських країн традиційно характерною є важлива роль релігії у суспільному та політичному житті, зокрема, ісламські норми визначають конкретні інститути державної влади, а іноді й порядок компетенції та формування.

Дайте визначення таких понять

Політична партія, громадська організація, партійна система, багатопартійна система, атомізована партійна система, двопартійна система, однопартійна система, консервативні партії, клерикальні (релігійні) партії, конфесійні партії, ліберальні партії, реформістські партії, радикальні партії, масові партії, партії-рухи, легальні партії, нелегальні партії, національні партії, профсоюзи, підприємницькі союзи, селянські (аграрні) союзи, жіночі організації, молодіжні організації, деполітизація, політичний плюралізм

Тематика рефератів

- ★ *Конституційно-правова характеристика діяльності жіночих союзів в зарубіжних країнах*
- ★ *Конституційно-правове регулювання утворення і діяльності політичних партій в зарубіжних країнах.*

Тестові завдання

1. *Сукупність виборців, що віддають свої голоси за кандидатів певної партії:*
 - а) виборці
 - б) виборщики
 - в) партійний електорат
 - г) прибічники політичної партії
 - д) члени політичної партії
2. *Найвищим керівним органом партії є:*
 - а) з'їзд;
 - б) зібрання;
 - в) слухання;
 - г) конференція.
3. *Спеціальний документ, що регламентує організаційну структуру і норми внутрішньопартійного життя це:*
 - а) партійний договір;
 - б) постанова;
 - в) закон про політичні партії;

г) статут політичної партії.

4. *Організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній:*

- а) громадська організація;
- б) політична партія;
- в) союз;
- г) громадське об'єднання.

5. *Сукупність політичних партій, характер їх взаємодії, а також місце і вплив у державному механізмі*

- а) партійна система;
- б) політична партія;
- в) союз;
- г) громадське об'єднання;
- д) усі перераховані варіанти є вірними.

6. *За ідейно-політичним спрямуванням виокремлюють політичні партії:*

- а) національно-радикальні,
- б) національно-демократичні,
- в) загальнодемократичні,
- г) соціалістичного спрямування,
- д) усі перелічені варіанти є вірними.

7. *Партійна система з переважаною партією, яка за підсумками виборів незмінно залишається при владі протягом десятків років; уряд формується лише переважаною партією:*

- а) однопартійна,
- б) тоталітарна,
- в) мусульманська,
- г) домінантна,
- д) усі перелічені варіанти є вірними.

8. *Партійна система обмеженого (поміркованого) плюралізму характеризується:*

а) відсутністю антисистемних партій двосторонньої опозиції; притаманністю орієнтованості на участь в уряді, коаліційних кабінетах, незначна ідеологічна різниця між партіями,

б) наявністю антисистемних партій, двосторонньої опозиції зліва і справа, станом перманентного конфлікту між опозицією зліва і справа, сильним ідеологічним розмежуванням між ними,

в) не передбачає необхідності точного підрахунку числа партій, всі вони не впливові; тут виникає поріг, за яким кількість партій не має значення; уряд формується на позапартійній основі, або на засадах широкої коаліції,

г) відзначається наявністю правого та лівого блоків партій, що змагаються між собою за владу відзначається наявністю правого та лівого блоків партій, що змагаються між собою за владу,

9. *За принципами організації та членства політичні партії поділяються на:*

- а) кадрові;
- б) реформістські;
- в) масові;
- г) демократичні;
- д) усі варіанти є вірними.

10. *Організації, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами:*

- а) політичні партії;
- б) громадські організації;
- в) громадські об'єднання;
- г) усі варіанти є вірними

Вирішити задачі

- ★ Група медичних працівників створила організацію «Лікуємо усіх» і просить зареєструвати її як політичну партію. В її програмному документі, направленому реєстраторові, зазначено, що головна мета партії – об'єднання медичних працівників для підвищення їх кваліфікації, обміну досвідом, поліпшення медичного обслуговування. Разом з тим говориться, що партія не відмовляється від критики уряду, і буде вимагати збільшення бюджетних асигнувань на медичне обслуговування. Всі документи оформлені правильно. Чому реєстратор в реєстрації відмовив. Відповідь обґрунтуйте.
- ★ Загальновідомо, що у Великобританії діє кілька політичних партій, але до 1997 р. багато років при владі стояла одна – консервативна партія. Її тепер змінила лейбористська. Обидві ці партії час від часу змінюють одна одну у владі. Інші партії уряд не формують. Яка партійна система у Великобританії. Відповідь обґрунтуйте.

Контрольні питання та завдання

1. Що таке деполітизація? До яких частин державного механізму це поняття можна застосувати? В яких конституційно-правових формах це виявляється?
2. Що розуміється під поняттям «політична партія»? Чим вона відрізняється від інших політичних громадських об'єднань?
3. Чим відрізняються конфесійні та клерикальні партії?
4. Чим відрізняються політичні партії від громадських організацій? Результати оформити у вигляді таблиці

	Політичні партія	Громадська організація
Ознаки	1.	1.

	2.	2.
--	----	----

5. Яким чином співвідноситься назва політичної партії з її політикою, соціальною базою? Наведіть приклади.
6. Що розуміється під поняттям «політичний плюралізм»? Яким чином він співвідноситься з партійними системами?
7. Що уявляють неополітичні громадські об'єднання? Якою є їх політична роль? Наведіть приклади їх інституціоналізації.

ТЕМА №5. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ. ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1. Історичний розвиток прав і свобод, дуалізм правового статусу особи; способи визначення у правосуб'єктності.
2. Зміст та способи визначення правового положення людини.
3. Громадянство (підданство): поняття, характерні риси, порядок набуття. Політична правоздатність. Філіація, натуралізація, усиновлення (удочеріння), оптація. Порядок припинення громадянства: вихід, втрата, позбавлення (денатуралізація, денаціоналізація).
4. Сутність демократичних прав і свобод. Методи визначення об'єму правосуб'єктності. Положення про формально – юридичну рівність. Правові обмеження прав громадян по політичним мотивам.
5. Класифікація конституційних прав і свобод.
6. Судовий та інший юридичний захист прав і свобод. Механізм реалізації та захист прав і свобод.
7. Поняття і види правових гарантій конституційних прав і свобод в зарубіжних країнах. Конституційні й судові гарантії.
8. Конституційні обов'язки і конституційна відповідальність громадян.

Конституція за своєю сутністю є системою обмежень державної влади шляхом проголошення і забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Права людини становлять основу конституціоналізму. Ідея про те, що люди від народження є вільними і рівними у правах, що їм від народження належать невідчужувані права, покладена в основу перших конституційних актів, що приймалися в ході усіх буржуазно-демократичних революцій XVII-XVIII ст. У подальшому права і свободи людини у тому чи тому обсязі закріплювалися в конституціях усіх демократичних держав. Так права людини набували юридичної форми і ставали найважливішим інститутом конституційного права поряд з інститутами державної влади та засад суспільного життя.

Права людини можна розглядати як основу конституціоналізму. Ідея про рівність і вільність людини від народження, що їй належить ряд невідчужуваних (природних) прав лягла в основу перших конституційних актів, що приймалися в часи перших буржуазних революцій 17–18 ст.

У науці прийнято ділити права і свободи людини на три покоління (цю пропозицію зробив французький правознавець Карел Васак):

1-е покоління - громадянські і політичні права (*liberte*);

2-е - соціально-економічні (*egalite*);

3-е - права колективні або солідарні (*fraternite*).

Багатоманітність форм конституційного закріплення прав і свобод людини і громадянина може бути зведена до двох основних способів визначення обсягу прав і свобод:

- * позитивного і
- * негативного.

За позитивного способу, який називається також дозвільним, конституції та інші джерела конституційного права встановлюють, що особа (людина або громадянин) може робити, тобто, що їй дозволяється, в економічній, соціальній, політичній і духовній сферах та які особисті права вона має. «має право», «вправі», «може» та ін..

За негативного способу, який називається також заборонним, норми конституційного права встановлюють заборону будь-якому суб'єкту порушувати чи обмежувати певне право чи певну свободу. Поправка 5 конституції США «ніхто не може примушуватись свідчити проти самого себе».

В абсолютній більшості країн світу використовується позитивний спосіб визначення обсягу прав і свобод – у конституціях у тій чи тій формі закріплюються всі основні права і свободи людини і громадянина.

В конституційному праві зарубіжних країн використовуються два терміни приналежності особи до певної держави це громадянство і підданство.

У наші дні поняття підданства використовується тільки у державно-політичній практиці деяких країн із монархічною формою правління, причому в демократичних державах – як рівнозначне поняттю громадянства. Термін «підданство» відображає особистий зв'язок людини з монархом. Основи правового статусу особи в монархічній Великобританії мло чим відрізняється від ситуації в республіці Франція. Останнім часом в Іспанії, Бельгії, Нідерландах, Японії та деяких інших країнах ці терміни застосовуються як рівнозначні, а замість підданства використовується термін «громадянство». В країнах же Арабського Сходу, в Африці вказані відмінності мають суттєве значення: підданий зобов'язаний бути особисто вірним монарху, населення виховується у відповідних традиціях нерідко порушення вірності суворо карається.

За звичайних умов громадянство набувається одним із двох основних способів – в порядку філіації і шляхом натуралізації.

Філіація (від лат. *filius* – син) – це набуття громадянства за народженням.

Хоча в Латинській Америці набуття громадянства в порядку філіації визначається не моментом народження, а моментом повноліття і пов'язується із наявністю політичних прав.

Вона пов'язана з моментом народження і відбувається незалежно від волі особи на основі принципів «права крові» або «права ґрунту».

Згідно з принципом «права крові» (лат. *jus sanguinis*) дитина набуває громадянство тієї держави, громадянами якої є її батьки, незалежно від місця народження. Наприклад якщо батько француз, а мати італійка дитина може бути

особою без громадянства до тих пір поки батьки не підпишуть письмову угоду про вибір громадянства.

Згідно з принципом «права ґрунту» (лат. *jus soli*) дитина набуває громадянство держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків або якщо батьки невідомі.

Натуралізація – це набуття громадянства за волевиявленням особи із дотриманням прописаної у законі процедури.

Надання натуралізованого громадянства зазвичай здійснюється в індивідуальному порядку і супроводжується, зокрема, такими умовами:

- постійне проживання особи на законних підставах протягом певного часу (найчастіше – п'яти років, десять років Бельгія, Іспанія) на території тієї держави, на громадянство якої вона претендує (укорінення), ; У Франції 5-річний строк укорінення може бути скорочений до 2-х років для тих хто провчився у французькому університеті. Скорочена процедура для осіб корінної національності (Болгарія, Греція, Ізраїль, ФРН)
- вихід із попереднього громадянства або його втрата;
- наявність постійного місця проживання (доміцилій) (Німеччина);
- бути психічно здоровим і не мати деяких хвороб (наприклад СНІД);
- не бути зареєстрованим – зокрема в документах інтерполу в якості терориста
- володіння державною мовою;
- мати «добрий характер» (Великобританія)
- наявність законних джерел існування (Австрія) та ін.
- в арабських країнах громадянами можуть стати тільки мусульмани (Кувейт, ОАЕ, Саудівська Аравія)

Відповідність встановленим умовам сама по собі не є гарантією набуття громадянства. Набуття громадянства шляхом натуралізації не визнається суб'єктивним правом людини. Суб'єктивному праву завжди відповідає чийсь обов'язок. Обов'язку щодо натуралізації держава не має. Це означає, що особа може претендувати на набуття громадянства в порядку натуралізації, але держава не зобов'язана надавати його.

Припинення громадянства – це припинення правового зв'язку між особою і державою, за якого вони втрачають права та обов'язки одне щодо одного. Припинення громадянства означає, що держава не визнає і не гарантує права і свободи свого колишнього громадянина, не заступається за нього за кордоном. Колишній громадянин, зі свого боку, не зобов'язаний дотримуватися законів і приписів держави, виконувати перед нею які-небудь обов'язки, крім тих, що покладаються на нього як на людину. Припинення громадянства може відбуватися за різними підставами, залежно від яких розрізняються:

- * вихід із громадянства,
- * втрата громадянства і
- * позбавлення громадянства.

Вихід із громадянства – це припинення громадянства за волевиявленням громадянина, тобто відмова громадянина від громадянства.

Вихід із громадянства може відбуватися за клопотанням заінтересованого громадянина і відповідного дозволу уповноваженого органу держави (зазвичай – глави держави) або в порядку реєстрації – за заявою громадянина, яка спеціального дозволу не потребує.

Втрата громадянства – це припинення громадянства внаслідок вчинення особою певних заборонених дій.

Втрата громадянства відбувається на основі рішень і дій уповноважених державних органів і посадових осіб. Цим втрата громадянства відрізняється від виходу із громадянства, який відбувається за волевиявленням особи і здійснюється за її клопотанням або в порядку реєстрації. Іноді втратою громадянства називається будь-який вид його припинення.

Позбавлення громадянства – це припинення громадянства особи, здійснене з ініціативи уповноваженого державного органу від імені держави. Позбавлення громадянства є крайнім заходом, до якого держава вдається тоді, коли поведінка громадянина не узгоджується з інтересами і законами держави.

Позбавлення громадянства, набутого за народженням, називається денационалізацією, а набутого в порядку натуралізації – денатуралізацією. Особи позбавлені громадянства підлягають висиланню з країни – експатріації

Традиційно, виділяють такі групи прав та свобод людини і громадянина:

1) права людини і права громадянина;

2) індивідуальні та колективні права, свободи та обов'язки.

Тут слід мати на увазі, що індивідуальні права можуть здійснюватися колективно, а от право колективне індивідуально здійснюватися не може. Наприклад, відповідно до ст. 44 Конституції України ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Дане право може реалізовуватися тільки колективно, оскільки індивідуальний страйк – це прогул. Більшість конституційних прав і свобод за своєю суттю є індивідуальними. Що ж до колективних прав, то у більшості випадків це права різного роду меншин. Наприклад, відповідно до ст. 10 Конституції України в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України;

3) основні і додаткові права, свободи та обов'язки. Так, у ст. 38 Конституції України передбачено, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами — це основне право, а похідними від нього є закріплені цією ж статтею Конституції України права громадян брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) найбільш важливою визнається класифікація конституційних прав свобод та обов'язків людини і громадянина за змістом на:

- особисті (громадянські) (право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України тощо);
- політичні (публічні) (право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, право на

- свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації тощо);
- економічні, соціальні, культурні (право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на житло, право на працю та інші).

Дайте визначення таких понять

Правовий статус, особа, людина, громадянин, громадянство, підданство, філіація, натуралізація, оптація, реєстрація, трансферт, репатріація, денатуралізація, денаціоналізація, експатріація, екстрадиція, визнання, біпатрид, апатрид, іноземець, біженець, права людини, права громадянина, обов'язок людини, обов'язок громадянина, індивідуальні права, колективні права, громадянські (особисті) права, політичні права, економічні права, соціальні права, духовні (культурні) права, політична правоздатність, гарантії прав людини і громадянина

Тематика рефератів

- ★ *Конституційно-правова регламентація статусу іноземців в зарубіжних країнах*
- ★ *Конституційно-правовий статус біженців в зарубіжних країнах*
- ★ *Проблеми біпатризму в зарубіжних країнах та шляхи запобігання цьому негативному правовому феномену*
- ★ *Право людини і громадянина на життя: поняття, проблеми визначення моменту виникнення*
- ★ *Смертна кара в сучасних державах людино центристського спрямування*
- ★ *Поняття евтаназії та проблеми правового регулювання в зарубіжних країнах*

Тестові завдання

1. Перший період історичного розвитку прав і свобод передбачає закріплення в конституційних актах:

а) особистих (громадських) прав і свобод (недоторканість житла, особи, процесуальних гарантій тощо) та політичних прав і свобод (виборчого права, свободи слова, друку тощо);

б) соціально-економічних прав і свобод, які гарантували інтереси осіб, які працюють за наймом, включаючи соціальне забезпечення трудящих;

в) культурних прав, включаючи право на використання досягнень світової культури, гарантування державою свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, право на результати своєї творчої та інтелектуальної діяльності;

г) шлюбно-сімейних прав, які передбачали ґрунтування шлюбу на вільній згоді жінки і чоловіка, рівні права і обов'язки кожного з подружжя у шлюбі і сім'ї;

д) прав і свобод особи у період надзвичайних ситуацій, військового та осадного стану в країні;

2. Другий період історичного розвитку прав і свобод особи передбачає закріплення в конституційних актах:

а) культурних прав, включаючи гарантування державою свободи літературної, художньої, наукової творчості, право на результати своєї творчої та інтелектуальної діяльності, право на використання досягнень світової культури; а також соціально-економічних прав і свобод, які захищають законні інтереси, перш за все, робітників за наймом, включаючи соціальне забезпечення трудящих;

б) рівних прав і свобод, а також обов'язків подружжя у шлюбі та сім'ї, який ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка;

в) екологічних прав, включаючи право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, право на отримання інформації про стан навколишнього природного середовища;

г) особистих і політичних прав і свобод людини і громадянина;

д) прав і свобод особи у період надзвичайних ситуацій, військового та осадного стану в державі;

3. Третій період історичного розвитку прав і свобод особи передбачає закріплення в конституційних актах:

а) шлюбно-сімейних прав і свобод, які передбачали ґрунтування шлюбу на вільній згоді жінки і чоловіка, рівні права і обов'язки кожного з подружжя у шлюбі та сім'ї;

б) прав і свобод особи у період надзвичайного стану в країні;

в) прав і свобод особи у період військового та осадного стану в країні;

г) екологічних прав, включаючи право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, право на отримання інформації про стан навколишнього природного середовища, а також доповнення системи прав і свобод людини і громадянина низкою економічних прав і свобод (право приватної власності, гарантії права приватної власності, свобода підприємницької діяльності тощо);

д) прийняття Конституцій у пострадянському просторі, у яких закріплюється система прав і свобод людини і громадянина;

4. В зарубіжному конституціоналізмі дуалізм правового статусу особи проявляється у:

а) правах людини, які належать особі безпосередньо, а роль держави зводиться при цьому лише до забезпечення умов для їх реалізації;

б) правах громадянина, головне призначення яких забезпечити участь особи в державно-політичному житті суспільства шляхом надання їй відповідних юридичних можливостей і цим особа ставиться в певну залежність від держави;

в) правах людини, які належать особі безпосередньо від природи, а роль держави зводиться при цьому лише до створення умов для їх реалізації, до яких відносяться різноманітні права і свободи особи, пов'язані з її існуванням та діяльністю як абстрактного індивіда, а також в правах громадянина у їх

сукупності, які встановлюються і визначаються державою, головне призначення яких забезпечити участь особи в державно-політичному житті шляхом надання їй відповідних юридичних можливостей;

г) правах людини, які встановлюються і забезпечуються державою, а також забезпечують участь особи в державно-політичному житті шляхом надання відповідних юридичних можливостей;

д) правах громадянина, тобто у природних правах, які надані особі від Бога, властиві їй з народження, держава при цьому лише створює умови для їх повної реалізації;

5. Позитивний (дозвільний) спосіб визначення об'єму правосуб'єктності особи передбачає:

а) встановлення і санкціонування державою з обов'язковим закріпленням у Конституції певної країни можливості бути носієм певних прав та свобод людини і громадянина в різних сферах суспільного і державного життя;

б) спосіб, який регламентує діяльність політичних партій щодо особи а також їх взаємозв'язок та взаємодію;

в) спосіб, який встановлює лише природні права і свободи особи, а також містить закріплення в конституційних актах заборону щодо будь-якого суб'єкта порушувати або обмежувати певні права і свободи особи;

г) визначення об'єму лише деліктоздатності особи шляхом закріплення у конституційних актах певної країни обов'язку людини і громадянина нести конституційну відповідальність за свої дії;

д) визначення об'єму правоздатності, дієздатності, деліктоздатності, а також трансделіктоздатності і їх санкціонування та встановлення політичними партіями, громадськими органами та організаціями громадської самодіяльності;

6. Негативний спосіб визначення об'єму правосуб'єктності особи передбачає:

а) державну заборону щодо будь-якої особи бути носієм прав і свобод, а також заборону на здійснення цих прав і свобод своїми власними діями;

б) закріплення у Конституції та інших конституційних актах заборони щодо будь-якої особи порушувати або обмежувати права та свободи інших осіб;

в) взаємозв'язок прав і свобод особи, а також єдність та системність цих прав і свобод;

г) використання міжнародних актів судами у якості внутрішнього законодавства держави, навіть якщо ці міжнародні акти суперечать деяким його нормам і принципам;

д) усі перелічені вище варіанти;

7. Мусульманська концепція прав людини передбачає:

а) привілеї для мусульман у порівнянні з немусульманами, жінкам не надаються виборчі права, у суді показання двох жінок прирівнюються до

показань одного чоловіка, але передбачає також і деякі майнові гарантії для жінок, а джерелом прав і свобод особи являється шаріат;

б) пріоритет суспільства, держави та колективу перед особистістю, права і свободи людини і громадянина можуть бути реалізовані лише у суспільстві і повинні забезпечуватися державою, при якій головна увага приділяється особистим і політичним правам і свободам, а соціально-економічні права не згадуються взагалі;

в) пріоритет особистості перед суспільством і державою, при якій головна увага акцентується на соціально-економічних правах і свободах, а особисті і політичні права і свободи надаються лише у виняткових випадках і тільки представникам певного трудового колективу;

г) залежність правового статусу особи від його приналежності до певного племені, згідно з якою особа лише частина племені, і вона не може мати ні за яких обставин окремих від племені прав і свобод;

д) привілеї для мусульман у порівнянні з немусульманами лише у сфері соціально-економічних прав і свобод людини і громадянина, що передбачає повну рівноправність усього населення певної мусульманської держави у політичних і особистих правах і свободах, включаючи незалежність віросповідання кандидата у президенти тощо, а також акцентування уваги не на обов'язках людини і громадянина перед Алахом та общиною «правовірних» (перед мусульманською умой), а виключно на правах і свободах людини і громадянина незалежно від віросповідання, кольору шкіри тощо;

8. Набуття громадянства способом філіації передбачає:

а) залежність набуття громадянства від волевиявлення особи, що потребує здійснення певних дій, які б свідчили про його бажання набути громадянство даної держави;

б) не пов'язаність набуття громадянства з волевиявленням особи, що потребує здійснення будь-яких дій, які б свідчили про його бажання набути громадянство даної держави, тобто громадянство набувається автоматично на підставі діючого законодавства;

в) залежність набуття громадянства певної держави від волевиявлення особи, що передбачає здійснення певних дій, які б свідчили про його бажання набути громадянство (наприклад, біженці, мігранти тощо) і водночас, разом з цим не пов'язаність набуття громадянства з волевиявленням даної особи і відсутність необхідності вчинити певні дії, які б свідчили про його бажання набути громадянства даної держави для певної категорії осіб, чітко визначених законодавством, тобто наявність змішаного характеру;

г) можливість набуття громадянства в залежності від віросповідання особи, кольору шкіри, матеріального стану, роду занять, професії та від інших встановлених законодавством країни умов і критеріїв;

д) право особи на політичний притулок.

9. «Право крові» як основний принцип набуття громадянства способом філіації передбачає:

- а) набуття громадянства в залежності від волевиявлення особи та потребує здійснення будь-яких дій, які б свідчили про її бажання набутти громадянство;
- б) можливість набуття громадянства особою в залежності від віросповідання, кольору шкіри, матеріального її стану, роду занять, професії та інших умов і критеріїв, встановлених законодавством країни;
- в) визнання громадянином певної країни будь-яку особу, яка народилася саме від громадян даної держави та на території якої держави ця особа народилася значення не має;
- г) визнання громадянином певної країни будь-яку особу, яка народилася на території даної держави, незалежно від громадянства її батьків;
- д) визнання громадянином певної країни будь-яку особу, яка набула громадянство способом оптації;

10. «Право ґрунту» як основний принцип набуття громадянства способом філіації передбачає:

- а) визнання громадянином певної країни будь-яку особу, яка народилася саме від громадян даної держави та на території якої держави ця особа народилася не має значення взагалі;
- б) набуття громадянства особою в залежності від її волевиявлення та потребує здійснення дій, які б свідчили про її бажання набутти громадянство;
- в) визнання громадянином особу, яка набула громадянство способом оптації;
- г) визнання за особою громадянства тієї держави, в яку він був видворений, внаслідок вступу на іноземну державну службу, здійснення злочину тощо;
- д) визнання громадянином певної країни будь-яку особу, яка народилася на території даної держави, незалежно від громадянства її батьків;

Вирішити задачі

- ★ Клаус Шульц стверджує, що діями підприємства "Мерседес" було порушено його права. Адміністрація підприємства не прийняла його на роботу й аргументувала це тим, що його віросповідання та світогляд не відповідають встановленим на підприємстві вимогам. Оцініть дії адміністрації.
- ★ У подружжя: італійського громадянина та французької громадянки, що знаходяться у службовому відрядженні в Аргентині народилась дитина. Яке громадянство отримає народжена дитина? Відповідь обґрунтуйте на підставі чинного законодавства.
- ★ Громадянин Канади, видатний вчений, запрошений для роботи в Алжир урядом Алжиру. По приїзді в Алжир, канадський громадянин, оскільки він повинен залишатися там, на тривалий термін, вирішив відразу набутти громадянство Алжиру. Що повинен для цього зробити громадянин Канади. Чи дозволяється подвійне громадянство законами та Канади, та Алжиру.

Контрольні питання та завдання

1. Чим відрізняються поняття «права людини» та «права громадянина»?
2. Що розуміється під поняття «екстрадиція»? Яким чином врегульовується питання екстрадиції в зарубіжних країнах?
3. Які підстави набуття громадянства існують в зарубіжних країнах? Які умови необхідні для набуття громадянства в порядку натуралізації?
4. Підстави припинення громадянства в зарубіжних країнах. Наведіть приклади країн в яких заборонено є денационалізація та денатуралізація?
5. За якими критеріями можна здійснювати класифікацію прав і свобод людини і громадянина?
6. Які гарантії прав і свобод людини і громадянина існують в зарубіжних країнах? Наведіть приклади.
7. Які обов'язки людини і громадянина існують в зарубіжних країнах?

ТЕМА №6. КОНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО НАРОДОВЛАДДЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ. ВИБОРЧЕ ПРАВО ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

1. Принцип народного суверенітету. Співвідношення безпосередньої і представницької демократії. Основні форми безпосереднього народовладдя.
2. Поняття, соціальна функція та види виборів. Періодичність виборів.
3. Виборче право: поняття та основні принципи. Виборчі кваліфікації (цензи).
4. Виборчий процес, його основні стадії.
5. Сучасні виборчі системи.
6. Референдуми в зарубіжних країнах: поняття, види, порядок проведення. Формула референдуму.
7. Інші форми безпосереднього народовладдя в зарубіжних країнах.

Проведення виборів регулюється виборчим правом, яке є однією з основних підгалузей галузі конституційного права.

Виборче право в об'єктивному сенсі - це система юридичних норм, що регулюють порядок формування виборних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Суб'єктивне виборче право – це гарантована можливість громадянину брати участь у виборах, яка реалізується за допомогою:

- Активного виборчого права – права обирати
- Пасивного виборчого права – право обиратися у виборні органи.

Право бути обраним і право обиратися не одне й те саме. Праву бути обраним повинен відповідати чийсь обов'язок обирати, тоді як такого обов'язку ніхто не має. Відповідно, немає і права бути обраним, а є тільки право обиратися, тобто бути кандидатом на виборах до представницького органу чи на виборну посаду.

Більшість держав сучасного світу претендують на звання демократичних і прагнуть в світлі цього підтвердити свій статус, формуючи представницьку систему виконавчої влади.

Право голосу є чи не єдиним універсальним правом людини у світі в теперішні часи.

З понад 240 держав світу лише в шести – Брунеї, Омані, Катарі, Саудівській Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратах і Ватикані — немає нічого, що хоча б віддалено нагадувало народно-представницькі органи управління. Власне, в перелічених країнах це, мабуть, й не потрібно.

Вибори – це засіб безпосередньої участі громадян у здійсненні державної влади шляхом висування з свого середовища кандидатів у депутати та обрання їх у представницький орган (представницька демократія).

Шляхом виборів громадяни, як носії суверенних прав народу, надають своїм депутатам мандат – тобто, наділяє певним обсягом повноважень, прав і обов'язків (деталізується в конституційному законодавстві).

В наш час конституції більшості держав закріплюють такі принципи виборчого права:

- загальне виборче право;
- рівне виборче право;
- таємне голосування;
- незалежних виборів.

Є загальні вимоги, які регламентують активне виборче право та додаткові вимоги – стосуються пасивного виборчого права.

Віковий ценз – для виборців зараз у більшості країн – з 18 років. Але навіть у провідних державах ця норма була введена відносно недавно – Великобританія в 1969 р.; ФРН – 1970 р.; США – 1970-1971 р.; Франції – 1974 р.; Греції – 1982 р. Проте, в Японії та Швейцарії – з 20 років, а в країнах що розвиваються – 21 – 23 роки. Для кандидатів у депутати – 21- 25 роки, а в сенатори – 30 – 40 років.

Ценз осілості – для виборців вимагається постійне проживання на виборчому окрузі певний час (США – 1-6 місяців; ФРН – 3 місяці; Франція – 6 місяців; Канада – 12 місяців). В деяких країнах він не деталізується і зводиться до вимоги мати постійне місце проживання – в Норвегії – прожити в країні 10 років. Великобританія, Україна – постійно проживати.

Ценз освіти – явна чи неявна вимога закону мати мінімум грамотності. В деяких країнах він посилюється вимогами вміння читати і писати державною мовою (більшість штатів США, ряд країн Латинської Америки).

Ценз статті – відмова надавати виборче право жінкам (Гаїті, Гватемала). В більшості випадків він існує для пасивного виборчого права (деякі кантони Швейцарії, Єгипет).

Вперше він був скасований у Новій Зеландії – в 1893 р., в США – 1920 р.; Великобританії – 1928 р.; Франції – 1944 р.; Італії – 1945 р.; Греції – 1956 р.; Швейцарії – 1971 р.

Майновий ценз – вимога мати мінімальне матеріальне забезпечення. В наш час застосовується рідко (деякі штати Австралії – мати у власності земельні ділянки або нерухомість) сільські райони Канади і Нової Зеландії; в Ірландії – “місце для сну”. Але в опосередкованій формі він діє досить широко і

полягає з заборони реєструвати виборцями жебраків, банкрутів і осіб, які знаходяться на громадському утриманні.

Расовий ценз – відмова в реєстрації за ознакою раси. Австралія – заборона голосування “кольоровим”; Канада – індіанцям (крім військових).

Ценз для військових – їм забороняється брати участь у виборах у більшості ніж 30 країнах (Нідерланди, Туреччина, Аргентина, Мексика) офіційний мотив заборона військовим втручатись у політику.

Релігійні – щоб бути обраним в іранський парламент необхідно сповідувати іслам.

Моральні – Люксембург позбавлені виборчого права банкрути, власники будинків терпимості. Пакистан «добра моральна репутація»

Неучасть виборців у виборах називається абсентеїзмом (лат. відсутній).

В ряді країн застосовується обов’язковий вотум (волевиявлення більшості) тобто юридичний обов’язок виборців прийняти участь в голосуванні. Італія – осуд, Австралія – штраф, Греція і Турція – позбавлення волі.

За допомогою виборчих цензів формується електорат країни.

Електорат (виборчий корпус) – це сукупність тих громадян, які з урахуванням всіх цензів були зареєстровані в списки виборців.

В деяких країнах участь у голосуванні є конституційним обов’язком, а тому невиконання його тягне юридичну відповідальність (Нідерланди, Бельгія, Австралія, Італія, Туреччина).

Для проведення виборів необхідна повна організація електорату. Вона відбувається з урахуванням того, що вибори можуть бути:

- 1) Черговими – проводяться в строк, визначений Конституцією держави;
- 2) Позачергові – у зв’язку з достроковим припинення повноважень Президента чи парламенту;
- 3) Повторні – коли на чергових виборах жодного кандидата не було обрано;
- 4) Додаткові (Проміжні) – проводяться для обрання депутата на вакансію, яка утворилась в парламенті на строк до наступних чергових виборів;
- 5) Нові – в основному муніципальні вибори у разі створення нової адміністративно-територіальної одиниці.

Самі бюлетені в різних країнах мають різну форму:

а) “австралійський” – єдиний список всіх кандидатів. Голосування здійснюється викреслюванням непотрібних кандидатів;

б) в більшості країн Західної Європи це партійні списки. Кожна партія представляє свій внесок кандидатів. Тому інколи загальний бюлетень-список – кілька метрів;

в) “індонезійський” бюлетень – формою і змістом пристосований до неграмотних виборців. Кандидат позначається емблемою своєї партії, а виборець протикає її.

г) “машина для голосування” – запропонував Едісон у 1895 р. з метою недопущення шахрайства. Після II світової війни її майже не застосовують.

Також бюлетені можуть бути:

- * категоричні та
- * ординарні

В більшості держав законом дозволяються винятки з принципу особистого голосування: (в Україні – заборонено):

- хто не може прийти на ВД має право голосувати поштою або за дорученням;
- за хворих і літніх людей – голосується за дорученням або й без нього, якщо факт хвороби відомий ВД.

Наступне питання стосується виборчої системи. Виборча система – це сукупність встановлених законом правил, принципів і критеріїв, з допомогою яких визначається результати голосування. Їх є три:

Сучасні демократії застосовують широку палітру різноманітних виборчих систем (їх близько 350), кожна з яких має свої, властиві лише їй переваги і вади. Але якою б не була виборча система, при застосуванні її неможливо абсолютно виключити небажані, а іноді й руйнівні ефекти. Тому досконалої виборчої системи не існує. Вона залишається лише теоретичним ідеалом. Проте кожному виборчу систему на практиці можна певною мірою удосконалити, а її вади – урівноважити іншими чинниками політичного процесу.

Отже, різновиди виборчих систем можна і треба оцінювати на основі їхньої політичної ефективності, рівності і справедливості.

Існують два основні типи виборчих систем:

- * мажоритарна (альтернативна) і
- * пропорційна (представницька).

Мажоритарна виборча система полягає в тому, що депутатські місця в кожному окрузі дістаються кандидатові, який зібрав установлену більшість голосів, а інші кандидати, як і політичні сили, які не набрали потрібної кількості голосів, залишаються непрезентованими в органах влади.

Залежно від того, якої більшості для обрання депутатів вимагає закон, мажоритарна система буває трьох видів.

1. Абсолютної більшості (50 % + 1 голос) від загальної кількості поданих в окрузі голосів. У разі якщо жоден кандидат не одержав більше ніж половину голосів, проводиться другий тур виборів, на якому представлено лише двох кандидатів. Для перемоги необхідно набрати просту більшість голосів. Ця система діє у Франції, Еквадорі, Україні.

2. Відносної більшості, де для перемоги досить хоча б на небагато випередити інших претендентів. Тут може існувати нижній поріг необхідної кількості голосів (12 або 25%). Така виборча система зберігається в США, Великій Британії, Канаді, Франції, Японії та інших країнах.

3. Кваліфікованої більшості (2/3, 3/4 від загального числа поданих голосів). Мажоритарна система кваліфікованої більшості передбачає, що обраним вважається кандидат (або список кандидатів), який отримав певну, кваліфіковану більшість голосів виборців. Кваліфікована більшість встановлюється законодавством і, як правило, перевищує абсолютну. Ця система застосовується зовсім зрідка в практиці виборів. Основна причина

цього полягає в її не результативності. До 1993 р. вона діяла в Італії при виборах Сенату, також застосовується в Чилі.

А ще буває преференційна виборча система. Така виборча система застосовується в багатомандатних округах, де виборець самостійно виводить рейтинг усіх кандидатів. Якщо жоден із кандидатів не одержує абсолютної більшості з усього списку кандидатів, то виключається той, хто набрав найменше перших місць. Ця процедура виключення кандидатів, які набрали найменшу кількість перших місць, може охоплювати кілька етапів і тривати доти, доки необхідна кількість кандидатів не набере абсолютної більшості голосів.

Пропорційна виборча система передбачає вибори за партійними списками і розподіл мандатів між партіями пропорційно до кількості голосів, набраних кожною з них у межах виборчого округу.

Головна перевага цієї системи – представництво партій у виборних органах відповідно до їхньої реальної популярності серед виборців. Це дає змогу всім групам суспільства повніше виражати свої інтереси, активізує участь громадян у виборах і в політиці загалом. Пропорційна система, виявляючи складність і барвистість політичної палітри, сприяє створенню ефективних зворотних зв'язків між громадянським суспільством і державою, стимулює розвиток плюралізму в політичній системі.

Усі пропорційні системи вимагають проведення виборів у багатомандатних округах. Процес розподілу мандатів починається з вирахування квоти, тобто мінімального числа голосів, одержання яких гарантує партії одне депутатське місце. Депутатами стає визначена для кожної партії кількість кандидатів, найближчих до першого місця в списку за результатами проведеного голосування.

Пропорційна система може бути:

- * система списків
- * система єдиного перехідного голосу

Існує три основні види списків для голосування:

тверді списки, коли голосують за партію в цілому і кандидати одержують мандати в тій послідовності, в якій вони представлені в партійних списках (в Іспанії, Португалії, Ізраїлі);

напівтверді коли мандат обов'язково одержує кандидат, який очолює партійний список, а розподіл інших мандатів, що їх одержала партія, здійснюється залежно від кількості голосів, які одержав кандидат, – преференція (в Італії, Австрії, Швейцарії); Система напівжорстких списків передбачає можливість для виборця голосувати:

1) за список у цілому;

2) визначати преференції, помітивши чи вписавши прізвища одного або кількох кандидатів. У першому випадку голоси виборців підраховуються за системою жорстких списків, у другому – за системою преференцій. Ця система практикується в Швейцарії, Австрії, Італії.

Вільні (преференційні) – розподіл усіх депутатських місць відбувається відповідно до преференцій виборців, уподобань (ставлень) до кожного

кандидата, занесеного до конкретного партійного списку. Виборець у бюлетені має право надати перевагу (преференцію) тому чи іншому кандидатові. Тут переможець визначається на основі кількості голосів, які одержав той чи інший кандидат, незалежно від його порядкового номера в партійному списку (у Фінляндії, Бельгії, Нідерландах). Тому під час голосування відбувається насамперед добір персоналій, а не тільки вибір партійної програми.

Панашування – можливість голосувати за кандидатів з різних партійних списків, або самому додатково вписувати, в бюлетень прізвище нових кандидатів.

Для того щоб перебороти надмірне партійне дроблення складу парламенту, обмежити можливість проникнення в нього представників українських радикальних малочисленних позасистемних партій, багато країн використовують так звані виборчі (загороджувальні) бар'єри, чи застереження, що встановлюють необхідний для одержання депутатських мандатів мінімум голосів. Якщо партія не подолає цей бар'єр, вона не одержує жодного мандата. Так, в Ізраїлі виборчий бар'єр становить 1 %, у Данії – 2 %, у Швеції й Україні — 5 %, у Німеччині, Росії — 5 %, у Туреччині – 10 %, у Данії – 2 %; у Нідерландах – 0.67% дійсних голосів.

Після того як виборці виразили свою волю, а голоси підраховані, визначається виборний метр, або виборча квота - найменше число голосів, яке необхідне для обрання одного депутата. Квота може визначатися як для кожного округу окремо, так і для всієї країни в цілому. Застосовуються різні способи визначення виборчого метра (квоти).

Найпростіший спосіб полягає в тому, що квота визначається діленням загальної кількості поданих у даному окрузі голосів на кількість мандатів, які розподіляються.

Дайте визначення таких понять

Виборче право, абсентеїзм, обов'язковий вотум, об'єктивне виборче право, суб'єктивне виборче право, активне виборче право, пасивне виборче право, виборчі цензи, виборча система, мажоритарна виборча система, мажоритарна виборча система абсолютної більшості, мажоритарна виборча система відносної більшості, мажоритарна виборча система кваліфікованої більшості, пропорційна виборча система, закриті виборчі списки, напівзакриті виборчі списки, вільні виборчі списки, змішана виборча система, виборчий ценз, абсентеїзм, джеримеринг, уніномінальний виборчий округ, поліномінальний виборчий округ, виборча квота, виборча дільниця, кумулятивний вотум, обмежений вотум, референдум, плебісцит, панашування, виборчий бар'єр, формула референдуму

Тематика рефератів

- * *Виборча система парламентських виборів в країнах Європейського Союзу*
- * *Конституційно-правове регулювання порядку проведення референдуму в зарубіжних країнах*
- * *Поняття, критерії класифікації та види референдумів*

* *Формула референдуму: поняття, види*

Тестові завдання

1. *Скільки потрібно набрати голосів виборців, щоб виграти вибори при мажоритарній системі відносної більшості:*

- а) потрібно набрати більше голосів ніж інший кандидат
- б) потрібно набрати 50% голосів
- в) потрібно набрати 50%+1 голосів
- г) потрібно набрати 2/3 голосів
- д) потрібно набрати $\frac{3}{4}$ голосів

2. *Скільки потрібно набрати голосів виборців, щоб бути обраним при мажоритарній системі абсолютної більшості:*

- а) потрібно набрати більше голосів ніж інший кандидат
- б) потрібно набрати 50% голосів
- в) потрібно набрати 50%+1 голосів
- г) потрібно набрати 2/3 голосів
- д) потрібно набрати $\frac{3}{4}$ голосів

3. *Якого виборчого цензу юридично не існує:*

- а) вік
- б) громадянство або підданство
- в) освіта
- г) майновий
- д) стать

4. *Якої з цих стадій виборчого процесу немає:*

- а) підготовка до оголошення виборів
- б) оголошення виборів
- в) встановлення виборчих одиниць
- г) голосування
- д) підрахунок голосів та встановлення результатів виборів

5. *Яких виборчих округів не існує:*

- а) одномандатний виборчій округ
- б) багатомандатний виборчій округ
- в) єдиний виборчій округ
- г) безномінальний виборчій округ
- д) поліномінальний виборчій округ

6. *Якого з цих способів висування кандидатів не існує:*

- а) самовисування
- б) висування групами виборців
- в) висування політичними партіями та блоками
- г) висування громадськими об'єднаннями
- д) висування правлячою владою від імені виконавчої гілки влади

7. Якого з видів виборів не існує:

- а) прямі
- б) непрямі
- в) середні
- г) загальні
- д) приватні

8. Якого з видів виборів не існує:

- а) національні
- б) регіональні
- в) місцеві
- г) кантональні
- д) контрольні

9. Якого з видів виборів не існує:

- а) повторні
- б) чергові
- в) позачергові
- г) оптимальні
- д) кантональні

10. Який потрібно мати вік щоб бути обраним до Палати Представників у США:

- а) 18 років
- б) 21 рік
- в) 25 років
- г) 30 років
- д) 35 років

11. Якого потрібно досягти віку щоб, мати можливість бути обраним до Сенату у США:

- а) 18 років
- б) 21 рік
- в) 25 років
- г) 30 років
- д) 35 років

12. Який віковий ценз для активного виборчого права у 1969 році було встановлено у Великобританії:

- а) 18 років
- б) 21 рік
- в) 23 років
- г) 25 років
- д) 27 років

13. Якого з цих видів виборчих систем не існує:

- а) мажоритарна система відносної більшості
- б) мажоритарна система абсолютної більшості
- в) мажоритарна система кваліфікованої більшості
- г) казуальна система більшості
- д) пропорційна система

14. Юридичний зміст “Теорії нульових виборів”, яка з’явилась у США:

- а) Президент, обраний у рік в закінченні якого є нуль буде на посаді 2 строки підряд
- б) Президент, обраний у рік в закінченні якого є нуль буде на посаді перебувати дуже ефективно для держави
- в) Президент, обраний у рік в закінченні якого є нуль буде на посаді перебувати дуже не ефективно для держави
- г) Президент, обраний у рік в закінченні якого є нуль буде переслідуватися поганою долею
- д) Президент, обраний у рік в закінченні якого є нуль буде підданий процедурі імпічменту

15. Яким нормативно-правовим актом не може регулюватися проведення виборів:

- а) конституція про вибори
- б) органічні закони
- в) спеціальні закони
- г) надзвичайні акти
- д) декларації

Вирішити задачі

- ★ Особа, яка має громадянство Польщі, Канади і Перу, висунуто кандидатом на посаду президента Польщі. Особа задовольняє всім умовам, необхідним для кандидата в президенти. Чи буде цю особу зареєстровано? Дайте правове обґрунтування можливої відмови в реєстрації або ж реєстрації цієї особи.
- ★ Сім'я Сіверс в прийшла на виборчу дільницю, щоб проголосувати за кандидата у президенти Дж. Буша, але їм не дозволили, мотивуючи це тим, що вони негри, нащадки колишніх рабів. Чи мали право відмовити у голосуванні?
- ★ У державі W де діє мажоритарна виборча система кваліфікованої більшості. Балотувалися чотири кандидати, подано 50 тис. дійсних бюлетенів. Кандидат А отримав 26 тис. голосів. Б – 10 тис., В – 9 тис.. Г – 5 тис. Хто обраний? Відповідь обґрунтуйте. За тих же умов але в державі, де діє мажоритарна система абсолютної більшості. Хто буде обраний? Відповідь обґрунтуйте.

Контрольні питання та завдання

1. Що таке «вибори»? В чому на вашу думку полягає їх сутність та зміст як політико-правового інституту?
2. Чому, на вашу думку вибори використовуються для формування не всіх органів державної влади?
3. Проаналізуйте референтний процес в зарубіжних країнах та правові наслідки їх результатів. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 10 країн)

Країна	Вид референдуму	Референтний процес	Результати

4. Порівняйте які виборчі системи застосовуються в різних країнах на парламентських виборах. Складіть порівняльну таблицю (не менше 20 країн)

Країна	Виборча система	Сутність виборчої системи

5. Проаналізуйте з якого віку настає виборче право та які ще виборчі цензи застосовуються у різних країнах (не менше 30 держав). Результати оформити у вигляді таблиці

Держава	Віковий ценз		Інші цензи
	Активне виборче право (з якого віку)	Пасивне виборче право (з якого віку)	

6. Порівняйте які виборчі системи застосовуються в різних країнах на парламентських виборах. Складіть порівняльну таблицю (не менше 20 країн)

Країна	Виборча система	Сутність виборчої системи

7. В чому полягає різниця між виборцем та виборщиком?
8. В чому полягає соціальна цінність референдуму?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.

ТЕМА №7. ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ. ПАРЛАМЕНТИ ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМ

1. Становлення та розвиток парламентаризму в світовій практиці. Теорія парламентаризму.
2. Парламент і парламентаризм. Поняття і соціальні функції парламенту.
3. Структура та класифікація парламентів зарубіжних країн. Порядок формування палат парламентів

4. Кількісний та якісний склад парламентів, правовий статус парламентарія. Депутатський мандат. Імунітет. Індемнітет. Імперативний мандат. Вільний мандат.
5. Внутрішня структура палат парламентів (керівні органи, парламентські комісії (комітети), депутатські групи та фракції).
6. Порядок роботи парламенту: сесії та загальні парламентські процедури.
7. Законодавчий процес: поняття, особливості, стадії. Внесення до законопроекту, коло суб'єктів законодавчої ініціативи; обговорення законопроекту; порядок внесення змін, поправок, доповнень до законопроекту; прийняття законопроекту та види голосування; затвердження законопроекту і набуття сили.
8. Парламентський контроль за діяльністю органів державної влади.

Парламенти – це виборні і колегіальні органи держави, які функціонують в умовах демократичного правління і мають свої головні повноваження у сфері законотворчості. В унітарних державах парламенти формуються на загальнонаціональному рівні, у федераціях - також і на рівні їхніх суб'єктів. В останньому випадку повноваження законодавчих органів двох рівнів розмежовуються на засадах, визначених федеральною конституцією.

Діяльність парламентів визначає характер і зміст парламентаризму. Парламентаризм – це система взаємодії держави і суспільства, для якої характерними є визнання провідної або особливої і досить істотної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального колегіального постійно діючого представницького органу. Парламентаризм не слід пов'язувати з якимись конкретними формами державного правління. Явище парламентаризму в тій чи іншій формі властиве кожній сучасній демократичній країні, воно є історично зумовленим наслідком суспільно-політичного розвитку.

В сучасній юридичній літературі вчені визначають парламент (від фр. *parler* – розмовляти) як загальнодержавний представницький орган державної влади, основним завданням якого є вираження волі народу шляхом прийняття законів, які регулюють найважливіші суспільні відносини, а також здійснення в межах своєї компетенції контролю за діяльністю виконавчої влади.

Конституційно-правовий статус парламенту значною мірою обумовлюється тим, яка модель організації влади і, відповідно, форма правління існують у тій чи іншій державі. Відповідно до цього можна виділити такі типи парламентів.

- типу арени;
- типу конгресу;
- змішаного типу;
- представницькі установи соціалістичного типу;
- консультативні ради

За характером функцій, здійснюваних парламентами, а також їхніх взаємовідносин з органами виконавчої влади виділяють парламенти:

- 1) активні – відіграють значну роль як у прийнятті законів, так і у формуванні уряду та контролі за його діяльністю (Конгрес США, Верховна Рада України);
- 2) реактивні – на їх діяльність значний вплив мають уряди, хоча парламент зберігає значні повноваження у сфері контролю за виконавчою владою (парламенти Великої Британії, Канади, Австралії);
- 3) маргінальні – фактично повністю контролюються виконавчою владою, через що їхній внесок у формування політики держави досить незначний (Національні збори Йорданії, Палата представників Марокко);
- 4) мінімальні – органи, які виконують декоративну функцію, утворюються з метою надання видимості легітимності існуючому режиму (парламенти соціалістичного типу).

Зрозуміло, що органи, віднесені до третьої та четвертої груп, лише умовно можуть називатися парламентами, оскільки порядок їх формування, характер компетенції та організаційні принципи і форми діяльності не мають нічого спільного із парламентаризмом.

За структурою парламенти поділяють на:

- однопалатні (монокамерні) та
- двопалатні (бікамерні).

Депутат (лат. *deputatus* – посланий) – виборний представник населення в постійно діючому представницькому органі державної влади чи органі місцевого самоврядування, який представляє в цьому органі виборців відповідного виборчого округу або всю націю.

Найважливішими рисами статусу парламентаріїв є їх незалежність, рівноправність, і недопустимість (допустимість) суміщення посади.

Велике значення у справі забезпечення незалежності парламентаріїв має інститут депутатського (парламентського) імунітету, що обмежує їх від кримінальної відповідальності та кримінального переслідування (затримання арешту) без отримання на те згоди парламенту чи його відповідної палати.

Від депутатського імунітету слід відрізнити депутатський індемнітет, одне значення якого полягає у депутатській винагороді за працю, а інше – у невідповідальності депутата за висловлювання у парламенті і за дії, підтримані його голосуванням.

Характеризуючи внутрішню структуру парламентів слід акцентувати увагу на тому, що важливим елементом внутрішньої структури парламенту є їх керівні та робочі органи. Структура парламентів світу є різною, але можна назвати основні органи і підрозділи, які є майже у кожному парламенті, їх можна поділити на:

- керівні органи парламенту;
- комітети;
- фракції (групи);
- апарат;
- адміністративна служба;
- дослідницька служба;
- контрольна служба;

– інститут омбудсмена.

Дайте визначення таких понять

Парламент, парламентаризм, парламенти з необмеженою компетенцією, парламенти з відносно обмеженою компетенцією, однопалатні (моно камерні) парламенти, двопалатні (бікамерні) парламенти, парламенти з абсолютно обмеженою компетенцією, консультативні парламенти, активні, реактивні, маргінальні, мінімальні парламенти; типи парламентів (типу арени, типу конгресу, змішаного типу, представницькі установи соціалістичного типу, консультативні ради) депутат, депутатський мандат, депутатський імунітет, депутатський індемнітет, депутатська фракція, лобізм, омбудсмен, інтерпеляція, промульгація.

Тематика рефератів

- ★ Регламенти палат (США, ФРН).
- ★ Допоміжний апарат парламенту.

Тестові завдання

1. Конституційний інжиниринг передбачає:

- а) реформування порядку ухвалення рішення, спираючись на думку про те, що різний порядок колективного ухвалення рішення дає різні результати;
- б) реформування порядку ухвалення рішення, спираючись на думку про те, що різний порядок колективного ухвалення рішення дає приблизно однакові результати;
- в) реформування порядку ухвалення рішення, спираючись на думку про те, що різний порядок колективного ухвалення рішення дає абсолютно однакові результати;
- г) реформування порядку ухвалення рішення, спираючись на думку про те, що різний порядок колективного ухвалення рішення дає різні результати лише у бікамеральному парламенті;
- д) використання такого порядку колективного ухвалення рішення, що склався історично.

2. Кооптація – це:

- а) введення до складу виборчого колегіального органу нових членів шляхом загальнодержавних або місцевих виборів;
- б) зміна складу виборчого колегіального органу через певний проміжок часу;
- в) введення до складу виборчого колегіального органу нових членів рішенням цього органу, без звернення до виборців;
- г) обрання голів виборчого колегіального органу виборцями;
- д) дострокове припинення повноважень виборчого колегіального органу рішенням цього органу.

3. Що означає термін "м'яке голосування" в парламенті ?

- а) голосування шляхом акламації;
- б) колегіальне розв'язання якоїсь проблеми, коли на поставлене питання немає однієї відповіді, правдивість якої визначена голосуванням за ознакою більшості;
- в) розв'язання якоїсь проблеми, коли на поставлене питання немає однієї відповіді, а певний варіант відповіді вибирається головою парламенту;
- г) розв'язання якоїсь проблеми, коли на поставлене питання немає однієї відповіді, виключно керівним органом парламенту;
- д) делеговане голосування.

4. Що означає термін "підвішений парламент" ?

- а) ситуація, коли жодна політична партія на виборах не отримала вирішальної переваги;
- а) парламент без голови;
- в) парламент, який складається з однієї домінуючої партії;
- г) ситуація, коли на виборах в парламент перевагу отримала одна політична партія;
- д) тимчасовий парламент.

5. Рада міністрів в ЄС – це:

- а) верхня палата Європарламенту;
- б) нижня палата Європарламенту;
- в) законодавчий орган;
- г) виконавчий орган;
- д) судовий орган.

6. Хто був основоположником класичної теорії розподілу влади?

- а) Ш. Монтеск'є;
- б) Дж. Локк;
- в) Дж. Медісон;
- г) К. Маркс;
- д) Ж. Ж. Руссо.

7. Система слабких комітетів у парламенті (Великобританія) передбачає, що:

- а) склад комітетів формується на основі договору партійних лідерів;
- б) уряд може створювати та розпускати парламентські комітети;
- в) комітет є постійним органом парламенту, члени якого періодично змінюються;
- г) комітети створюються опозицією;
- д) комітети створюються головою парламенту (палати парламенту).

8. Закриті коаліції в парламенті – це:

- а) коаліції, в яких політичні партії належать до лівого чи правого ідеологічного спектру;

- б) коаліції, в яких політичні партії не належать до лівого чи правого ідеологічного спектра;
- в) коаліції, в які входять політичні партії з суттєвими ідеологічними протиріччями;
- г) коаліції, в які входять представники лише однієї політичної партії;
- д) коаліції, створені нерівними партнерами.

9. У чому полягає лобіювання в парламенті?

- а) у тому, що рішення в парламенті приймається в інтересах окремих категорій населення;
- б) у тому, що рішення в парламенті приймається в інтересах окремих політичних чи соціальних сил;
- в) у тому, що рішення в парламенті приймається в інтересах всього суспільства;
- г) у тому, що рішення в парламенті приймається на основі загальнодержавного референдуму;
- д) у тому, що рішення в парламенті приймається з недодержанням законодавчого процесу.

10. Денонсація – це:

- а) згода держави на укладення міжнародного договору, виражена в установленій формі;
- б) процедура прийняття парламентом державного бюджету;
- в) повноваження парламенту по створенню позабюджетних фондів;
- г) випуск парламентом зовнішніх запозичень;
- д) волевиявлення держави, спрямоване на розірвання міжнародного договору.

11. Що означає принцип ротації в бікамеральному парламенті?

- а) те, що при перевибори верхньої палати, перевибирається нижня;
- б) те, що нижня палата перевибирається вся;
- в) те, що верхня палата перевибирається вся;
- г) те, що парламентарії верхньої палати перевибираються на більш довгий строк і палата оновлюється частково;
- д) те, що члени верхньої палати вибираються членами нижньої з її складу.

12. Скелетні закони парламенту – це:

- а) основи законодавства, що мають ціллію встановлювати певні принципи для законодавства на нижчому рівні;
- б) акти парламенту, що не мають нормативного характеру та приймаються по спрощеній процедурі;
- в) закони, що складають конституцію;
- г) закони, що змінюють конституцію;
- д) закони парламенту, що знаходяться по юридичній силі між конституцією та звичайними законами.

13. *Відносно обмежена компетенція парламентів означає, що:*

- а) конституція визначає точний перелік питань, щодо яких парламент приймає закони та інші рішення;
- б) парламент може діяти тільки в рамках суб'єктів федерацій або інших територіальних утворень;
- в) діяльність парламенту регулюється урядом;
- г) діяльність парламенту регулюється головою держави;
- д) діяльність парламенту обмежується прийняттям законів.

14. *Інтерпеляція – це:*

- а) винагорода членів парламенту;
- б) законопропозиція членів парламенту;
- в) запит парламентаріїв;
- г) процедура голосування членів парламенту щодо прийняття законопропозиції;
- д) процедура притягнення членів парламенту до відповідальності.

15. *Парламентські прецеденти – це:*

- а) система конституційно-правових норм, що регулюють статус парламентаріїв;
- б) однократне рішення парламенту процедурного характеру, що застосовується у парламентській практиці в аналогічних ситуаціях;
- в) однократне рішення парламенту процедурного характеру, що застосовується у практиці інших органів державної влади для вирішення подібних питань;
- г) однократне рішення парламенту про делегування своїх законодавчих повноважень органам виконавчої влади;
- д) рішення парламенту про делегування своїх повноважень для вирішення конкретного питання, що може використовуватися багаторазово для вирішення аналогічного питання.

Вирішити задачі

- ★ Конституція Франції 1958 містить перелік питань, за якими нормативні акти (закони) може приймати тільки парламент. Всі інші питання відносяться до сфери регламентарної влади президента та уряду. У Великобританії переліку виняткових повноважень парламенту немає. У Кувейті монарх має право вето щодо законів парламенту, хоча він може подолати вето 2/3 голосів. На підставі отриманих знань з класифікації парламентів визначте в якій країні з охарактеризованих вище діє парламент з обмеженою компетенцією.
- ★ У нижній палаті парламенту Бутану чотири партійні фракції: сині, помаранчеві, зелені, строкаті. З 100 депутатських місць сині мають 40, зелені - 30, помаранчеві - 25, строкаті - 5. Сині вимагали собі місце голови палати, пропонуючи зеленим місце віце-голови. Однак останні вступили в блок з помаранчевими і більшістю голосів отримали місце голови, цим же

більшістю обравши віце-головою представника партії помаранчевих. Чи порушений Регламент та звичаї парламенту відповідно до Конституції Бутану?

- * Під час «години запитань» у нижній палаті парламенту в парламентарній монархії міністру поставлено питання депутатом. Як і потрібно, питання було заздалегідь повідомлене у письмовій формі через голову палати. Міністр відмовився відповісти, заявивши, що підготовка відповіді коштує дуже дорого, і потребує професійні оплачувані консультації. Чи обґрунтованою є відмова міністра?

Контрольні питання та завдання

1. Що таке парламент та яке місце в системі розподілу влади він займає? Чи може держава існувати без цього органу державної влади?
2. Назвіть основні функції, що виконує парламент в сучасних державах? Чи залежать вони від форми державного правління?
3. Від яких чинників залежить структура парламенту? Складіть порівняльну таблицю на підставі аналізу парламентів світу (не менше 30 країн) в якій відобразатимуться парламенти за структурою та формою державного (політико-територіального) устрою?

Держава	Форма державного устрою	Структура парламенту	Назва парламенту

4. В чому полягає різниця між вільним та імперативним мандатом?
5. Проаналізуйте яким чином в різних країнах застосовується вільний, а в яких імперативний мандат та за яких підстав парламентарії припиняють свої повноваження достроково. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 10 країн)

Держава	Назва парламентарія	Тип мандату	Підстави дострокового припинення повноважень

6. Складіть порівняльну таблицю кількісного складу апарату парламентів зарубіжних країн (не менше 20 країн)

№	Країна	Форма державного устрою	Кількісний склад Апарату	Кількісний склад парламенту

7. Навіщо, на вашу думку, потрібно кілька читань при обговоренні законопроекту?
8. Чим відрізняються терміни «законодавчий процес» та «законотворчий процес»?
9. Проаналізуйте основні стадії законодавчого процесу в зарубіжних країнах.

Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 10 країн)

№	Країна	Суб'єкти права законодавчої ініціативи	Основні стадії законодавчого процесу

10. Назвіть основні стадії законодавчого процесу? Охарактеризуйте кожен з них.

ТЕМА №8. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ

1. Загальна характеристика інституту глави держави. Місце роль глави держави в системі розподілу влади. Поняття та юридичні форми глави держави.
2. Монарх: правовий статус, системи спадкування престолу, повноваження.
3. Президент: правовий статус, порядок обрання, компетенція, заміщення, відповідальність.
4. Допоміжні органи при главі держави.

Інститут глави держави є невід'ємною складовою частиною механізму здійснення влади в усіх сучасних державах.

Главою держави прийнято вважати офіційну особу (орган), що займає зазвичай, формально найвище місце в ієрархії державних інститутів та здійснює верховне управління країни у внутрішньополітичному житті і у відносинах з іншими державами. Юридично санкціоновані виключення з цього правила зустрічаються вкрай рідко (наприклад, в законодавстві Ірану).

Інститут глави держави виник і сформувався у період становлення сучасної державності. Але його генеза пов'язана з феодальною державою і навіть з більш ранніми часами, коли монархи (правителі) не тільки виступали в ролі верховних носіїв влади, а по суті ототожнювались із самою державою. Сучасна роль глави держави далека від такої. Його статус залежить від форми державного правління, прийнятій в тій чи іншій країні. Реальна роль глави держави у здійсненні влади багато в чому зумовлена й існуючим державним режимом.

В усіх розвинених демократичних державах здійснення державної влади засноване на принципі розподілу влади (законодавчої, виконавчої, судової). Місце, що займає глава держави в системі поділу влади, не завжди простежується досить чітко. Так, 1) в одних державах глава держави не належить до жодної з гілок влади (ФРН, Італія та ін.); 2) в інших державах він є одночасно і главою виконавчої влади (США, Мексика, Філіппіни та ін.); 3) діяльність держави пов'язана із здійсненням певних функцій законодавчої влади, зокрема, підписання законів (Великобританія, Індія та ін.); 4) глава держави також може виступати як арбітр щодо інших гілок влади та інститутів державної влади (Франція); 5) глава держави в деяких державах зосереджує у

своїх руках як законодавчу, так і виконавчу і судову владу (Саудівська Аравія, Оман та інші абсолютні монархії).

На сьогоднішній день існує кілька форм існування інституту глави держави, а саме:

1. Одноособовий монарх, що успадкував престол (Великобританія, Японія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Мароко);
2. Одноособовий монарх, призначений своєю сім'єю – правлячою династією (Саудівська Аравія);
3. Одноособовий монарх федеративної держави, обраний на визначений період монархами суб'єктів федерації (Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати);
4. Одноособовий президент, обраний народом, парламентом чи представницької колегії на встановлений строк (США, Німеччина, Італія, Індія, Китай);
5. Колегіальний орган, обраний парламентом на встановлений строк; при цьому окремі повноваження глави держави, що неможливо здійснювати колегіально, як, наприклад, приймання вірчих грамот зарубіжних дипломатичних представників, передаються голові колегіального органу (Куба);
6. Глава уряду, що здійснює також функції глави держави (у землях Німеччини);
7. Генерал-губернатор – представник британського монарха в державах, що мають статус британського домініону і які визнають главою держави британського монарха (Канада, Австралія, Нова Зеландія, Барбадос)
8. Одноособовий чи колегіальний глава держави, що узурпував владу в державі зазвичай без встановлення строку.

Монарх (король, султан) є главою держави і одночасно главою виконавчої влади, проте реально повнота влади йому належить тільки за умови абсолютної монархії в державі.

Головною відмінністю монарха від інших посадових осіб в державі полягає в тому, що його посада належить йому за правом народження. Він спадкує її і займає цю посаду зазвичай пожиттєво. Порядок престолонаслідування визначається конституціями. На сьогоднішній день існує кілька систем престолонаслідування:

- 1) салічна система, яка зводиться до того, що наслідування престолу здійснюється тільки по чоловічій лінії. Жінки з кола спадкоємців престолу виключаються повністю (Японія, Бельгія, Норвегія);
- 2) кастильська система не виключає жінок, але дає перевагу чоловікам – молодший брат виключає старшу сестру (Великобританія, Іспанія, Нідерланди);
- 3) австрійська система не виключає жінок, але дає чоловікам і чоловічим лініям перевагу: жінки успадковують престол тільки тоді, коли немає нащадків по чоловічій лінії (таку систему ввели в Росії за царя Павла I у 1797 р., після чого, як відомо, жінок на російському престолі не було) Вважається, що ця система існувала в минулому, адже за останні сто років жінки за даною системою пост монарха не займали).

- 4) шведська система, за якої жінки успадковують престол на рівних правах з чоловіками. Прикладом може слугувати положення шведського Акта про престолонаслідування від 1810 р. у редакції 1979 р., що є складовою частиною конституції цієї країни. Так, §1 вказаного Акта проголошує, що «право успадкування шведського престолу після короля Карла XIV Йогана належить нащадкам чоловічої і жіночої статі від потомків коронпринца Йогана Баптиста Юлія по праву нисхідної лінії короля Карла XVI Густава. Старші брат і сестра і нащадки старших брата і сестри мають перевагу перед молодшим братом і сестрою і нащадками молодших брата і сестри» .
- 5) мусульманська система, коли трон успадковує по суті не визначена особа, а «шляхетна» правляча сім'я (частина династії), котра вже сама вирішує, хто саме з найближчих родичів покійного короля (не обов'язково син) сяде на звільнений трон (Катар, Кувейт, Саудівська Аравія та ін.). Ця ж сім'я за участю вищих священнослужителів і мусульманських учених (улемів) може усунути короля і поставити на його місце іншого члена сім'ї (так було, наприклад, у Саудівській Аравії внаслідок звинувачення короля в недостатній добродійності);
- б) племінна система, коли король розглядається як головний вождь племені, а його спадкоємця визначає племінна рада, що складається із численних синів покійного. В Свазіленді це робить племінна рада лікоко на чолі з королевою-матір'ю, що свідчить про архаїзм матриархату. Останній раз у цій державі обирали короля у 1982 р. із числа більш ніж 150 синів покійного від його 70 дружин.

Монарх має право на особливий титул – короля, імператора, шаха, султана, фараона, еміра, великого герцога та ін. та державні регалії (символи державної влади) – трон, корону, скипетр та ін.

Одним з особових прав монарха є право на державне утримання за рахунок цивільного листа. Цивільний лист – це особлива стаття у державному бюджеті, де визначені кошти на утримання монарха, а також, зазвичай, його найближчих родичів та двору. Двір – це особи, що зайняті обслуговуванням його самого та сім'ї. Кошти на утримання особистого двору монарха складаються із прибутків від його особистого майна і асигнувань із державного бюджету, які він одержує по цивільному листу, що встановлюється парламентом. (в Японії тільки за наглядом імператорського протоколу слідкує управління імператорського двору зі штатом у 1130 чоловік і річним бюджетом 11 млн. і ін.). Існують випадки, коли одна і та ж особа є монархічним главою кількох держав. Правознавці подібне явище іменують особистою унією, яка, до речі, має досить глибоке коріння. Так, у 1385 р. Польща і Литва заключили Кревську унію, за якою Великий Литовський князь Ягайло став і польським королем.

Президент є главою держави в країнах із республіканською формою правління. Він є носієм верховної державної влади і вищим представником держави у її відносинах із іншими країнами. На відміну від монарха глава держави – президент – обирається. Порядок обрання президента залежить від форми державного правління.

Існують дві основні форми президентури: 1) одноособова (президент) та 2) колегіальна (Президентська рада).

Для обрання на посаду президента до кандидата висуваються наступні умови: громадянство, наявність повних громадянських та політичних прав, досягнення певного віку (зазвичай 35 років, але в Нікарагуа – 25, в Болгарії – 40, в КНР – 45, в Італії – 50). Іноді встановлюється граничний вік (наприклад в Намбії – не старше 65 років). Строк проживання в країні (Болгарія – 5 років, України – 10 років, США – 14 років). Також іноді висуваються освітні, мовні та інші цензи.

Існують різні способи обрання президента:

- 1) Голосування в парламенті (Греція, Ізраїль, Чехія, Угорщина, В'єтнам, Турція, Албанія, Італія та ін.)
- 2) Голосування виборників. Виборці голосують за виборників, а останні, не збираючись разом, обирають президента з числа кандидатів, що висунуті партіями (Аргентина, США);
- 3) Обрання спеціальною виборчою колегією (Німеччина, Італія, Індія);
- 4) Безпосередньо виборцями (Мексика, Франція).

Урочистий вступ президента на посаду має назву інавгурація, до нього входять також складання присяги.

Окремо слід розглянути питання про допоміжні органи при главі держави. Виникнення таких органів та установ спостерігається останнім часом, сьогодні без них важко собі уявити функціонування глави держави. В різних країнах світу ці органи мають різну назву – Виконавче управління Президента (США); Апарат Президента республіки («Будинок Президента») (Франція). В монархіях ці допоміжні органи мають статус міністерства двору.

Допоміжний апарат дозволяє главі держави отримувати альтернативну офіційним каналам інформацію, забезпечувати необхідне, можливо неформальну, взаємодію з конституційними органами влади, силовими закладами та ін.

Дайте визначення таких понять

Президент, монарх, республіка, монархія, цивільний лист, федеральна інтервенція, регентство, система спадкування престолу, президентура, президенціоналізм, контрасигнатура, імпаундмент, інавгурація, виконавчий привілей, абдикація, особова унія, спляча прерогатива, послання президента парламенту, концепція президента-арбітра, імпічмент, абсолютне вето, відносне вето, відкладальне вето, вибіркове вето, кишенькове вето.

Тематика рефератів

- ★ *Юридичний та фактичний стан монарху Великобританії.*
- ★ *Інститут контрасигнатури у зарубіжній теорії та практиці.*
- ★ *Загальна характеристика основних форм резидентури.*

- * *Загальні та специфічні риси законодавчих повноважень глави держави у парламентарній монархії (Великобританія), парламентарній республіці (Італія), президентській республіці (США).*

Тестові завдання

1. *Глава держави - це:*

- а) державний службовець, який здійснює наукову, організаційну та технічну допомогу парламенту;
- б) особа, спеціально уповноважена захищати права та законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого і надавати їм необхідну правову допомогу;
- в) загальнодержавний орган, головною метою якого є допомога бідним верствам населення ;
- г) вищий представник в середині та за межами країни, символ єдності нації;
- д) посадова особа дипломатичного відомства, яка захищає інтереси громадян перед місцевою владою міста.

2. *Згідно Основного закону ФРН президент входить до складу:*

- а) законодавчої влади;
- б) не входить ні в законодавчу ні в виконавчу владу;
- в) виконавчої влади;
- г) судової влади;
- д) прокурорської влади.

3. *Легалізація влади глави держави в Саудівській Аравії здійснюється шляхом:*

- а) обирання народом;
- б) призначання парламентом;
- в) призначення сім'єю своєї правлячої династії;
- г) спадкування посади;
- д) призначення урядом.

4. *Повноваження Президента в парламентській республіці можуть бути розширені:*

- а) парламентом;
- б) народом;
- в) урядом;
- г) Верховним судом;
- д) Конституційним судом.

5. *За Конституцією Румунії, після виборів Президент скликає парламент в:*

- а) 1 місячний строк;
- б) 20 денний строк;
- в) 2 денний строк;
- г) 10 денний строк;
- д) одразу після виборів.

6. *Главою держави та головою уряду в Кубі є:*

- а) Прем'єр-міністр;
- б) Голова Державної Ради;
- в) лідер керуючої партії;
- г) монарх
- д) Президент

7. *Президент обирається парламентом і уряд формується з представників партій, які мають більшість у парламенті - це:*

- а) президентська республіка;
- б) парламентська республіка;
- в) суперпрезидентська республіка;
- г) монократична республіка;
- д) теократична республіка.

8. *Система престолонаслідування, яка застосовується в Японії, Бельгії та Норвегії називається:*

- а) салічна;
- б) австрійська;
- в) кастильська;
- г) номінальна;
- д) розвернута.

9. *“Особова унія” являє собою:*

- а) недоторканність;
- б) релігійну приналежність;
- в) право бути головою декількох держав;
- г) право бути головою усіх гілок влади;
- д) недоступність.

10. *За Конституцією Бельгії, король не може бути водночас главою держави без згоди:*

- а) Верховного Суду;
- б) верхньої палати;
- в) народу;
- г) голови уряду;
- д) обох палат.

11. *Інавгурація являє собою:*

- а) переобрання глави держави на другий строк;
- б) видворення за межі країни Президента, за зраду;
- в) тимчасове виконання повноважень уряду главою держави;
- г) урочисту церемонію вступу Президента на посаду;
- д) звільнення з посади Президента Парламентом.

12. *Регентство характеризується, як:*

- а) тимчасова релігійна приналежність;
- б) вповноваження заключати міжнародні угоди;
- в) тимчасове здійснення повноважень монарха;
- г) усеваддя монарха, який визначає межі будь – якої влади в нормативних актах;
- д) тимчасове здійснення повноважень уряду монархом.

13. *Для президентської республіки характерно;*

- а) відповідальність уряду перед президентом;
- б) відповідальність Парламенту перед Президентом;
- в) відповідальність уряду перед Парламентом;
- г) обрання Президента Парламентом;
- д) довічне президентство.

14. *Президентська республіка характеризується:*

- а) президент є главою держави, але право здійснення виконавчої влади йому не належить;
- б) президент є головою судової влади в країні;
- в) президент є главою держави і главою виконавчої влади;
- г) президент є головою законодавчої влади;
- д) президент не є главою держави, главою держави є монарх.

15. *Цивільний лист являє собою:*

- а) нормативний акт цивільного суду;
- б) статтю у державному бюджеті, в якій визначаються кошти на утримання монарха;
- в) інструкція за якою проводиться урочистий вступ Президента на посаду;
- г) документ, який підтверджує регентство;
- д) акт органу реєстрації актів громадянського стану.

Вирішити задачі

- ★ У президентській республіці Деданія президент помилував засудженого шпигуна Доку за його співпрацю з правоохоронними органами та контррозвідкою, що допомогло розкрити мережу іноземних резидентів, а також оголосив амністію особам, які вчинили незначні господарські злочини. Проаналізуйте чи не вийшов Президент за межі його компетенції?
- ★ У парламентарній монархії Брутанія король після виборів до парламенту за пропозицією лідера парламентської більшості призначив його прем'єр-міністром, а також 10 інших міністрів, а міністра, який відає королівським двором, він призначив з числа безпартійних осіб. Проаналізуйте чи вірно вчинив монарх.
- ★ У напівпрезидентській республіці Кантонія президент повернув закон до парламенту із резолюцією «без розгляду», посилаючись на те, що закон не має юридичної сили, оскільки порушена процедура його прийняття.

Парламент прийняв закон вдруге 2/3 голосів, але президент використав право вето. Проаналізуйте вказану ситуацію. Чи вірно вчинив Президент.

- ★ Генеральні кортеси Іспанії визнали Короля Іспанії нездатним здійснювати свої повноваження і призначили регентство у складі двох представників правлячої та опозиційної партій. Чи відповідає це рішення Конституції Іспанії? Охарактеризуйте конституційний порядок успадкування престолу в Іспанії.

Контрольні питання та завдання

1. Як співвідноситься за різних форм правління глава держави та глава виконавчої влади?
2. Які функції та повноваження є специфічними для глави держави? Складність порівняльну таблицю компетенції монарха та президента.

Компетенція	Монарх	Президент
В сфері нормотворчої діяльності	1. – 2. –	1. – 2. –

3. В чому полягає схожість та відмінність статусів монарха та президента за парламентарних форм правління?
4. Місце та роль глави держави в теорії розподілу влади?
5. Спробуйте самостійно на підставі отриманих знань визначити та навести приклад до кожної з восьми форм існування інституту глави держави.
6. Які види відповідальності має глава держави? Чи є відмінності у підставах та видах відповідальності монарха та президента?
7. Проаналізуйте яким чином та за яких підстав в зарубіжних країнах відбувається процедура імпічменту (підстави процедури імпічменту. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці.

№	Країна	Процедура імпічменту (основні стадії)	Суб'єкти	Підстави

ТЕМА №9. УРЯДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

1. Місце уряду в системі вищих органів влади. Поняття, склад та призначення уряду.
2. Порядок формування урядів. Види урядів: однопартійний уряд, коаліційний уряд, службовий уряд, уряд меншості, уряд національної єдності, безпартійний уряд, тимчасовий уряд.
3. Компетенція урядів, урядова правотворчість, регламентарні акти. Співвідношення регламенту та закону. Делеговане законодавство: суть, види, засоби контролю над ним.

4. Структура та організація урядів. Глава уряду: правове положення, призначення, роль. Міністерства та відомства. Урядові комітети та інші допоміжні органи. Консультативні органи при центральних відомствах.
5. Конституційно-правова, політична, кримінальна, цивільно-правова, дисциплінарна відповідальність урядів зарубіжних країн.

Уряд та його апарат є найважливішою складовою та центральною ланкою усього державного механізму. Уряд – це колегіальний виконавчої влади загальної компетенції, що здійснює управління всією країною. На відміну від органів законодавчої влади воно не створює закони, а виконує їх. Виконавча влада відрізняється від законодавчої тим, що її органи, передусім уряд, забезпечують повсякденну життєдіяльність суспільства, їх діяльність пов'язана із щоденним задоволенням матеріальних і духовних потреб людей.

Виконавча влада є найсильнішою у будь-якій державі з огляду на наявність у її розпорядженні матеріальних, фінансових, інформаційних і силових ресурсів. Роль уряду та інших органів виконавчої влади в державі значною мірою залежить від форми державного правління, форми державного (політико-територіального) устрою, розкладу партійно-політичних сил у суспільстві і передусім у парламенті, взаємовідносини уряду з іншими вищими органами державної влади і нерідко суттєво відрізняється від конституційних приписів.

На сьогоднішній вчені день виділяють чотири форми органів виконавчої влади:

- 1) в країнах із впливом англосаксонської системи права (Великобританія, Індія тощо) розрізняють уряд і кабінет.
- 2) В країнах континентального права (Франція, франкомовні країни Африки) розрізняють раду міністрів і раду кабінету
- 3) В країнах тоталітарного соціалізму, в постсоціалістичних державах середині уряду створюється президіям чи бюро уряду.
- 4) В деяких випадках у складі уряду створюються міжвідомчі комітети чи комісії

В різних країнах уряд може мати різні назви, але у більшості країн – це рада міністрів, кабінет міністрів, державна рада, федеральна рада чи уряд. В президентських республіках (США, Бразилія, Мексика) та дуалістичних монархія уряду як колегіального органу не існує, чи виконавча влада безпосередньо належить главі держави, за дорученням якого адміністрація як дорадчий орган здійснює управління країною.

Уряд відіграє важливу роль у розробленні та формулюванні основних цілей політики держави, визначенні шляхів і засобів їх досягнення та здійснення.

Спосіб формування уряду залежить від форми правління і може бути парламентським і позапарламентським.

Парламентська модель передбачає утворення уряду на базі підсумків парламентських виборів (у двопалатному парламенті виборів до нижньої палати). Це є характерним для парламентарних республік і монархій та

багатьох змішаних республік. Після кожних виборів уряд формується спочатку, навіть якщо у влади збереглась та сама партія, але вибори нового президента не тягнуть створення нового уряду. Хоча в деяких країнах глава держави призначає главу уряду, але відносно якого є підстави вважати, що він і очолюваний ним уряд будуть користуватись довірою більшості парламенту чи його нижньої палати.

Позапарламентська модель формування центральної виконавчої влади є характерною для президентських республік і дуалістичних монархій, а також деяких змішаних республік. У змішаних республіках розрізняють формально позапарламентську модель, яка насправді є парламентською, оскільки потребує довіри парламенту (нижньої палати) (Франція), та реально позапарламентську, за якої центральна виконавча влада довіри парламенту не потребує і формується незалежно від нього.

Особливу увагу слід приділити видам урядів (з партійної точки зору). Сучасні науковці пропонують виділяти наступні види урядів: однопартійний уряд, коаліційний уряд, службовий уряд, уряд меншості, уряд національної єдності, безпартійний уряд, тимчасовий уряд.

Переходячи до розгляду питання про компетенцію урядів слід звернути увагу на той факт, що в більшості конституцій компетенція уряду окреслена загальним чином. Це дає підстави вважати, що компетенція уряду, що здійснює поточне управління країною, охоплює будь-які питання державного життя, оскільки вони не віднесені до відання інших державних органів. В парламентських республіках і монархіях уряд здійснює повноваження, що за конституцією належать главі держави, хоча інколи визначаються і деякі особливі повноваження уряду – зазвичай з приватних питань. В тих президентських республіках, де уряду як колегіального органу не існує, його повноваження здійснює глава держави, а міністри, складаючи його кабінет, діють за вказівкою глави держави, допомагаючи йому здійснювати свої повноваження (Бразилія, США та ін.). Така сама система склалась і в тих президентських республіках, де є ради міністрів (Перу), хоча в даному випадку інколи передбачається і певні власні повноваження уряду.

Рішення, що приймає уряд чи від його імені глава виконавчої влади чи комітет кабінету можуть значно різнитись за юридичною природою. Отже, уряд видає підзаконні акти – нормативні та ненормативні (укази, ордонанси, декрети, розпорядження тощо). В ієрархії вони займають нижче місце порівняно з актами глави держави. Проте, найбільш значні рішення, що породжують відповідні правові наслідки і юридичну відповідальність за їх невиконання, видаються у формі правових нормативних актів. Подібні акти виконавчої влади можуть мати різні найменування в різних країнах. В США – це виконавчі накази президента, у Великобританії – накази королеви у раді, у Франції – ордонанси і декрети тощо. Усі вони мають узагальнену назву «регламентарні акти» уряду, що підкреслює той факт, що ними регламентуються і врегульовуються найважливіші сфери суспільних відносин, організації та здійснення державного управління.

Слід також звернути увагу на те, що акти виконавчої влади мають загальнообов'язковий характер, вони діють на території країни і утворюють досить важливу частину національного права.

Щодо структури та організації урядів слід зазначити, що міністерства і відомства є галузевими органами виконавчої влади, що мають спеціальну компетенцію в окремих сферах державного управління. В різних країнах існують різні за профілем міністерства (іноді це навіть міністерства у справах племінних вождів та звичаїв), але зазвичай, це міністерство оборони, закордонних справ, праці, фінансів, сільського господарства, охорони здоров'я, освіти тощо.

Поряд із міністерствами існують також відомства (комітети, управління, департаменти, секретаріати.). Номенклатура відомств є різноманітною і залежить від національних традицій слово застосування. Відомства можуть бути: 1) урядовими (коли їх керівники входять до складу уряду) та 2) неурядовими (коли керівники яких до складу уряду не входять). Серед неурядових можуть бути відомства, що не знаходяться у підпорядкуванні жодного органу в тому числі і уряду.

Останнім часом спостерігається тенденція створювати при уряді особливий апарат, що здійснює управління його справами. Керівник цього апарату – досить впливова особа і зазвичай набуває статусу міністра. Так, у Великобританії зростає значення таких структур, як особистий секретаріат Прем'єр-міністра та секретаріат Кабінету. У Франції при Прем'єр-міністрі діють цивільний та воєнний кабінети. В Німеччині очолюване міністром Відомство Федерального канцлера розробляє рекомендації для глави уряду за усіма напрямками політики та ін.

Також слід звернути увагу, що до органів галузевого управління також додаються ще й армія, поліція, в'язниця та ін.

Окремо слід розглядати питання про відповідальність уряду та його членів і залежить вона від того чи здійснені ними правопорушення при виконанні службових обов'язків чи у якості приватних осіб. В останньому випадку в деяких країнах вони відповідають на тих самих умовах як і звичайні громадяни, але в деяких країнах передбачений міністерський імунітет: міністр передається до суду за постановою парламенту, і засуджує його особливий суд.

Необхідно також розрізняти відповідальність уряду: 1) політичну; 2) кримінальну; 3) цивільну; 4) дисциплінарну.

Дайте визначення таких понять

Уряд, виконавча влада, однопартійний уряд, коаліційний уряд, службовий уряд, уряд меншості, уряд національної єдності, безпартійний уряд, тимчасовий уряд, «тіньовий кабінет», парламентський спосіб формування уряду, позапарламентський спосіб формування уряду, міністерство, відомство, ордронанс, декрет, регламентарні акти уряду, делеговане законодавство, міністерський імунітет, вотум недовіри, резолюція осуду, інвеститура, армія, поліція, в'язниця

Тематика рефератів

- ★ *Конституційно – правовий статус членів уряду у Великобританії, Японії: імунітети, привілеї, класні чини.*

Тестові завдання

1. Уряд – це:

- а) колегіальний орган загальної компетенції, який здійснює керівництво виконавчої влади;
- б) одноособовий орган, який вирішує стратегічні питання у галузі екології;
- в) організація державних службовців, які здійснюють наукову, технічну допомогу парламенту;
- г) з'їзд глав держав, міністрів закордонних справ, дипломатів;
- д) громадське об'єднання істориків, археологів і мистецтвознавців, з метою виявлення відповідних пам'яток.

2. Уряд національної єдності характеризується як:

- а) об'єднання у рамках уряду всіх політичних партій в кризовий момент;
- б) сукупність осіб, які об'єднанні історично обумовленими соціальними формами спільного життя та діяльності;
- в) політичне утворення, яке сформувалось в наслідок зміни режиму, не конституційним шляхом;
- г) уряд, який сформувався внаслідок недомовленості партій між собою;
- д) об'єднання урядів декількох країн.

3. Передача повноважень нижчестоящому відомству називається:

- а) субординація;
- б) координація;
- в) люстрація;
- г) ревізія;
- д) субделегація.

4. В основі формування уряду Великобританії та Італії лежить:

- а) президентська модель;
- б) полупрезидентська модель;
- в) парламентська модель;
- г) позапарламентська модель;
- д) напівпрезидентська модель.

5. Кабінет в США формується:

- а) Президентом;
- б) сенатором за згодою Верховного Суду;
- в) по результатам виборів;
- г) Верховним суддею за згодою Президента;
- д) Президентом за згодою Сенату.

6. *Державним секретарем в США є:*

- а) перший заступник міністра;
- б) міністр іноземних справ;
- в) керівник неурядового відомства;
- г) Голова Уряду;
- д) секретар Прем'єр-міністра.

7. *“Кухонний кабінет” при президенті США має статус:*

- а) наради, на якій вирішуються питання, щодо легкої промисловості;
- б) постійної наради наближених міністрів;
- в) органу, який розглядає судові та кримінальні справи;
- г) наради, яка розглядає питання Президента;
- д) кабінету, який займається питаннями сім'ї та молоді.

8. *Відомство – це:*

- а) центральна установа, яка відає певною галуззю;
- б) лікувальний заклад;
- в) адміністративно - територіальна одиниця;
- г) громадська організація, яка займається питаннями розвитку культури;
- д) парламентська комісія.

9. *Не урядове відомство являє собою:*

- а) не підпорядковане відомство;
- б) депутатську групу;
- в) профспілкову організацію;
- г) відомство керівники якого до складу уряду не входять;
- д) збори по інтересам.

10. *Несумісність членів відомства проявляється в:*

- а) одночасному здійсненню публічних та приватних функцій;
- б) в несумісності характерів між членами уряду;
- в) різність думок по конкретним питанням;
- г) не бажання працювати разом;
- д) одночасне займання двох державних посад.

11. *В президентській республіці головою уряду є:*

- а) Віце-Президент;
- б) Прем'єр – Міністр;
- в) Президент;
- г) державний Секретар;
- д) монарх.

12. *Конституцією не передбачено існування Кабінету міністрів в:*

- а) Франції;
- б) Німеччині;
- в) Росії;
- г) США;

д) Словаччині.

13. Міністр Індії може втратити портфель на протязі 6 місяців після призначення у випадку, якщо він:

- а) не став членом партії;
- б) не оженився;
- в) не володіє англійською мовою;
- г) систематично запізнюється на засідання;
- д) не переїхав до столиці жити.

14. Уряд Італії несе відповідальність перед:

- а) Президентом;
- б) Прем'єр - Міністром;
- в) верхньою палатою;
- г) нижньою палатою;
- д) усім Парламентом в цілому.

15. Недовіра Уряду канцлеру за Конституцією ФРН, називається:

- а) резолюція осуду;
- б) вотум недовіри;
- в) абсолютне вето;
- г) конструктивний вотум;
- д) вотум довіри.

Контрольні питання та завдання

1. Надайте визначення терміну «уряд»? Яке місце та роль займає уряд в системі вищих органів державної влади?
2. Що розуміється під поняттям «уряд» у Сполучених Штатах Америки та інших президентських республіках?
3. Що розуміється під поняттям кабінет? Які значення та різновиди цього терміну відомі на сьогоднішній день?
4. Назвіть сфери компетенції уряду в світовій практиці?
5. В чому полягає імунітет членів уряду?
6. Порівняйте статус глави уряду в Україні та інших країнах? Результати слід викласти у формі порівняльної таблиці.
7. Проаналізуйте обсяг компетенції урядів в зарубіжних країнах. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 10 країн)

Держава	Назва уряду	Компетенція

8. Проаналізуйте яким чином в зарубіжних країнах відбувається процес формування урядів. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 10 країн)

Держава	Спосіб формування уряду	Компетенція

--	--	--

9. Проаналізуйте види актів та обсяг компетенції урядів в зарубіжних країнах. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 10 країн)

Держава	Назва уряду	Компетенція	Акти

ТЕМА №10. КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Поняття судової влади, її місце та роль в системі поділу влади.
2. Конституційні основи організації судової влади.
3. Системи судових органів. Органи і посадові особи, що сприяють здійсненню судової влади.
4. Конституційні принципи здійснення судової влади.
5. Конституційно-правовий статус суддів в зарубіжних країнах.
6. Органи та заклади, що сприяють здійсненню судової влади (прокуратура, адвокатура, інші допоміжні органи).

Судова влада, відповідно до теорії і практики розподілу влади, є самостійною незалежною сферою публічної влади і являє собою сукупність повноважень із здійснення правосуддя, тлумачення норм права, з відповідними контрольними повноваженнями спеціально уповноважених органів - судів.

Основа судової влади – це, передусім, сукупність судових органів, які можуть бути наділені різною компетенцією. Слід зауважити, що судова влада належить не судовій установі будь-якого, навіть найвищого рангу, а судовій колегії (3-5 професійним суддям) або «одноособовому» судді, які розглядають справу.

Як правило, у країнах тоталітарного соціалізму у процесі беруть участь один суддя та два народних засідателі, у багатьох європейських країнах – суддя та 6-9 присяжних шеффенів, асизів (Німеччина, Франція), у країнах англосаксонського права – суддя і 12 присяжних (США). Народні засідателі мають у процесі однакові з суддею права, і приймають рішення на рівних із ним підставах (хоча, як правило, фактично лише забезпечують присутність). Присяжні, за рідкісним винятком, беруть участь лише у кримінальному процесі і вирішують більшістю голосів лише питання наявності або відсутності вини підсудного (вирішують питання факту, а не права).

Кадровий склад судової системи – це, передусім, особливий професійний прошарок - суддівський корпус, наділений особливим правовим статусом (як і судді, що до нього входять). Наприклад, у ст. 92 Основного закону ФРН сказано: «Судова влада ввіряється суддям».

При розгляді, вирішенні тих чи інших конфліктів, які виникають у суспільстві, судді повинні керуватися законом, правосвідомістю та внутрішнім переконанням. Правосвідомість та внутрішнє переконання, передбачають не лише професійну підготовку, а й певний життєвий досвід.

Незважаючи на відносну самостійність судової влади, її діяльність багато в чому залежить від інших гілок влади і, передусім, від законодавчої. Адже саме остання визначає структуру судової системи, компетенцію її окремих ланок, статус судів тощо.

Основою законодавчої регламентації є, передусім, конституція. Більшість сучасних конституцій містить принаймні загальні положення щодо статусу судової влади («Про судову владу» – конституції Франції, Іспанії, «Правосуддя» – конституція ФРН, «Суди» – конституція Португалії). Ці положення визначають загальні конституційні засади судової влади конкретної країни.

Переходячи до питання про судові системи зарубіжних країн, необхідно насамперед визначити їх структуру. Конституції зарубіжних країн, як правило, містять досить лаконічні положення щодо організації судової системи, її ієрархічної структури, інстанційності тощо.

Здебільшого у нормах основного закону згадуються верховні суди як вищі суди системи, при цьому може йтися про те, що нижчі суди створюються законом (Конституція США). Така лаконічність пов'язана, насамперед, із тим, що хоча у сучасних демократичних країнах склалися та існують усталені, традиційні моделі судової організації, може виникати об'єктивна потреба вносити зміни у судові структури, не змінюючи при цьому конституційні тексти.

У зарубіжних країнах виділяють дві основні моделі судових систем: англо-американську (англосаксонську), романо-германську (європейську континентальну). Інколи називають також ще соціалістичну і мусульманську моделі.

Для англосаксонської моделі характерною є наявність системи судів, які розглядають усі основні види загальних судових справ. Вони здійснюють кримінальне, цивільне, адміністративне судочинство, а в деяких країнах ще й судовий конституційний контроль (Японія, США, Нідерланди).

Різновид англосаксонської судової системи існує у деяких державах із федеративним устроєм, наприклад, у США, Мексиці. Тут паралельно функціонують федеральна судова система і система судів кожного штату. Однак в обох випадках суди здійснюють усі види судочинства. Компетенція федеральних судів і судів штатів відрізняється, головним чином, тим, яка норма застосовується у конкретній справі: федерального законодавства або законодавства штату. Особливістю судової системи, наприклад, США є її дуалізм, оскільки на території кожного штату діють і суди даного штату, і федеральні суди.

Слід зауважити, що федеральний устрій не обов'язково передбачає обов'язкове існування двох судових систем – федеральної і суб'єктів федерації. В Австрії, Німеччині, також федеративних державах, суди земель і федеральні суди утворюють єдину централізовану систему.

Для англосаксонської моделі характерним є широке використання судового прецеденту, що дещо нівелює роль законодавця.

Друга модель організації судової системи передбачає існування поряд із системою судів загальної юрисдикції інших самостійних спеціалізованих систем судів. Ця модель називається полісистемною. Судова система країни складається із кількох автономних, незалежних одна від одної, систем загальних і спеціалі-

зованих судів на чолі зі своїми вищими судами. Найяскравіший приклад полісистемності закріплений у Основному законі ФРН 1949 року. Відповідно до ст. 95 тут діють п'ять автономних судових систем: загальних судів, на чолі яких стоїть Федеральна судова палата, адміністративних судів, які очолює Федеральний адміністративний суд, фінансових судів на чолі з Федеральною фінансовою палатою; трудових судів, які очолює Федеральний суд по розгляду трудових спорів; соціальних судів із Федеральним соціальним судом на чолі. Вищі федеральні суди з метою забезпечення єдності судової практики утворюють спільний сенат (ч. 1,3 ст. 95). Крім зазначених систем судів, відповідно до статей 92-94 Основного закону ФРН, передбачено створення Федерального конституційного суду і конституційних судів земель.

У більшості країн, де існує романо-германська модель судової системи, найбільш значною із систем, що співіснують із системою загальних судів (які розглядають головним чином цивільні та кримінальні справи), і найбільш схожою на неї, є система адміністративної юстиції, основним завданням якої є вирішення скарг приватних осіб на рішення і дії органів державного управління та посадових осіб. Крім того, до кола повноважень адміністративних судів можуть належати й інші «управлінські» спори, наприклад між територіальними одиницями.

Систему адміністративної юстиції очолює орган, який зазвичай називають або Державною радою (Франція, Італія), яка виконує також і деякі інші функції (наприклад, у Франції Державна рада дає висновки щодо законопроектів та інших важливих нормативних актів); або верховним адміністративним судом (Швеція). У Польщі Вищий адміністративний суд входить до єдиної судової системи, яку очолює Верховний суд.

Особливе місце у країнах континентальної Європи, а також більшості постсоціалістичних країн належить конституційним судам (Конституційний суд РФ, Конституційна рада Франції). Правовий статус таких органів конституційної юрисдикції у деяких країнах закріплений у розділах, присвячених конституційним гарантіям, а не судовій владі (Італія, Австрія). В деяких країнах створюються також суди для розгляду справ про конституційну відповідальність вищих посадових осіб (Високий суд правосуддя і Суд правосуддя Республіки у Франції, Державний трибунал у Польщі).

Особливу гілку судів загальної юрисдикції можуть створювати військові суди, хоча у більшості країн у мирний час вони не створюються. До судів загальної юрисдикції можуть належати спеціальні суди: сімейні, патентні, фінансові тощо. Незалежно від моделі судової системи, у всіх демократичних країнах конституції забороняють створювати надзвичайні суди, тобто різного роду «особливі наради», «спеціальні трибунали» тощо, які б діяли поза окресленою законом процедурою. Такі суди часто використовують диктаторські режими для здійснення репресивної політики.

Романо-германська модель судової системи характеризується також тим, що діяльність судів визначається розвинутим законодавством, судовий прецедент використовується досить рідко, судова система має багатоступінчастий, інстанційний характер.

Соціалістична модель судової системи, яку також інколи виділяють, має деякі свої особливості, зумовлені, передусім, специфікою формування суддівського корпусу – виборність усіх суддів а також народних засідателів; їх особливим правом статусом – рівність прав суддів, і народних засідателів. Обраний місцевою радою суд діє на одній з нею території, тобто межі адміністративно-територіальних одиниць та судових округів співпадають.

Мусульманська модель судової системи, яка існує у деяких мусульманських країнах, характеризується тим, що поряд із державними судами діють суди шаріату. Зазначена модель має персональний характер: мусульманському суду підлягають лише єдиновірці, або особи, що погодилися на такий суд; народні засідателі, асизи, присяжні тут відсутні, судочинство здійснюється за канонами шаріату із специфічними формами відповідальності і у цивільному, і у кримінальному праві. В деяких країнах відсутня процедура оскарження рішень суду, звертатися можна лише до імама - вищої духовної особи, яким за сумісництвом може бути монарх. У деяких країнах існують вищі мусульманські суди.

До судової системи можуть також входити суди звичаєвого права - племінні суди, в яких беруть участь вожді та старійшини. Вони розглядають спори між сусідами, спори про використання земель, пасовищ, лісів, деякі питання сімейного права на підставі звичаїв племені. Кримінальні справи такі суди не розглядають. Рішення цих судів, що суперечать законам, є недійсними. Рішення племінного суду може бути оскаржене у суді загальної юрисдикції.

У деяких країнах існують церковні суди, які, передусім, розглядають справи священиків, однак можуть накладати стягнення і на прихожан (покаяння, відлучення від церкви).

Деякі завдання правосуддя можуть здійснювати і так звані органи досудового розгляду – медіатори, консиліатори (посередники, примирителі) – що діють у Франції, Італії, їх розглядають як мирових суддів у незначних справах, їх, як правило, призначають органи місцевого самоврядування (муніципалітети) із кола державних службовців у відставці, які знайомі із основами права.

В Індії існують народні суди, які розглядають справи про транспортні порушення; у країнах тоталітарного соціалізму і деяких постсоціалістичних країнах існують товариські суди, які розглядають дрібні спори, незначні правопорушення. У Італії також існують народні примирителі (у общинах) і комісії примирителів. При незгоді сторін рішення посередників, громадських судів набувають сили лише після затвердження державним судом першої інстанції. Функції досудового розгляду можуть виконувати суди старійшин (аксакалів) та суди звичаєвого права (Казахстан, Киргизстан).

Громадськими судами з досить широкими повноваженнями є адміністративні суди, що створюються при установах (США). Це, по суті, адміністративні суди, але вони не утворюють єдину систему, як, наприклад, у Німеччині. У Великобританії адміністративні трибунали розглядають не лише суто адміністративні справи, а й трудові, податкові спори, спори про оплату житла тощо. Члени трибуналів не є державними службовцями, а громадськими діячами.

Статус суддів в зарубіжних країнах ґрунтується на загальних принципах до

яких відносять: призначення, незмінність, незалежність суддів та суддівська несумісність.

У більшості країн суддівський корпус формується шляхом призначення (хоча існують виключення, наприклад, виборність суддів у деяких штатах США; в країнах тоталітарного соціалізму судді нижчих судів обираються громадянами або представницькими органами, як правило, на термін переобрання останніх – 5 років).

Процес призначення суддів ґрунтується на юридично регламентованій процедурі професійного відбору, якій, в свою чергу, передує спеціальна професійна підготовка і строгі правила проходження суддівської кар'єри. В Іспанії і Франції, наприклад, судді призначаються за конкурсом органами суддівського самоврядування - верховними радами магістратур. У Польщі, судді призначаються Президентом за поданням Всепольської Судової Ради. У Великобританії - лордом-канцлером, але без конкурсу, та за порадою комісії, яка знаходиться при ньому (склад комісії не розголошується). У США федеральні судді, а також голова Верховного Суду призначаються Президентом за згодою Сенату. У Мексиці судді штатів призначаються законодавчими органами штатів.

Порядок формування органів конституційної юрисдикції є дещо іншим.

Незмінність. Як правило, конституції не вказують, на який термін призначаються судді (проте, досить рідко зустрічається призначення на певний строк, наприклад, 10 років у Японії, або спочатку на певний строк, а згодом безстрокове – у Молдові). Як правило, незмінність поєднується з такими поняттями, як «безстроковість» та «пожиттєвість». «Пожиттєвість» означає, що кар'єра судді закінчується із досягненням певної вікової межі (у Великобританії – 72 роки, у Японії – 65). Кар'єра судді може закінчитися у зв'язку із фізичним станом, який не дозволяє нормально здійснювати суддівські функції, із скоєнням злочину, у зв'язку з його недостойною поведінкою (наприклад, у США судді виконують свої повноваження, доки їх поведінка є бездоганною).

Новітні конституції, як правило, встановлюють, що судді не можуть бути усунуті із посади, звільнені у відставку, окрім випадків і при дотриманні гарантій, передбачених законом (наприклад, ст. 117 Конституції Іспанії).

Незалежність – один із самих широких принципів конституційно-правового статусу суддів, який, як правило, закріплюється через таку формулу: «Судді - незалежні й підкоряються лише закону». Економічною гарантією незалежності судді - є високий рівень заробітної плати.

Принцип несумісності забороняє суддям і всім, хто утворює корпус магістратів, одночасно займати інші державні та громадські посади, а також займатися іншою оплачуваною (крім викладацької та наукової) діяльністю. У судових установах виключаються родинні зв'язки.

Судовий імунітет – ще одна із гарантій незалежності суддів, означає, що суддя не може бути притягнутий до дисциплінарної й, більше того, до кримінальної відповідальності за свої рішення у конкретних справах, за винятком випадків, передбачених законом.

Суддівське самоврядування. Завдання органів суддівського самоврядування полягає у представництві і захисті інтересів суддів, у рішенні кадрових питань та

питань дисциплінарної відповідальності. Такі органи можуть здійснювати інспектування судів, пропонувати кандидатури для призначення на суддівські посади або навіть самі призначають суддів (Іспанія). В Італії, Франції, Румунії - Вища рада магістратури, в Іспанії - Генеральна рада судового корпусу, у Болгарії - Вища судова рада. До складу таких органів зазвичай входять голови верховних (касаційних) судів, вищих спеціалізованих судів (наприклад, адміністративних), міністр юстиції, генеральний прокурор тощо. Частина членів може призначатися головою держави (у деяких країнах за поданням палат парламенту), частина обирається загальним з'їздом суддів.

Питання про принципи слід зазначити, що діяльність суду спирається на принципи, які закріплені у більшості зарубіжних конституцій. Серед таких принципів виділяють ті, що стосуються, передусім, організації судових систем (частину з них ми вже розглянули вище: здійснення правосуддя лише судом із заборонаю надзвичайних судів, інстанційність, яка виявляється через загальне право на оскарження судових рішень, принципи, які стосуються правового статусу судів (магістратів) – незалежність, яка реалізується через гарантії незмінності та суддівського імунітету), а також принципи, якими суд повинен керуватися при здійсненні правосуддя. Це так звані принципи судового процесу, тобто встановленого законом порядку розгляду і вирішення судових справ. У певному обсязі ці принципи визначаються у судово-процесуальному законодавстві, у розділах конституцій, в яких мова йде про судово-процесуальні гарантії прав людини. Такі принципи, а також гарантії, закріплені у основних міжнародно-правових актах у галузі захисту прав людини: Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Європейській конвенції із захисту прав і основних свобод людини 1950 р.

Серед принципів діяльності суду називають також принцип мотивованості судових рішень, принцип відповідальності держави за судову помилку, принцип неможливості використання доказів, отриманих незаконним шляхом, незастосування зворотної сили закону, що обтяжує відповідальність, тощо.

Дайте визначення таких понять

Судова влада, суд, адміністративні юстиція, англосаксонська судова система, романогерманська судова система, полісистемна модель судової влади, мусульманська судова система, соціалістична судова система, суди шаріату, громадські суди, суддя, плебінні суди, суддівський імунітет, мирові судді, військові суди, вища рада магістратури, медіатор, консиліатор,

Тематика рефератів:

- * *Поняття та види судів в зарубіжних країнах*
- * *Основні моделі судових систем в світі*
- * *Порядок формування суддівського корпусу*

Тестові завдання:

1. Модель судової системи характерною особливістю якої є наявність системи судів, які розглядають усі основні види загальних судових справ:

- а) англосаксонська;
- б) романогерманська;
- в) соціалістична;
- г) мусульманська;

2. Судова система Франції представлена:

- а) судами загальної юрисдикції, адміністративними судами, конституційною радою;
- б) судами загальної юрисдикції та адміністративними судами;
- в) судами загальної юрисдикції;
- г) судами загальної юрисдикції та конституційним судом;

3. Суди, в яких беруть участь вожді та старійшини, які розглядають спори між сусідами, спори про використання земель, пасовищ, лісів, деякі питання сімейного права:

- а) суди звичаєвого права;
- б) суди загальної юрисдикції;
- в) мусульманські суди;
- г) релігійні суди.

4. До судової системи в зарубіжних країнах не входять:

- а) суди загальної юрисдикції;
- б) адміністративні суди;
- в) військові суди;
- г) релігійні суди.

5. Особливий орган державної влади, що функціонує на самоврядних засадах в Італії, Франції, Греції основним завданням якого є добір кандидатур на посади суддів і прокурорів, а також розгляд дисциплінарних проступків судді:

- а) державна судова адміністрація;
- б) адміністративний суд;
- в) вища рада магістратури;
- г) дисциплінарний суд.

6. Судді у незначних справах, їх, як правило, призначають органи місцевого самоврядування (муніципалітети) із кола державних службовців у відставці, які знайомі із основами права:

- а) місцеві судді;
- б) племінні судді;
- в) мирові судді;
- г) муніципальні судді.

7. Суди в Індії, які розглядають справи про транспортні порушення:

- а) народні суди;

- б) адміністративні суди;
- в) мирові суди;
- г) муніципальні суди.

8. *До основних принципів формування суддівського корпусу, зазвичай, можна віднести:*

- а) призначуваність;
- б) незмінність;
- в) незалежність;
- г) несумісність
- д) усі перелічені відповіді вірні.

9. *Одна із гарантій незалежності суддів, яка означає, що суддя не може бути притягнутий до дисциплінарної й, більше того, до кримінальної відповідальності за свої рішення у конкретних справах, за винятком випадків, передбачених законом*

- а) судовий індемнітет;
- б) судова інтерпеляція;
- в) судовий імунітет;
- г) судова недоторканість.

10. *Мексичі судді штатів призначаються:*

- а) Президентом;
- б) Парламентом;
- в) Урядом;
- г) Законодавчими органами штатів.

11. *Модель судової системи, що характеризується тим, що діяльність судів визначається розвинутим законодавством, судовий прецедент використовується досить рідко, судова система має багатоступінчастий, інстанційний характер:*

- а) соціалістична;
- б) мусульманська;
- в) англосаксонська;
- г) романо-германська.

12. *Яка модель судової системи застосовується в Японії:*

- а) соціалістична;
- б) мусульманська;
- в) англосаксонська;
- г) романо-германська.

13. *По досягненні якого віку судді у Великобританії повинні подати у відставку:*

- а) 60 років;

- б) 65 років;
- в) 70 років;
- г) 72 років.

14. Якого віку повинна, зазвичай, досягти особа, щоб бути призначеною на посаду судді у Франції:

- а) не менше 25 років;
- б) не менше 30 років;
- в) не менше 40 років;
- г) не менше 50 років.

15. Передбачені деякими конституціями (Франція), особливі органи, які вирішують питання про відповідальність глави держави, міністрів та інших посадових осіб:

- а) верховний суд;
- б) адміністративний суд;
- в) конституційний суд;
- г) квазісудові органи.

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке судова влада? В чому полягає призначення судової влади?
2. В чому полягає сутність магістратури? Чиє аналогічний інститут в Україні?
3. Порівняйте конституційні принципи судоустрою в Україні, Германії, США, Іспанії.
4. Яке місце та роль судової гілки влади в системі розподілу влади та в механізмі стримувань та противаг?
5. Проаналізуйте яким чином формується суддівський корпус в країнах світу. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 20 країн)

Держава	Назва суду	Порядок формування

6. Чи є прокуратура та адвокатура органами судової влади? Відповідь обґрунтуйте.
7. Проаналізуйте статус суддів в зарубіжних країнах. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 20 країн)

Держава	Назва суду	Вимоги до кандидата	Термін повноважень	Підстави припинення повноважень

ТЕМА №11. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Загальна характеристика та основні принципи місцевого самоврядування.
2. Системи місцевого самоврядування.

3. Порядок формування органів місцевого самоврядування.
4. Структура, склад та порядок роботи органів місцевого самоврядування.
5. Компетенція органів місцевого самоврядування, їх взаємодія з органами державної влади.

Місцеве самоврядування в світі пройшло довгий шлях становлення і має глибоку історичні корені. Створення ефективної системи місцевого самоврядування, як доводить історичний досвід, - завдання довготривале, комплексне, що потребує економічних, фінансових, політичних, правових та інших перетворень в державі та свідомості громадян. Адже прийняття відповідних законів, які визначають та гарантують право на місцеве самоврядування не надасть позитивного результату за відсутності об'єктивних передумов та врахування історичного досвіду національних та світових тенденцій в цій сфері. Слід зазначити, що до сьогоденного часу в світовій практиці та науковій літературі не існує чіткого та однозначного розуміння сутності та правової природи місцевого самоврядування.

Дехто зазначає що, місцеве самоврядування –

- * необхідне продовження державної влади, дехто, що це
- * форма публічної влади, що існує поряд із державною владою але певним чином відрізняється від неї, дехто, що це
- * четверта гілка влади, якій притаманна певна автономія і незалежність від держави.

Історично місцеве самоврядування у його сучасному аксіологічному й онтологічному розумінні в державно-правовій дійсності виникло у Стародавній Греції. Міста-поліси Стародавньої Еллади, а потім Стародавньої Італії є чудовим прикладом становлення самоврядних засад у рамках міст-держав. Сприймавши від міст-полісів зазначених суб'єктів основні принципи й форми становлення самоврядних засад, жителі муніципій, що були членами міської громади, примножили досягнення місцевого самоврядування як специфічної форми публічної влади, вдосконалили його організаційні форми, створивши особливий уклад міського приватного та публічного життя, особливий взірць комунікаційного спілкування, багато традицій які дійшли до наших днів.

Певний вплив на формування та розвиток місцевого самоврядування, на думку А.Бурава, справило прийняття християнства (988 р.), оскільки воно ознаменувало появу нових форм самоврядування

- монастирського та
- церковного, які поєднували виробничий та територіальний принципи організації.

На становлення теорій місцевого самоврядування впливали представники утопічного соціалізму (Т.Мор, Т.Кампанела, Ш.Фур'є, Р.Оуен, О.Сен-Симон, Ж.-Ж. Руссо).

Значного поширення набули погляди Т.Джеферсона на самоврядування громад як ідеальну форму державності («республіки в мініатюрі»). За його концепцією, муніципалітети є четвертою владою, що контролюється законом і судом, не підпорядкована урядові, його органам на місцях. Згодом французький

дослідник Туре виділив основні проблеми місцевого самоврядування: власні громадські справи та справи державні, делеговані органам самоврядування.

Дж.С.Міль розглядав місцеву владу як виховний інструмент, що спонукає людей, крім своїх інтересів, визнавати справедливі вимоги інших людей. Лише коли індивіди беруть участь в управлінні, то вони розуміють його результати, а через специфічні спільні інтереси кожної місцевості, у кожному виборчому окрузі, місті, має існувати власний парламент, що вирішує локальні справи.

Отже, певний вплив на становлення місцевого самоврядування в світі справили вказані думки вчених ще за часів європейського середньовіччя, проте О. Баймуратов вважає, що навряд чи є підстави нівелювати процеси становлення та розвитку вітчизняного та зарубіжного місцевого самоврядування, чи «підтягувати» вітчизняну історію під європейську стверджуючи, наприклад, що місцеве самоврядування в Україні виникло «у вигляді перших спроб міського самоврядування у містах, наділених Магдебурзьким правом».

Сучасні дослідники визначають серед основних історично обумовлених та визнаних в сучасності теорій розвитку місцевого самоврядування:

- громадівську
- державницьку
- муніципального дуалізму.

Передумовою виникнення громадівської теорії місцевого самоврядування стало вчення про теорію вільної громади, яке базувалось на ідеях природного права.

Вона виходила з того, що право територіальної громади (територіальної громади «природної» адміністративно-територіальної одиниці) самостійно вирішувати свої справи має такий самий природний та невідчужуваний характер, як і права та свободи людини. Територіальна громада визнавалась незалежною від держави органічною корпорацією, що склалася природним шляхом, відповідно й її право на місцеве самоврядування виводиться з природи територіальної громади (належить громаді в силу її природи дарується творцем). Таким чином, місцеве самоврядування розглядалось як автономна у відношенні до державної влади публічна влада територіальної громади.

На зміну теорії вільної громади приходять громадівська теорія місцевого самоврядування, в якій, на думку деяких вчених, основні положення збігаються з концептуальними положеннями теорії вільної громади, однак на перший план висувається не природний характер прав територіальної громади, а недержавна, переважно господарська природа діяльності органів місцевого самоврядування.

Громадівська концепція підтверджується практикою державотворення США. Адже добре відомо, що ця держава починалась з самоврядних громад переселенців – колоністів, які згодом об'єднались у державні утворення – штати, а ці останні – у федерацію – Сполучені Штати Америки. Також вказана теорія застосовується у правових системах Великобританії, Канади, Індії, Австралії.

М.Корнієнко вважає, що громадівська теорія є досить архаїчною формою організації місцевого самоврядування, проте, вважаємо, що з цією думкою не

можна погодитись, оскільки певні ідеї вказаної концепції можна, і навіть, необхідно застосовувати при розробленні перспективної моделі місцевого самоврядування в Україні.

Наступною концепцією є державницька теорія місцевого самоврядування, яка з'являється у XIX ст. завдяки розробкам в цій галузі Л.Штейна та Р.Гнейста. Згідно з цією теорією місцеве самоврядування розглядається не як автономна форма публічної влади, а як одна з форм місцевого управління, тобто як один із способів децентралізації державної влади на місцевому рівні. Державницька теорія вважає, що предметом відання може бути будь-яке питання, якщо є нагальна потреба його децентралізувати, адже не існує особливих справ, що повинні знаходитись виключно у віданні місцевих громад, усі справи є загальнодержавними. Інакше кажучи усі повноваження та сфера компетенції територіальної громади, її органів своїм джерелом мають державну владу.

Вважається, що державницька концепція місцевого самоврядування потенційно сприяє зміцненню цілісності держави, визнаючи необхідність широких правових, організаційних та матеріально-фінансових гарантій автономії територіальних громад та органів місцевого самоврядування та заперечує ідею суверенітету територіальної громади. Проте основним недоліком цієї теорії є суттєвий вплив державних інтересів на місцеві органи, виконання ними державно-владних повноважень відповідно до місцевих умов. Це спричиняє зростання чиновницького апарату, видатків на його утримання.

Державницька теорія місцевого самоврядування отримала найбільше поширення в континентальній системі організації влади на місцях, поширеної як у країнах Європи (Франція, Бельгія, Італія, Іспанія), так і Латинської Америки, Близького Сходу, франкомовної Африки, ряді штатів США.

Отже, світовий досвід свідчить, що за час розвитку місцевого самоврядування світова спільнота виробила кілька основних типів, серед яких М.О.Баймуратов виділяє наступні:

1. Англо-американська (англосаксонська), яка характеризується тим, що на всіх субнаціональних рівнях управління функціонують органи місцевого самоврядування, а місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції не створюються (Великобританія, США, Канада, Австралія, Австралія).

2. Континентальна (романо-германська або європейська). Вона ґрунтується на поєднанні місцевого самоврядування і місцевого управління та виходить з різного тлумачення «природних» і «штучних» адміністративно-територіальних одиниць. Така система може мати два різновиди:

Подібна система застосовується, зокрема в Польщі, Болгарії, Туреччині, Фінляндії, Іраку.

3. Іберійська система передбачає, що управління на всіх субнаціональних рівнях здійснюють обрані населенням представницькі органи місцевого самоврядування (ради) та відповідні головні посадові особи місцевого самоврядування (мери, регідори, префекти, алькади тощо). Ці посадові особи стають головами відповідних рад й одночасно затверджуються центральними органами державної влади як представники державної влади в

адміністративно–територіальних одиницях. Використовується ця система у Бразилії, Португалії, Мексиці, з певними особливостями Іспанії.

4. Радянська (система рад та їх виконавчих комітетів), що базується на запереченні розподілу влад і визнанні повновладдя представницьких органів знизу вверху. Вона передбачає, що всі ради, починаючи з найнижчого рівня, є органами державної влади на своїй території, усі інші органи держави прямо або опосередковано підпорядковані радам. Система рад характеризується ієрархічною підпорядкованістю всіх її елементів та відсутністю будь-якої самостійності місцевих органів. Сьогодні подібна система збереглась лише в деяких країнах так званого, соціалістичного спрямування, зокрема в КНР.

Переходячи до розгляду питання про компетенцію та взаємодію органів місцевого самоврядування з іншими органами державної влади слід зазначити, що на сучасному етапі у зарубіжних країнах спостерігається тенденція щодо збільшення обсягу компетенції місцевих органів управління, у тому числі у таких важливих сферах, як освіта, комунальне господарство, будівництво, медичне обслуговування тощо. У зв'язку з чим сьогодні у зарубіжних країнах компетенція місцевих органів влади регулюється у конституційному, органічному, поточному законодавстві, а також актами глави держави і виконавчої влади, судовими прецедентами тощо.

Слід також вказати на різний підхід до визначення можливостей місцевих органів влади. У більшості зарубіжних країн переважає так званий принцип «позитивного регулювання діяльності місцевих органів управління», тобто обсяг компетенції встановлюється шляхом ретельного перерахування їх повноважень у певних сферах. Таким чином, місцеві органи управління мають право здійснювати лише ті дії, які безпосередньо визначені у законодавстві, хартіях. Зазначений підхід значною мірою обмежує діяльність місцевих органів влади та надає можливість центральній владі здійснювати посередній, але досить суттєвий контроль за роботою місцевих органів. Зокрема, судові інстанції будь-яке відхилення від передбаченого у законодавстві повноваження трактують не на користь місцевого органу влади та визнають такі відхилення протизаконними. У зв'язку з чим американські муніципалітети, розробляючи хартії самоврядування, прагнуть якомога точніше та ретельніше зафіксувати в них свою компетенцію.

В інших зарубіжних країнах діє так званий принцип «негативного регулювання діяльності регулювання». Відповідно до даного принципу місцеві органи управління мають право здійснювати усі дії, які безпосередньо не заборонені у законодавстві та не знаходяться у віданні інших органів влади.

Власне контроль за діяльністю місцевих представницьких органів може здійснюватися також у різноманітних формах. По-перше, це можливість центральної влади брати участь у процесі нормотворчості органів місцевого самоврядування. В Італії акти, які приймаються обласними радами, публікуються тільки після відповідної візи урядового комісару.

По-друге, контроль за роботою місцевих представницьких органів може виражатися у безпосередньому інспектуванні їх діяльності, запитуванні необхідних документів й інформації, заслуховуванні їх звітів, створенні органів, які спеціалізуються на державному контролі. Зокрема, у Великобританії,

Скандинавських країнах, постсоціалістичних державах зазначений контроль здійснює інститут омбудсмана. Він має право ставити питання про відповідальність посадових осіб місцевих виборних органів за неправильне розпорядження фінансово-бюджетним коштами, порушення прав людини тощо.

По-третє, за неналежне виконання органами місцевого самоврядування своїх повноважень законодавство зарубіжних країн передбачає застосування певних санкцій: усунення від посади посадових осіб місцевих представницьких органів, накладення на них стягнень; скасування рішень органів місцевого самоврядування; передача повноважень місцевих представницьких органів до відання органів центральної влади або до місцевих державних органів; розпуск місцевих представницьких органів. Наприклад, розпуск місцевих рад передбачений законодавством Франції, Італії, Португалії, Литви, Угорщини, Індії, Японії та інших країн.

Поряд із зазначеними вище формами контролю за діяльністю місцевих представницьких органів можливий також судовий контроль за їх функціонуванням. Найбільше поширення судовий контроль отримав у країнах англосаксонської правової системи. У Великобританії, Канаді, США, якщо уряд вважає, що місцеві органи управління неналежно виконують свої повноваження, то він має право звернутися до суду з вимогою видання судового наказу, який забороняє або зобов'язує здійснювати певні дії.

Більше того, у багатьох зарубіжних країнах громадяни мають право оскаржити дії місцевих органів управління у судовому порядку. Зокрема, у Швеції місцеві органи влади мають досить широку автономію та мають право здійснювати усі дії, які відповідають інтересам мешканців відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Водночас, якщо місцевий мешканець вважає, що муніципалітет вийшов за рамки своєї компетенції, то він має право оскаржити рішення муніципалітету у відповідну судову інстанцію.

Дайте визначення таких понять

Місцеве самоврядування, місцеве врядування, муніципальна влада, автономія, громадівська теорія, державницька теорія, теорія вільної громади, теорія муніципального дуалізму, територіальна громада, орган місцевого самоврядування, муніципальне утворення, глава муніципального утворення, місцева рада, муніципальна демократія, місцеві ініціативи, місцеві вибори, місцеві збори, місцеві референдуми, громадські слухання, дострокове відкликання депутатів місцевих рад, сесія, місцеві справи, муніципальний службовець, місцевий бюджет.

Тематика рефератів

- * Проаналізуйте основні типи систем місцевого самоврядування
- * Основні теорії місцевого самоврядування: поняття, зміст, ознаки
- * Конституційно-правовий аналіз основних форм муніципальної демократії

Тестові завдання

1. *Місцеве самоврядування характеризується, як:*

а) сукупність установ, організацій, які здійснюють на території міста, села діяльність, яка спрямована на задоволення потреб населення;

б) недержавна організація, головною метою якої є здійснення благодійної діяльності;

в) Міжнародна неурядова організація, через яку здійснюється управління міст, сел;

г) договірне об'єднання держав, організацій, підприємств для спільної політичної, господарської, наукової діяльності;

д) політично-правовий інститут народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами в адміністративно-територіальних одиницях.

2. *Адміністративно-територіальна одиниця:*

а) найрозвиненіша форма організації регулярного оптового ринку;

б) добровільне об'єднання декількох міст для досягнення спільної мети;

в) структурний підрозділ підприємства, який займається дослідницькою роботою;

г) частина єдиної території держави, що є просторовою основою для організації і діяльності місцевих органів державної влади;

д) частина території держави, яка відведена для дослідницьких цілей.

3. *“Природна” адміністративна одиниця являє собою:*

а) різного роду поселення, селища, міста, де люди історично та природно гуртувались для спільного життя;

б) територія, яка сформувалась в наслідок розпорядження органів місцевого самоврядування ;

в) адміністративно-територіальна одиниця, яка сформувалась, завдяки природним умовам;

г) територія, яка має виражені природно-оздоровчі фактори;

д) адміністративна одиниця, в межах якої розташовано багато парків та інших зелених насаджень.

4. *Велике місто з окраїнами, яке не є адміністративно-територіальною одиницею називається:*

а) місцева агломерація;

б) ділянка землі, яка має фіксовану площу, межі і місце знаходження, а також характеризується відповідним якісним складом і правовим статусом;

в) місцева резервація;

г) район;

д) місцевий округ.

5. *Влада “сильного меру” легалізується шляхом :*

а) обрання радою;

б) обрання народом;

в) призначенням Прем'єр-міністра;

г) обрання його виборчою комісією;

д) призначенням Президента.

6. Для англосаксонської моделі місцевого самоврядування характерно:

- а) безпосереднє державне управління на місцях у всіх адміністративно-територіальних одиницях;
- б) відсутність уповноваженого представника уряду, який здійснює опіку над обраними органами на місцях;
- в) управління населенням адміністративно - територіальної одиниці обирає рада та головну повноважну особу місцевої адміністрації;
- г) обраний орган є водночас і ланкою муніципального управління і представником державної адміністрації;
- д) рада, як орган виконавчої влади, обирає виконавчий комітет в адміністративній одиниці.

7. Англосаксонська система місцевого самоврядування не є у:

- а) Великобританії;
- б) Канаді;
- в) США;
- г) Франції;
- д) Австралії.

8. "Адміністративна опіка" являє собою:

- а) контроль за умовно засудженим;
- б) контроль за доцільністю рішень, які приймаються радою;
- в) опіка центру над не розвинутими районами місту;
- г) контроль ради за рішеннями представників на місцях;
- д) громадський контроль.

9. Алькальд управляє громадою в:

- а) США;
- б) Франції;
- в) Англії;
- г) Бразилії;
- д) Японії.

10. Для набрання чинності рішень місцевих законодавчих органів в Великобританії необхідна:

- а) санкція королеви;
- б) згода народу;
- в) згода нижньої палати парламенту;
- г) санкція Прокурора;
- д) згоди уряду.

11. Низовою ланкою адміністративно-територіального розподілу в Великобританії є:

- а) комуна;
- б) воєводство;
- в) район;
- г) община;
- д) тауна.

12. Вибори в системі рада-керуючий в США відбуваються таким чином:

- а) населення обирає раду, яка обирає мера;
- б) населення обирає раду і мера, який керує містом;
- в) населення обирає комісію, яка водночас здійснює функції місцевої ради та відають поділеними між ними галузями управління;
- г) населення обирає раду, яка здійснює управління містом;
- д) рада обирає групу депутатів, яка допомагає здійснювати функції ради.

13. Власне контроль характеризується як:

- а) перевірка мером міста законності розпоряджень, які видаються головою певного району;
- б) перевірка урядом законності витрат, які здійснюються мером міста;
- в) прокурорський контроль за діяльністю районного апарату;
- г) перевірка судами і представниками державної влади законності актів місцевого самоврядування;
- д) перевірка кваліфікації кадрів представниками держави.

14. Конституцією не регулюється організація влади на місцях в:

- а) Франції;
- б) Індії;
- в) США;
- г) Фінляндії;
- д) Німеччині.

15. Громадська ініціатива це:

- а) колективні виступи жителів з метою рішення місцевих проблем;
- б) подання пропозицій в органи місцевого самоврядування від населення;
- в) внесення законопроекту на розгляд, збоку жителів;
- г) висунення кандидата на посаду мера міста;
- д) здійснення громадських робіт.

Контрольні питання та завдання

1. Що таке місцеве самоврядування? Чим відрізняється автономія та місцеве самоврядування?
2. Як співвідносяться між собою поняття «автономія» та «самоврядування».

«автономія» та «федерація», «суверенітет» та «автономія»?

3. Чим відрізняються поняття «місцеве врядування» та «місцеве самоврядування»?
4. Яка модель місцевого самоврядування є більш ефективною для України? Відповідь обґрунтуйте
5. Порівняйте систему органів місцевого самоврядування, їх обсяг їх повноважень в зарубіжних країнах (не менше 20 країн)

Країна	Органи місцевого самоврядування	Компетенція

6. Проаналізуйте яким чином забезпечується конституційний контроль в зарубіжних країнах. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 20 країн)

Країна	Орган конституційного контролю (нагляду)	Суб'єкти звернення	Компетенція

ТЕМА №12. КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ (НАГЛЯД) В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Поняття конституційного контролю (нагляду).
2. Види конституційного контролю в світовій практиці.
3. Правовий статус органів конституційного контролю. Конституційна юстиція та конституційне судочинство.
4. Компетенція органів конституційного контролю.

Історія конституційної юстиції – це процес визрівання необхідності захисту спочатку фундаментальних загально соціальних та індивідуальних цінностей – принципів народоправства, справедливості, свободи людини як утілення добра, пов'язаності держави з правом, верховенства законів, поваги до них, їх відповідності ідеям і принципам права, а згодом – охорони новітньої конституції та конституційного устрою держави. Водночас – це й історія нехтування суспільного договору, відповідності суцього належному, грубих порушень загально визнаних правових принципів, численних випадків пограння конституційних норм, ухвалення прихованих і відверто антиконституційних актів, «шкідливих», «згубних» законів, боротьби проти деспотії, тиранії, абсолютизму, авторитарних, поліцейських, тоталітарних режимів. Історія конституційної юстиції – це еволюція різноманітних органів контролю і нагляду за дотриманням фундаментальних звичаїв і законів, а згодом – новітніх конституційних положень, їх компетенції і правової природи, становлення і розвитку суб'єктів і об'єктів, форм і методів, різновидів і особливостей такого контролю й нагляду, процедурних правил і правових наслідків здійснення останніх

Функція захисту прав і свобод здійснюється органами конституційної юрисдикції шляхом використання трьох основних форм їхньої діяльності: за допомогою абстрактного, конкретного й індивідуального контролю відповідності конституції й закріпленим у ній правам і свободам людини та громадянина законів та інших нормативних актів, а також судових і адміністративних рішень.

Контроль – система відносин між органами публічної влади, за якої контролюючий орган може скасовувати акти підконтрольного органу.

Нагляд – система відносин, за якої наглядовий орган може лише звернути увагу піднаглядного органу на його помилку і принаймні призупинити дію його акта, але скасовувати або виправляти повинен сам піднаглядний орган.

Конституційний контроль – будь-яка форма перевірки на відповідність (несуперечність) конституції актів і дій органів публічної влади, а також громадських об'єднань, що здійснюють публічні функції або створені для участі в здійсненні публічної влади.

Конституційний контроль можливий лише там, де діє писане право, у тому числі писані конституції, положення яких мають вищу юридичну силу порівняно з будь-якими іншими національними та місцевими правоположеннями.

Контролю щодо несуперечності конституційним (органічним) законам, підлягають звичайні закони, прийняті на референдумі, внутрішньодержавні договори, акти виконавчої влади, акти самоврядування. Проводиться також перевірка відповідності національних законів міжнародним договорам. Крім того, здійснюється контроль актів і дій громадських об'єднань, на які держава поклала певні владні функції (палата виробників певних товарів може видавати сертифікати і допускати при цьому дискримінацію). Межі конституційного контролю охоплюють також створення та діяльність політичних громадських об'єднань, політичних партій.

Отже, контроль - це перевірка на відповідність конституції дій посадових осіб - президента, членів уряду, верховних суддів.

Переходячи до питання про види конституційного контролю слід мати на увазі, що конституційний контроль класифікується за різними підставами. Так, за часом здійснення розрізняють попередній і наступний (подальший) конституційний контроль. За попереднього контролю акт перевіряється щодо відповідності конституції до набрання ним сили (Швеція, Фінляндія, Франція), а наступний (подальший) контроль стосується офіційно опублікованих чинних актів (США, Італія, Німеччина). Конституційні ради, наприклад, здійснюють попередній контроль за конституційністю законів до їх промульгування та видання, а загальні суди у країнах, де вони мають відповідні повноваження (США, Канада, Австралія, Індія, більшість країн Латинської Америки та ін.), – наступний (подальший).

За характером правових наслідків конституційний контроль може бути консультативним або ухвальним. Рішення органу конституційного контролю, прийняте у порядку консультативного контролю, не набирає юридичної сили й

має рекомендаційний характер, його виконання ґрунтується на авторитеті органу конституційного контролю.

За ухвального контролю рішення є загальнообов'язковими як у разі визнання акта відповідним конституції, так і в разі оголошення акта неконституційним, тобто таким, що не має юридичної сили.

За обов'язковістю проведення конституційний контроль може бути обов'язковим або факультативним. Обов'язковий контроль проводиться у тих випадках, коли це передбачено законом. Наприклад, у Російській Федерації для залучення Президента до відповідальності обов'язково повинен бути висновок Конституційного Суду про дотримання встановленого порядку висунення обвинувачення Президента Російської Федерації у державній зраді або вчиненні іншого тяжкого злочину. Факультативний контроль здійснюється тільки у разі виявлення ініціативи уповноваженого суб'єкта конституційного контролю.

За формою конституційний контроль може бути абстрактним або конкретним. Абстрактний контроль здійснюється при перевірці конституційного акта чи його частини поза зв'язком з будь-якою конкретною справою. Попередній контроль завжди є абстрактним. Конкретний контроль, навпаки, здійснюється тільки у зв'язку з якоюсь, найчастіше судовою, справою, при вирішенні якої підлягає застосуванню конкретний акт чи норма, оспорювані з точки зору їх конституційності. Тому конкретний контроль завжди є наступним (подальшим).

За змістом конституційний контроль може бути формальним або матеріальним. При формальному контролі перевірці підлягає дотримання конституційних умов і вимог, які належать до видання акта. При цьому визначається, чи входить видання акта до компетенції даного органу, чи дотримуються процесуальні норми та форма акта. Матеріальний контроль означає перевірку відповідності змісту акта приписам конституції.

Конституційний контроль здійснюється у формі індивідуальної або колективної скарги, що передбачає наділення індивіда – суб'єкта прав і свобод людини, а також різних об'єднань громадян, юридичних осіб правом подавати в конституційний суд скарги про порушення своїх прав і свобод законами, нормативними актами, судовими рішеннями. Конституційна скарга виступає як важливий правовий засіб захисту індивіда від сваволі держави.

Залежно від конституційних рішень такими органами можуть бути: а) глава держави, парламент, уряд, суди загальної юрисдикції, адміністративні суди; б) спеціалізовані органи конституційного контролю, до яких входять або судові (наприклад, конституційна юстиція в багатьох європейських країнах), або квазісудові органи (наприклад, Конституційна рада у Франції та інших країнах).

Конституційний контроль, здійснюваний президентом, парламентом, урядом і подібними до них органами, називається іноді політичним, тому що зазначені органи здійснюють політичну діяльність.

Спеціалізовані судові органи конституційного контролю часто мають також інші повноваження – реалізують конституційну відповідальність вищих

посадових осіб держави, виступають як виборчі суди, дають офіційне тлумачення конституції тощо.

У деяких мусульманських державах органи конституційного контролю складаються зі звичайних мусульманських юристів, усе законодавство перевіряється в таких країнах на предмет відповідності його критеріям ісламу.

Переходячи до питання про правовий статус органів конституційного контролю слід зазначити, що поняттям «конституційна юстиція» охоплюються особливого роду судові органи (конституційні або квазісудові органи), які здійснюють конституційний контроль шляхом конституційного судочинства.

Конституційна юстиція є найважливішою формою здійснення конституційного контролю, цільовим призначенням якої є насамперед перевірка нормативно-правових актів стосовно їх конституційності. Наприклад, у ст. 82 Конституції Грузії 1995 р. проголошено, що «судова влада здійснюється за допомогою конституційного контролю, правосуддя і у встановлених законом інших формах». Зміст і характер конституційного контролю в різних країнах неоднаковий і залежить від органів, що його здійснюють.

Існують спеціалізовані і неспеціалізовані органи конституційного контролю.

Неспеціалізованими органами є глава держави, парламент, уряд, уповноважений з прав людини та інші. Діяльність таких органів має політичний характер і тому їх іноді іменують політичними. Зазначені органи пристосовані до поточних політичних завдань і за своїм характером та змістом на є стабільними і високопрофесійними.

Юридичній науці відомо дві основні моделі спеціалізованого конституційного контролю – американська і європейська.

За американської моделі конституційний контроль здійснюється судами загальної юрисдикції при розгляді та вирішенні кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних і інших судових справ. Якщо верховний суд визнає закон неконституційним, то цей закон формально продовжує діяти, але фактично він втрачає юридичну силу і жоден суд застосовувати його не буде. Як правило, парламент у таких випадках подібний закон скасовує.

В Аргентині, Болівії, Данії, Ізраїлі, Мексиці, Норвегії, США, Швеції, Японії та ряді інших країн конституційний контроль здійснюється усіма судами загальної юрисдикції. Наприклад, у ч. 1 ст. 76 Конституції Японії 1946 р. встановлено, що "вся повнота судової влади належить Верховному суду і тим судам нижчих інстанцій, які будуть засновані законом", а в ст. 81 цієї Конституції проголошено, що "Верховний суд є судом вищої інстанції, повноважним вирішувати питання про конституційність будь-якого закону, наказу чи розпорядження або іншого офіційного акта...".

В Австралії, Бельгії, Естонії, Індії, Ірландії, Ісландії, Канаді, Колумбії, Люксембурзі, Швейцарії, на Філіппінах вирішення питань про відповідність нормативно-правових актів основного закону надано тільки верховному суду як найвищої судової інстанції.

За європейської моделі конституційний контроль здійснюється спеціалізованими судовими органами або квазісудовими (не судовими) органами.

Спеціальні судові органи в різних країнах мають різні назви. У більшості країн ці органи мають назву конституційного суду (Білорусь, Болгарія, Грузія, Іспанія, Італія, Литва, Македонія, Молдова, Португалія, Росія, Словаччина, Словенія, Узбекистан, Угорщина, Україна, Чехія, Хорватія), в Єгипті - Вищий конституційний суд, у Польщі - Конституційний Трибунал, у Німеччині - Федеральний конституційний суд та інші.

В окремих федеративних державах такі органи можуть створюватися також суб'єктами федерацій (Боснія і Герцеговина, Німеччина, Росія).

Статус конституційного суду, як правило, закріплюється в спеціальному розділі конституції, який іноді буває відокремлений від її структурної частини, присвяченої засадам судоустрою. В одних країнах конституційний суд вважається судом особливої категорії і входить до судової системи, в інших (Болгарія, Італія, Румунія) – є особливим органом контролю, що не належить до судової влади.

У деяких країнах (Казахстан, Марокко, Сенегал, Туніс, Франція) для здійснення конституційного контролю створенні квазісудові (не судові) органи, які мають назву конституційної ради.

Головна і єдина різниця між конституційним судом і конституційною радою полягає в тому, що конституційний суд застосовує гласну процедуру розгляду справ, а конституційна рада - застосовує не публічну процедуру, яка заснована на письмовому впровадженні, тобто практикується надання письмових пояснень, а не відкритий виступ сторін.

До повноважень органів конституційного контролю належать також офіційне тлумачення конституції і законів, визначення відповідності основному закону міжнародних договорів (Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Португалія, Росія, Угорщина, Франція), питання розмежування компетенції між федерацією та її суб'єктами у федеративній державі, вирішення спорів між вищими органами державної влади (Болгарія, Іспанія, Італія, Македонія, Росія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чехія), здійснення процедури щодо дострокового припинення повноважень президента (Австрія, Албанія, Болгарія, Македонія, Німеччина, Сербія, Словаччина, Угорщина, Україна, Хорватія, Чехія), здійснення контролю щодо відповідності конституції статутних і програмних документів політичних партій та їх фактичної діяльності (Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія, Македонія, Молдова, Німеччина, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина, Туреччина, Хорватія, Чехія, Чорногорія) та інші питання.

Головними повноваженням органів конституційного контролю є оцінка законодавчих актів, тобто перевірка нормативно-правових актів на предмет їх конституційності. До нормативно-правових актів, конституційність яких перевіряється, віднесені насамперед закони, а також різні підзаконні акти. Наприклад, у ст. 150 Конституції України 1996 р. зазначено, що "до повноважень Конституційного Суду України належить: 1) вирішення питань

про відповідність Конституції Україні (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим...", у ст. 125 Конституції Республіки Білорусь 1994 р. встановлено, що "контроль за конституційністю нормативних актів у державі здійснюється Конституційним Судом Республіки Білорусь".

Перевіряючи відповідність акта конституції, орган конституційного контролю оцінює насамперед зміст і форму акта, порядок прийняття акта та його введення в дію, належність акта до компетенції органу, що його видав.

Дайте визначення таких понять

Конституційна юстиція, конституційний контроль, конституційний нагляд, конституційне судочинство, конституційна скарга, ампаро, обов'язковий контроль, факультативний контроль, матеріальний контроль, формальний контроль, попередній контроль, наступний контроль, квазісудові органи конституційного контролю, американська модель конституційного контролю, європейська модель конституційного контролю, конституційний суд, конституційна рада

Тематика рефератів

- * *Американська модель конституційної юстиції: загальна характеристика*
- * *Класифікація основних форм конституційного контролю в зарубіжних країнах: критерії класифікації та характеристика окремих видів.*

Тестові завдання

1. Форма конкретного контролю Конституційного Суду Російської Федерації щодо захисту прав і свобод особи полягає у:

а) перевірці щодо відповідності Конституції законів РФ на підставі запитів судів загальної юрисдикції, а також спеціалізованих судів РФ;

б) контролі за дотриманням прав і свобод людини та громадянина при його затриманні, а також на стадіях дізнання та досудового слідства;

в) нагляді та перевірці законів РФ на предмет їх відповідності (конституційності) Конституції РФ на підставі особливого доручення Президента або прем'єр-міністра РФ, якщо цей закон завдає істотної шкоди інтересам або створює перепони у діяльності Президента або уряду;

г) перевірці законів РФ щодо їх конституційності за власною ініціативою Конституційного Суду РФ, яка оформлюється відповідною постановою і приймається, якщо за неї проголосує 5 суддів Конституційного Суду РФ, а також його голова;

д) контролі Конституційного Суду РФ за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з правом втручатися у їх діяльність з власної ініціативи з метою забезпечення цих прав і свобод;

2. У конституційній теорії та практиці Франції, Угорщини та Польщі попередній контроль як форма конституційного контролю передбачає:

а) контроль і нагляд Конституційного Суду щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина до настання факту їх порушення або істотного безпідставного обмеження, тобто здійснення загальної та конкретної превенції;

б) контроль і нагляд Президента або уряду за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина у діяльності органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, а також органів прокуратури та поліції;

в) можливість здійснення такого попереднього контролю Конституційним Судом певної країни на стадіях парламентського розгляду законопроектів до промульгації їх главою держави та у разі визнання їх неконституційними такі законопроекти не можуть стати законами, що віднесені насамперед до прийнятих парламентом і переданих президенту на підпис і обнародування законів, при цьому контролю підлягають проекти як звичайних так і органічних законів;

г) можливість здійснення такого контролю щодо законів, які вже прийняті парламентом, промульговані главою держави та набули чинності та незалежно від факту його застосування може бути ініційований розгляд питання про його конституційність;

д) право подання спеціальної скарги або позовної заяви виключно до судів загальної юрисдикції громадянином певної країни з вимогою про визнання прийнятого парламентом закону неконституційним;

3. У конституційній теорії та практиці Франції, Угорщини та Польщі наступний контроль як форма конституційного контролю передбачає:

а) контроль та нагляд, що здійснюється Президентом або урядом з метою забезпечення режиму дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина у діяльності органів державної влади або органів місцевого самоврядування, а також органів прокуратури та поліції відповідно до чинного законодавства;

б) реальну можливість здійснення такого контролю Конституційним Судом певної країни на стадіях парламентського розгляду законопроектів до промульгації їх Президентом та у разі визнання їх неконституційними такі законопроекти не можуть стати законами, але який насамперед стосується прийнятих парламентом і переданих президенту на підпис та обнародування законів, при цьому контролю підлягають проекти як звичайних так і органічних законів;

в) право подання юридичною особою виключно спеціальної скарги і відносно до звичайних законів, а громадянином певної країни виключно позовної заяви і стосовно лише до органічних та конституційних законів з вимогою про визнання їх неконституційними, які розглядаються Президентом або урядом країни відповідно до законодавства;

г) можливість здійснення такого контролю лише щодо законів, які вже прийняті парламентом, а також промульговані главою держави та набули чинності;

д) право судів загальної юрисдикції давати оцінку конституційності судових рішень та нормативно-правових актів органів державної виконавчої влади, включаючи акти глави держави.

4. *Особлива процедура, що є засобом захисту основних конституційних прав особистості, яка подібна до конституційної скарги, але відрізняється тим, що має індивідуальний характер (застосовується в праві Іспанії і ряду країн Латинської Америки):*

- а) конституційна юстиція;
- б) конституційне судочинство;
- в) спеціальна конституційна скарга;
- г) конституційне подання;
- д) ампаро.

5. *За формального конституційного контролю перевіряє:*

- а) відповідність акта змісту конституції;
- б) дотримання конституційних умов та вимог, що належать до видання акта;
- в) відповідність підзаконного нормативно-правового акту закону;
- г) відповідність акту принципам дотримання прав і свобод людини і громадянина;

6. *Конституційний контроль, що здійснюється щодо прийнятих парламентом законів, але не підписаних та не оприлюднених главою держави:*

- а) наступний;
- б) формальний;
- в) матеріальний;
- г) обов'язковий;
- д) попередній.

7. *Перевірка змісту нормативно-правового акту на предмет відповідності положень Конституції:*

- а) матеріальний конституційний контроль;
- б) формальний конституційний контроль;
- в) попередній конституційний контроль;
- г) обов'язковий конституційний контроль;
- д) факультативний конституційний контроль

8. *Під терміном «конституційна юстиція» розуміється:*

- а) особливого роду судові органи, які здійснюють конституційний контроль шляхом конституційного судочинства;
- б) конституційні суди;
- в) перевірка змісту нормативно-правового акту на предмет відповідності положень Конституції;

г) перевірка на відповідність Конституції дій посадових осіб (президента, членів уряду та ін.)

9. За якої моделі конституційної юстиції конституційний контроль здійснюється судами загальної юрисдикції:

- а) американської;
- б) європейської;
- в) іберійської;
- г) англосаксонської;
- д) за жодної;

10. Модель конституційної юстиції за якої конституційний контроль здійснюється спеціалізованими судовими або квазісудовими органами:

- а) американської;
- б) європейської;
- в) іберійської;
- г) англосаксонської;
- д) за жодної;

11. В Іспанії до складу конституційного суду входять:

- а) 12 суддів;
- б) 16 суддів;
- в) 18 суддів;
- г) 7 суддів.

12. В Аргентині, Болівії, Ізраїлі, Мексиці, Швеції, Японії конституційний контроль здійснюється:

- а) конституційними судами;
- б) конституційними радами;
- в) судами загальної юрисдикції;
- г) спеціальними судами загальної юрисдикції.

13. В Австралії, Бельгії, Естонії, Індії, Ірландії, Ісландії, Канаді, Колумбії, Люксембурзі, Швейцарії вирішення питань про відповідність нормативно-правових актів основного закону надається:

- а) тільки конституційним судам;
- б) тільки конституційними радами;
- в) усім судам загальної юрисдикції;
- г) тільки верховному суду.

14. В Болгарії, Італії, Румунії конституційний суд:

- а) вважається судом особливої категорії і входить до судової системи;
- б) є особливим органом контролю, що не належить до судової влади;
- в) є органом загальної юрисдикції, що належить до судової влади;
- г) конституційної юстиції не існує.

15. *Квазісудовий орган конституційного контролю, що існує у Франції:*

- а) конституційний суд;
- б) конституційна рада;
- в) суд загальної юрисдикції;
- г) верховний суд.

Контрольні запитання та завдання

1. Чим відрізняються поняття «конституційний контроль» та «конституційний нагляд»?
2. Що розуміється під квазісудовими органами конституційного контролю?
3. Надайте характеристику основним моделям конституційного контролю в зарубіжних країнах.
4. Які форми конституційного контролю використовуються в зарубіжних країнах?
5. Яким чином здійснюється конституційний контроль в США?
6. Проаналізуйте яким чином забезпечується конституційний контроль в зарубіжних країнах. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 20 країн)

Країна	Орган конституційного контролю (нагляду)	Суб'єкти звернення	Компетенція

7. Проаналізуйте порядок формування органів конституційного контролю. Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці (не менше 20 країн)

Країна	Орган конституційного контролю (нагляду)	Кількісний склад	Порядок формування

ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Поняття, предмет та метод правового регулювання конституційного права в зарубіжних країнах.
2. Джерела конституційного права: поняття та загальна характеристика окремих видів.
3. Система конституційного права: поняття та характеристика складових елементів (загальних принципів, норм права, інститутів).
4. Конституційно-правові відносини: поняття, зміст, характеристика елементів.
5. Конституційне право як наука.
6. Конституційне право як навчальна дисципліна.
7. Поняття, ознаки та сутність зарубіжних конституцій. Функції конституцій та їх характеристика.
8. Класифікація конституцій зарубіжних країн: мета та критерії класифікації.
9. Об'єкт конституційного регулювання. Дія конституцій.
10. Форма і структура конституцій.
11. Способи прийняття та розробки конституцій в зарубіжних країнах.
12. Порядок внесення змін і доповнень до конституцій у зарубіжних країнах.
13. Держава як категорія конституційного права: поняття, ознаки, класифікація.
14. Державна влада. Єдність та розподіл влади. Механізм стримувань та противаг.
15. Поняття, ознаки та структурні елементи форми держави.
16. Форма державного правління: поняття, види, особливості (прикладі).
17. Форма державного (політико-територіального) устрою сучасних держав: поняття, ознаки.
18. Державний режим: поняття, види.
19. Основи та межі правового регулювання громадських об'єднань.
20. Поняття політичних партій, їх сутність, функції, організація,
21. Класифікація політичних партій. Сучасні партійні системи.
22. Правовий статус об'єднань соціально-економічного та культурного характеру
23. Конституційно-правове регулювання релігійних відносин та їх вплив на політичне життя
24. Історичний розвиток прав і свобод, дуалізм правового статусу особи; способи визначення у правосуб'єктності.
25. Зміст та способи визначення правового положення людини.
26. Громадянство (підданство): поняття, характерні риси, порядок набуття.
27. Порядок припинення громадянства: вихід, втрата, позбавлення (денатуралізація, денаціоналізація).
28. Сутність демократичних прав і свобод. Методи визначення об'єму правосуб'єктності. Положення про формально – юридичну рівність. Правові обмеження прав громадян по політичним мотивам.
29. Класифікація конституційних прав і свобод.
30. Судовий та інший юридичний захист прав і свобод. Механізм реалізації та захист прав і свобод.

31. Поняття і види правових гарантій конституційних прав і свобод в зарубіжних країнах. Конституційні й судові гарантії.
32. Конституційні обов'язки і конституційна відповідальність громадян.
33. Принцип народного суверенітету. Співвідношення безпосередньої і представницької демократії. Основні форми безпосереднього народовладдя.
34. Поняття, соціальна функція та види виборів. Періодичність виборів.
35. Виборче право: поняття, джерела, особливості. Вибори, їх види, періодичність. Термін легіслатури.
36. Принципи виборчого права. Виборчі цензи.
37. Виборчий корпус: поняття, види.
38. Виборчий процес, його основні стадії.
39. Поняття, види виборчих систем (загальна характеристика).
40. Мажоритарна виборча система абсолютної більшості (поняття, особливості).
41. Мажоритарна виборча система кваліфікованої більшості. Мажоритарна виборча система відносної більшості.
42. Кумулятивний вотум, обмежений вотум, система єдиного голосу, що не передається.
43. Виборча система єдиного голосу, що не передається.
44. Система пропорційного представництва політичних партій.
45. Виборча квота. Способи визначення.
46. Поняття та сутність методу дільників.
47. Референдуми в зарубіжних країнах: поняття, види, порядок проведення. Формула референдуму.
48. Інші форми безпосереднього народовладдя в зарубіжних країнах.
49. Становлення та розвиток парламентаризму в світовій практиці. Теорія парламентаризму.
50. Парламент і парламентаризм. Поняття і соціальні функції парламенту.
51. Структура та класифікація парламентів зарубіжних країн.
52. Бікамералізм: поняття та порядок формування палат парламентів.
53. Кількісний та якісний склад парламентів.
54. Правовий статус парламентарія. Депутатський мандат. Імунітет. Індемнітет. Імперативний мандат. Вільний мандат.
55. Внутрішня структура палат парламентів (керівні органи, парламентські комісії (комітети), депутатські групи та фракції).
56. Порядок роботи парламенту: сесії та загальні парламентські процедури.
57. Законодавчий процес: поняття, особливості, стадії.
58. Парламентський контроль за діяльністю органів державної влади.
59. Непарламентські форми здійснення законодавчої влади.
60. Загальна характеристика інституту глави держави. Місце роль глави держави в системі розподілу влади.
61. Поняття та юридичні форми глави держави.
62. Монарх: правовий статус, системи спадкування престолу, повноваження.
63. Президент: правовий статус, порядок обрання, компетенція, заміщення, відповідальність.

64. Допоміжні органи при главі держави.
65. Місце уряду в системі вищих органів влади. Поняття, склад та призначення уряду.
66. Порядок формування урядів. Види урядів: однопартійний уряд, коаліційний уряд, службовий уряд, уряд меншості, уряд національної єдності, безпартійний уряд, тимчасовий уряд.
67. Компетенція урядів, урядова правотворчість, регламентарні акти. Співвідношення регламенту та закону.
68. Делеговане законодавство: суть, види, засоби контролю над ним.
69. Структура та організація урядів.
70. Глава уряду: правове положення, призначення, роль.
71. Вотум довіри та недовіри (Великобританія, Італія, Франція). Конструктивний вотум недовіри (довіри) у парламентарній практиці Німеччини.
72. Міністерства та відомства. Урядові комітети та інші допоміжні органи. Консультативні органи при центральних відомствах.
73. Конституційно-правова, політична, кримінальна, цивільно-правова, дисциплінарна відповідальність урядів зарубіжних країн.
74. Поняття судової влади, її місце та роль в системі поділу влади.
75. Конституційні основи організації судової влади.
76. Системи судових органів. Органи і посадові особи, що сприяють здійсненню судової влади.
77. Конституційні принципи здійснення судової влади.
78. Конституційно-правовий статус суддів в зарубіжних країнах.
79. Загальна характеристика та основні принципи місцевого самоврядування.
80. Системи місцевого самоврядування.
81. Порядок формування органів місцевого самоврядування.
82. Структура, склад та порядок роботи органів місцевого самоврядування.
83. Компетенція органів місцевого самоврядування, їх взаємодія з органами державної влади.
84. Поняття конституційного контролю (нагляду).
85. Види конституційного контролю в світовій практиці. Американська та Європейська системи конституційного контролю.
86. Правовий статус органів конституційного контролю. Конституційна юстиція та конституційне судочинство.
87. Компетенція органів конституційного контролю.
88. Юридична природа підсумкових рішень конституційних судів. Дія конституційних рішень за колом осіб, у просторі та часі.
89. Акти органів судового (квасисудового) конституційного контролю: поняття, види, форми, зміст.
90. Органи та заклади, що сприяють здійсненню судової влади (прокуратура, адвокатура, інші допоміжні органи).

СЛОВНИК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ З КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА¹

АБОЛІЦІЯ (фр. abolition – відміна, скасування) – відміна закону, рішення.

АБРОГАЦІЯ (лат. abrogatio) – відміна застарілого Закону. Здійснюється новим законом. Види А.: власне аброгація – повна заміна старого закону новим; дерогація – часткова відміна старого закону; оброгація – внесення часткових змін у старий закон; суброгація – доповнення старого закону.

АБСЕНТЕЇЗМ (від лат. absens – відсутній) – добровільна неучасть виборців у голосуванні на виборах чи референдумі. У демократичних країнах зазвичай голосують близько 50 відсотків виборців.

АБСОЛЮТНА МОНАРХІЯ – різновид монархічної форми державного правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням усієї повноти державної влади – законодавчої, виконавчої і судової – у руках монарха. Нині у світі зберігаються сім А.м.: Бахрейн, Бруней, Ватикан, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія.

АВТОНОМІЯ (пер. з грец. - незалежність) - самоврядування певної частини території держави, тобто її право самостійно вирішувати окремі питання організації та здійснення влади в межах повноважень, установлених конституцією держави.

АВТОРИТАРИЗМ (фр. autoritarisme, від лат. autoritas – вплив, влада) – тип політичного режиму, який характеризується зосередженням державної влади в руках однієї особи чи групи осіб або в одному її органі.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ - система взаємовідносин вищих і центральних органів державної влади з органами публічної влади адміністративно-територіальних одиниць держави.

АКЛАМАЦІЯ (лат. acclamatio, від acclamo – виголошую) – прийняття парламентом рішення без підрахунку голосів, на основі реакції парламентаріїв, що виявляється у вигуках, різних репліках тощо. Застосовується зазвичай у разі, коли симпатії явної більшості неважко передбачити. Висновок про рішення робить голова палати. Практикується у Великобританії і США.

АКТ (ПРАВОВИЙ) (лат. actus, від ago - приводжу в рух) - офіційний письмовий документ органу публічної влади, в якому вміщується правова норма (нормативно-правовий А.) або владний припис, винесений в результаті вирішення конкретної юридичної справи (правозастосовний акт).

АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО – право обирати до представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, брати участь у референдумах. У демократичних державах належить усім повнолітнім громадянам незалежно від національної і расової приналежності, статі, роду

¹ Словник складено на підставі: 1. Мала енциклопедія конституційного права (словник основних понять і термінів, використаних у посібнику) / Кравченко В.В. Конституційне право України: навчальний посібник / В.В. Кравченко. – К.: Атіка, 2006. – С.534-564. 2. Шляхтун П.П. Парламентаризм: словник-довідник / П.П. Шляхтун. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – 151 с. 3. Конституционное право: энциклопедический словарь / Отв. ред. С.А.Авакьян. – М.: НОРМА, 2001. – 688 с.

занять, майнового стану, освіти тощо. Виборче право є найважливішим політичним правом громадянина.

АЛЬТИНГ (ісланд. Alting) – назва однопалатного парламенту Ісландії. До складу А. входять 63 депутати, обрані шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою. Строк повноважень А. – чотири роки.

АПАТРИЗМ (пер з грец. - той, хто не має вітчизни) – стан людини, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

АМПАРО (ісп. amparo – заступництво, захист, допомога) – в праві Іспанії і ряду країн Латинської Америки (Мексика, Еквадор, Перу та ін.) особлива процедура, що є засобом захисту основних конституційних прав особистості, яка багато в чому подібна до конституційної скарги. Основна відмінність полягає в тому, що ампаро має індивідуальний характер. Так, згідно зі ст. 107 Конституції Мексики рішення, що виносить федеральний суд у справах про порушення прав людини, надає захист з конкретної справи і не містить загальної заяви про закон чи оскаржувану дію.

АНЕКСІЯ (латин. annexio) – насильницьке захоплення, приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави або народу.

БЕЗПОСЕРЕДНЯ (ПРЯМА) ДЕМОКРАТІЯ – способи і засоби безпосереднього здійснення влади народом або його частиною, які відкидають передання владних повноважень будь-яким органам чи особам (народне волевиявлення).

БІЖЕНЕЦЬ – особа, яка не є громадянином певної держави і, внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни, або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

БІКАМЕРАЛІЗМ (ДВОПАЛАТНА СИСТЕМА) (лат. bis — двічі) — двопалатна структура парламенту. Історично сформувалися три основні причини Б. Другі, або верхні, палати вводилися: 1) для представництва аристократії (типовий приклад – Палата Лордів у Великобританії); 2) для стримування радикалізму нижніх палат, забезпечення послідовності і наступництва у політиці; 3) для представництва на загальнодержавному рівні інтересів суб'єктів федерації у федеративних державах. У сучасному світі двопалатні парламенти діють майже у всіх федеративних і у чверті унітарних держав.

БІПАТРИЗМ (від лат. bis - двічі та грец. латрі - батьківщина) – стан людини, яка перебуває одночасно в громадянстві двох та більше держав.

БУНДЕСРАТ (нім. Bundesrat – Союзна Рада) – 1) особлива колегія з представників урядів земель ФРН, наділена певними законотворчими

функціями, фактично є верхньою палатою парламенту. Б. складається з членів урядів земель, які їх призначають і можуть у будь-який час відкликати. Представництво земель у Б. залежить від чисельності їх населення і коливається в межах від трьох до шести членів. Загальна кількість членів Б. – 68 осіб; 2) назва верхньої палати двопалатного парламенту Австрії – Федеральних Зборів.

БУНДЕСТАГ (нім. Bundestag – Союзні Збори) – формально парламент, а фактично тільки нижня палата парламенту ФРН. До складу Б. входять 672 депутати, які обираються шляхом загальних і прямих виборів за змішаною виборчою системою строком на чотири роки.

ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ – переважання конституції і законів над іншими нормативними актами – глави держави, органів державної виконавчої влади, суб'єктів федерації, автономних утворень, органів місцевого самоврядування. В.з. є формально-юридичною характеристикою суспільних відносин.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – найважливіший принцип правової держави, який означає панування права в усіх сферах суспільних відносин, підпорядкування всіх громадян і держави правовим законам. Принцип В.п. передбачає розрізнення права, як системи правових норм, що відповідають загальнолюдським цінностям – вимогам гуманізму, справедливості, свободи, демократії тощо, і закону, як встановленого державою загальнообов'язкового припису, що таким вимогам може не відповідати. У теорії правової держави синонімом права є не закон взагалі, а тільки правовий закон — той, що відповідає вимогам права.

ВЕТО (від лат. veto - забороняю) – акт, що призупиняє або не допускає введення в дію рішення яких-небудь органів.

ВИБОРИ – спосіб формування органу державної влади, органу місцевого самоврядування або наділення повноваженнями їхньої посадової особи шляхом голосування уповноважених на те осіб і визначення результатів такого голосування встановленою більшістю голосів цих осіб за умови, коли на здобуття кожного мандата мають право балотуватися два і більше кандидатів.

ВИЗНАННЯ – спосіб набуття громадянства застосовується у випадку коли усі жителі території, якщо вони не відмовляються це робити, на день утворення нової держави визнаються її громадянами.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА – гілка державної влади, здійснення якої згідно з теорією поділу влади покладається на систему органів В. в.- сукупність органів державної влади, наділених компетенцією в галузі державного управління та матеріальними, фінансовими, кадровими, інформаційними та іншими ресурсами, необхідними для її реалізації в організаційних і правових формах та із застосуванням методів діяльності.

ВИХІД ІЗ ГРОМАДЯНСТВА – це спосіб припинення громадянства за волевиявленням громадянина, тобто відмова громадянина від громадянства.

ВІЛЬНИЙ МАНДАТ – форма взаємозв'язків депутата парламенту, іншого представницького органу зі своїми виборцями, яка характеризується тим, що депутат вважається представником усього народу (територіальної громади), ніхто не може відкликати його або давати обов'язкові накази.

ВОТУМ (лат. votum - бажання, воля) – рішення, ухвалене більшістю голосів виборців або членів представницької установи.

ВОТУМ НЕДОВІРИ – у країнах з парламентарними і деякими змішаними формами державного правління висловлене парламентом (нижньою палатою) шляхом голосування несхвалення політичної лінії, законопроекту або певної акції уряду чи окремого міністра.

ВТРАТА ГРОМАДЯНСТВА – це спосіб припинення громадянства внаслідок вчинення особою певних заборонених дій.

ГЛАВА ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ – вищий керівник органів державного управління на загальнонаціональному, регіональному чи місцевому рівні або виконавчого органу в системі місцевого самоврядування.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ – особа, яка формально займає найвищу сходинку в державній ієрархії та здійснює верховне представництво держави у внутрішньо та зовнішньополітичних відносинах. Юридичними формами Г. д. є: 1) монарх; 2) президент; 3) колегіальна президентура - обраний парламентом на визначений термін колегіальний орган, який здійснює функції глави держави (наприклад, Державна рада на Кубі, два капітан-регента в Сан-Маріно, Федеральна рада у Швейцарії); 4) глава уряду, на якого покладається здійснення функцій глави держави (наприклад, землі ФРН); 5) одноосібний або колегіальний узурпатор - особа чи колегіальний орган, які здійснюють владу без правових підстав, не маючи при цьому ні «царського» походження, ні мандата виборщиків.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ конституційний орган і одночасно вища посадова особа, яка посідає, як правило, юридично вище місце в ієрархії державних інститутів і яка здійснює верховне представництво країни у внутрішньополітичному житті і у відносинах з іншими державами.

ГЛАВА УРЯДУ – керівник вищого колегіального органу виконавчої влади в державі. Г.у. найчастіше називається «прем'єр-міністр», хоча може мати й інші назви: «голова ради міністрів», «голова уряду», «міністр-голова», «міністр-президент», «федеральний канцлер» тощо.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – необхідний і раціональний спосіб соціального життя, заснований на розумі, свободі, праві та демократії; суспільний устрій, за якого людині гарантується вільний вибір форм її економічного та політичного буття, гарантуються права людини і забезпечується ідеологічна багатоманітність.

ГРОМАДЯНСЬКІ (ОСОБИСТІ) ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ - сукупність природних і невідчужуваних основоположних прав і свобод, що належать людині від народження і не залежать від її належності до громадянства певної держави. Становлять основу правового статусу людини.

ДЕВОЛЮЦІЯ (англ. devolution – передавання) – у конституційно-правовій практиці Великобританії та деяких інших країн термін, що означає передачу (делегування) вищими органами держави частини своїх повноважень органам влади адміністративно-територіальних одиниць. Розрізняють Д. законодавчу – передача органам влади регіонів права видавати законодавчі акти з деяких питань і адміністративну – передача регіональним органам влади

права проводити в життя встановлені центром закони і політику. Д. передбачає збереження за вищими органами держави відповідальності за основні напрями політики законодавчої і виконавчої влади.

ДЕКЛАРАЦІЯ (лат. *declaratio*, від *deciaro* — заявляю, оповіщаю) — > конституційному праві назва окремих політико-юридичних актів, яка має на меті надати їм урочистого характеру, підкреслити їх особливо важливе значення для долі відповідної держави. Особливістю Д. як політико-юридичного акту є надто загальний, неконкретний характер наявних у ній положень, який вимагає додаткового законодавчого регулювання.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВІДМОВУ ВІД ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА - документ, в якому особа засвідчує свою відмову від громадянства іншої держави і зобов'язується не користуватися правами цієї держави і не виконувати обов'язків, пов'язаних із належністю її до громадянства.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВІДСУТНІСТЬ ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА - документ, в якому особа повідомляє про відсутність у неї іноземного громадянства з обґрунтуванням причин такої відсутності.

ДЕЛЕГАТ (лат. *delegatus* – посланець) – обраний або призначений представник, уповноважений держави, організації, установи чи колективу, що представляє їхні інтереси на з'їздах, конгресах, нарадах, засіданнях тощо.

ДЕЛЕГОВАНЕ ЗАКОНОДАВСТВО – видання урядом за уповноваженням (делегуванням) парламенту нормативних актів, які фактично мають силу закону.

ДЕМОКРАТІЯ (грецьк. *demokratia* – влада народу, від *demos* – народ *ikratos* – влада) – форма державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу єдиним джерелом влади в суспільстві і його реальній участі у здійсненні державної влади. За формою і способом здійснення Д. поділяється на пряму і представницьку.

ДЕНАТУРАЛІЗАЦІЯ процедура позбавлення громадянства набутого в порядку натуралізації

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ – процедура позбавлення громадянства, набутого за народженням. Конституції деяких держав забороняють денационалізацію, пов'язуючи це з тим, що громадянство за народженням є одним із невідчужуваних природних прав людини.

ДЕПУТАТ – особа, обрана до парламенту або представницького органу місцевого самоврядування, яка набуває особливого статусу, який забезпечує йому необхідні умови для участі в законодавчій та іншій діяльності відповідного представницького органу.

ДЕПУТАТСЬКА НЕДОТОРКАНИСТІТЬ – принцип депутатського мандата, згідно з яким депутат не може бути без його письмової згоди або згоди парламенту, іншого представницького органу притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий, заарештований або підданий заходам адміністративного стягнення, що накладається в судовому порядку.

ДЕПУТАТСЬКІ ГРУПИ (ФРАКЦІЇ) – формуються як на партійній, так і на позапартійній основі. Д. г., сформовані на основі партійної належності депутатів, називаються депутатськими фракціями.

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ (польс. herb, від нім. Erbe - спадщина) – відмінний знак, що є офіційною емблемою держави, яка зображується на прапорах, грошових знаках, печатках і деяких офіційних документах.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН (грец. uavo - урочиста пісня) – музикально-поетичний твір, який разом з Державним Гербом і Державним Прапором є офіційним символом держави.

ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН – лінія і вертикальна поверхня, що проходять цією лінією, які визначають межі території держави - суходолу, вод, надр, повітряного простору.

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР – офіційний відмінний знак (емблема) держави, символ її суверенітету.

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – верховенство державної влади всередині країни, її повнота, незалежність у зовнішніх відносинах, загальний характер і винятковість.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ – у ряді країн назва комплексного конституційно- правового інституту, який об'єднує норми, що встановлюють систему органів державної влади, їх компетенцію та взаємовідносини.

ДЕФЕКЦІЯ (англ. defection – відступництво) – термін, який використовується в Індії та ряді інших країн англосаксонської системи права для позначення переходу депутата з однієї фракції парламенту до іншої.

ДЖЕРИМЕНДЕРИНГ (англ. gerrymandering) – у США практика маніпулювання при встановленні меж виборчих округів і метою концентрації виборців опозиційної партії в окремих виборчих округах і отримання хоча б мінімальної переваги у більшості інших округів адміністрація від правлячої партії надає території виборчих округів різноманітної форми.

ДИКТАТУРА (лат. dictatura – необмежена влада) – нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, що спирається на силу.

ДИНАСТІЯ (грецьк. dynasteia – панування) – у конституційному праві монархічних держав ряд послідовно правлячих монархів з одного й того самого роду, які змінюють один одного у встановленому порядку престолонаслідування.

ДИРЕКТИВА (фр. directive – розпорядження) – розпорядження, керівна вказівка, настанова, що її дають вищестоящі органи нижчестоящим. У США Д. називають акти, які видає президент.

ДИСКОНТИНУІТЕТ (англ. discontinuity – відсутність неперервності, перервність) – правило парламентської процедури, згідно з яким усі законопроекти, внесені до парламенту під час даної сесії, можуть бути розглянуті тільки в її межах і не переносяться на наступну сесію.

ДОМІНІОН (англ. dominion, від латів.(латинський) dominium – володіння), термін, яким позначалися до 1947 держави, – члени британського Співдружність, главою яких був англійський король, що представляється генерал-губернатором . Термін «Д.» вперше введений Імперською

конференцією 1926, що вказала, що Сполучене Королівство і Д. є автономними співтовариствами в рамках Британській імперії, рівними за своїм статусом і ні в якому мірі не підлеглими один одному в їх внутрішніх і зовнішніх справах, хоча і об'єднаними загальною відданістю короні. Проте організація влади у формі Д. була введена раніше: статус Д. був встановлений в Канаді (1867), Австралійському Союзі (1901), Новій Зеландії (1907), Південно-африканському Союзі (1910), Ньюфаундленді (1917) і Ірландії (1921). На імперських конференціях 1926 і 1930 були офіційно визнані повна самостійність Д. у питаннях внутрішньої і зовнішньої політики і їх рівність з метрополією в державно-правовому відношенні. Суверенітет Д. був закріплений Вестмінстерським статутом 1931. У 1947 термін «Д.» був замінений терміном «член Співдружності», проте офіційна відмова від цього терміну не змінив форму організації влади в колишніх Д. і не відбився на їх правовому положенні у складі Співдружності. За принципом Д. влада будується (1971) в Канаді, Австралійському Союзі, Новій Зеландії, на Цейлоні, на острові Маврикій, в Тринідаді і Тобаго, барбадосі, на Ямаїці, Фіджі, в Сьєрра-Леоне.

ЕКСПАТРІАЦІЯ – обов'язковий процес висилання з країни осіб, що позбавлені громадянства.

ЕКСТРАДИЦІЯ – видача іноземній державі осіб, що порушили закон цієї держави для слідства чи суду. Вона є можливою тільки у відповідності до міжнародного договору чи без нього, але не допускається видача осіб, яких звинувачують в політичних злочинах. Екстрадиція іноземців не дозволяється якщо в країні перебування дії іноземця не вважаються злочином.

ЗАКОН – юридичний акт, прийнятий відповідно до спеціальної процедури законодавчим органом державної влади або безпосереднім волевиявленням громадян. Законодавча процедура складається із ряду стадій. Верховенство у національному законодавстві належить конституції, за нею йдуть конституційні та органічні закони, за ними – звичайні закони. У федеративних державах розрізняються також 3. федеральні і 3. суб'єктів федерації при верховенстві перших. 3. наділений найбільшою юридичною силою по відношенню до нормативних актів інших органів держави. Особливу категорію утворюють надзвичайні закони.

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА – відповідно до теорії поділу влади одна з трьох самостійних і незалежних гілок (видів) державної влади (поряд з виконавчою і судовою), яка є сукупністю повноважень з видання законів. З.в. здійснюється передусім загальнодержавним представницьким органом – парламентом, а в суб'єктах федерації та в автономіях політичного характеру – також місцевими законодавчими органами. У багатьох країнах суб'єктами З.в. є також органи виконавчої влади. В абсолютних монархіях З.в. належить тільки монарху, при якому парламент виконує допоміжні функції.

ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС – порядок діяльності органу законодавчої влади по створенню закону, звичайно встановлений в конституції та регламенті парламенту. Законодавча діяльність здійснюється законодавчим органом – парламентом і главою держави при можливій, у певних випадках, участі уряду або – в рідкісних випадках – шляхом процедури референдуму. З.п. включає

декілька основних стадій: 1) внесення законопроекту до парламенту (законодавча ініціатива); 2) розгляд законопроекту в парламентських палатах і комітетах (комісіях); 3) прийняття закону парламентом; 4) підписання і оприлюднення главою держави прийнятого парламентом закону (промульгація).

ЗАПИТ ДЕПУТАТСЬКИЙ – вимога депутата парламенту, іншого представницького органу, яка заявляється на сесії парламенту, іншого представницького органу до підконтрольних і підзвітних йому органів та посадових осіб, дати офіційну відповідь із питань, віднесених до їхньої компетенції, якщо його попередні депутатські звернення до них не було задоволено.

ЗВИЧАЙ ПРАВОВИЙ (конституційний, конвенційна норма) – у конституційному праві неодноразово застосовуване правило, яке використовується при регулюванні певних суспільних відносин сфери дії конституційного права. З.п. є одним із джерел права і має таку ж юридичну силу, як і закони та судові прецеденти, але, на відміну від них, звичайно не має офіційної писаної форми і є конвенційною нормою (від лат. *conventio* – договір). Роль і значення З.п. помітно відрізняються в країнах, що належать до різних правових систем. Найбільшу роль З.п. відіграє в країнах з англосаксонською моделлю правових систем. Так, у Великобританії багато провідних державних органів формуються і функціонують на основі не писаних законів, а звичаїв, що склалися іноді протягом століть. Такими є, наприклад, встановлені звичаєм порядок формування уряду, роль і повноваження кабінету, прерогативи прем'єр-міністра. У країнах континентальної Європи З.п. у конституційно-правовій сфері застосовується порівняно рідко.

ІМПАУНДМЕНТ (англ. *improundment*, від *impround* – забирати, конфіскувати) – у конституційній практиці США відмова президента повністю чи частково витратити кошти, законодавчо виділені конгресом на передбачені бюджетом цілі, з подальшим використанням їх на власний розсуд.

ІМПЕРАТИВНИЙ МАНДАТ – форма взаємозв'язків депутата парламенту, іншого представницького органу зі своїми виборцями. Обов'язковими елементами І. м. є пов'язаність депутата волею виборців (накази виборців) і можливість відкликання депутата виборцями. Принцип І. м. закріплювався в «радянських» конституціях.

ІМПІЧМЕНТ (англ. *impeachment*, від фр. *empreechement* – осуд, обвинувачення) – у ряді країн конституційно встановлена процедура притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб держави (президента, міністрів, суддів вищих судів та ін.) за порушення ними законів.

ІНАВГУРАЦІЯ (від лат. *inauguro* - посвячую) – урочиста церемонія вступу на пост глави держави.

ІНВЕСТИТУРА УРЯДУ – (від лат. – одягати, оточувати) – процедура, пов'язана з парлам. способом формування уряду. Передбачена конституціями більшості держав з парлам.-монархіч., парлам.-респ. і змішаною республіканською формами правління. Ґрунтується на спільних діях парламенту і глави держави, хоча характер та послідовність їхніх дій різняться. У багатьох країнах з відповідними формами правління кандидат на посаду

глави уряду після його висунення главою д-ви має у встановлений конституцією строк подати парламентові або нижній палаті двопалат. парламенту склад уряду і часто – урядову програму, щоб отримати довіру, тобто санкцію на саме існування уряду. Відповідне рішення парламенту приймається абсолютною більшістю голосів.

ІНДЕМНІТЕТ (від лат. *indemnitas (indemnitate)*) - відшкодування збитків) – 1. Звільнення депутата парламенту від юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах під час здійснення повноважень (за винятком відповідальності за образу чи наклеп). 2. Винагорода депутата за його парламентську діяльність, що містить заробітну плату, оплату проїзду і користування засобами зв'язку, утримання апарату тощо.

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ (від лат. *interpellatio* – переривання промови, позов, вимога) – звернена до уряду в цілому чи до окремих його членів вимога групи депутатів парламенту дати пояснення з приводу проводжуваної ними загальної політики або з якого-небудь суспільно важливого конкретного питання. І. є особливим видом депутатського запиту. Від звичайного запиту вона відрізняється передусім процедурою внесення і правовими наслідками.

КАБІНЕТ (Кабінет Міністрів) – назва уряду в цілому або його частини у деяких країнах. У країнах з парламентарними формами правління К. очолюється главою уряду, у президентських республіках – главою держави.

КАДЕНЦІЯ (італ. *cadenza*, від лат. *Cado* – падаю, припиняюся) - проміжок часу, протягом якого виборна особа (орган) здійснює свої повноваження.

КАНЦЛЕР (нім. *Kanzler*, від лат. *cancellarius* – воротар) – назва деяких вищих посадових осіб у ряді країн. В Австрії і ФРН Федеральний К. – глава уряду. У Великобританії К. казначейства – міністр фінансів, Лорд-канцлер – глава Палати Лордів, а також голова Апеляційного суду і вищий юридичний радник уряду. У Швейцарії К. Союзу – керівник секретаріату вищих федеральних органів влади й управління (Союзних Зборів і Союзної Ради).

КВЕСТОР (лат. *quaestor*, від *quaero* – шукаю, розшукую, веду слідство) – посадова особа у парламентах деяких країн. К. обираються з числа депутатів і входять до складу керівного колегіального органу парламенту. В обов'язки К. входять підтримання порядку в залі засідань, в кулуарах, підрахунок голосів при відкритому голосуванні тощо. У Франції К. керують діяльністю адміністративних і фінансових служб парламенту.

КВОРУМ (від лат. *quorum (praesentia sufficit)* – чиєї (присутності достатньо)) – кількість членів колегіального органу, присутність яких на його засіданнях необхідна для обговорення та ухвалення рішень.

КОМПЕТЕНЦІЯ (лат. *competentio*, від *competo* – взаємно прагну; відповідаю, підходжу) – сукупність предметів відання та повноважень органу публічної влади або посадової особи, що визначають його місце в системі органів державної влади (в системі місцевого самоврядування).

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – особливий вид юридичної відповідальності, яка передбачається конституційно-правовими нормами і настає за конституційний делікт (правопорушення). К.-п. в. має

політичний і моральний характер. Її формами є: скасування або призупинення дії правового акта; дострокове припинення повноважень, усунення з поста; визнання виборів або результатів референдуму недійсними.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА НОРМА – загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які складають предмет галузі конституційного права.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ – відносно самостійний відокремлений комплекс конституційно-правових норм, що регулюють у межах галузі конституційного права певну сферу або групу однорідних суспільних відносин. Виділяють загальні (генеральні), головні та початкові К.-п. і.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ – суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, тобто відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками згідно з приписом конституційно-правової норми.

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ – 1. Політико-правова доктрина, що обґрунтовує необхідність установаження конституційного ладу. 2. Правління, обмежене конституцією (конституційне правління); політична система, що спирається на конституцію та конституційні методи правління. 3. Ідейно-політичний рух, спрямований на встановлення конституційного правління.

КОНСТИТУЦІЯ (лат. *constitutio* – установаження, устрій) – система юридичних норм конкретної країни, що закріплюють засади політичної, економічної і соціальної організації суспільного життя, порядок формування, організацію і компетенцію органів державної влади, територіальну організацію держави, визначають основи взаємовідносин держави та особи.

КОНСУЛЬТАТИВНИЙ ПАРЛАМЕНТ – у науці конституційного загальна назва вищого консультативно-дорадчого органу держави в деяких мусульманських країнах з монархічною формою правління (ОАЕ, Саудівська Аравія). К.п. формується шляхом призначення і самостійно видавати закони не має права.

КОНСТИТУЦІЙНА РАДА – особливий, квазісудовий орган конституційного контролю, що існує у Франції та її колишніх колоніях. Розглядає питання про конституційність того чи іншого закону, адміністративного акту чи іншого заходу за допомогою обговорення доповіді, наданої одним з членів Ради з даного питання («система досьє»). Формується на змішаних засадах: частина членів призначається президентом, частина – головою палат парламенту чи іншими органами.

КОНТИНУІТЕТ (англ. *continuity* – неперервність) – правило парламентської процедури, згідно з яким законопроект, не затверджений до кінця тієї сесії парламенту, на якій він був внесений, розглядається із відповідної стадії на наступній сесії.

КОНТРАСИГНАТУРА (контрасигнація) (лат. *contrasignatura* – міністерський підпис, від *contra* – проти і *signo* – підписую) – скріплення акта глави, держави підписом прем'єр-міністра та/або відповідального міністра, без

якого акт не набуває юридичної сили, внаслідок чого він приймає на себе юридичну і політичну відповідальність за акт глави держави.

КОНФЕДЕРАЦІЯ – об'єднання держав, їх союз, досить тісний, але міжнародно-правовий, а не державний, що не завжди призводить до утворення нової держави.

ЛЕГІСЛАТУРА (лат. *lex, legis* – закон і *latus* – внесений, встановлений) – 1) встановлений законом строк повноважень, а також фактичний період діяльності обраного представницького органу; 2) назва парламентів в окремих державах, а також у ряді штатів США та Індії.

ЛЕПТИМНІСТЬ (лат. *legitimus* – законний, правомірний, належний, від *legis* – закон) – термін, який використовується для характеристики визнання суспільного порядку, що дає останньому підстави встановлювати загально-обов'язкові вимоги і зразки поведінки. Звичайно застосовується по відношенню до політичної влади. Л. політичної влади означає визнання її підвладними, яке ґрунтується на їх переконанні у правомірності влади.

ЛОБІЗМ (англ. *lobbyism*, від *lobby* – вестибюль, кулуари) – організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою домогтися від них прийняття вигідних для себе рішень.

МАНДАТ (депутатський) (лат. *mandatum*, від *mando* – доручаю) – 1. Документ, що підтверджує законність повноважень депутата парламенту, іншого представницького органу. 2. Публічна функція, що покладається на депутата парламенту, іншого представницького органу шляхом виборів і зміст якої визначається Конституцією та законами держави.

МАНДАТАРІЙ (лат. *mandatarius*) – особа, орган, держава, що одержали мандат.

МЕТОДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ – сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет галузі конституційного права. Основними такими методами є: установлення прав, дозволення, заборона, покладання обов'язків і відповідальності.

МІНІСТЕРСТВО (лат. *ministro* – служу, управляю) – у більшості країн найважливіший центральний орган виконавчої влади, що входить до структури уряду і здійснює керівництво певною галуззю господарства або управління

МІНІСТР (фр. *ministre*, від лат. *minister* – слуга) – родова назва керівника одного з найбільш важливих центральних органів державного управління – міністерства, що входить до структури уряду.

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення

МОНАРХ (грецьк. *monarchos* – одноосібний правитель, від *monos* – один і *archos* – правитель) – одноосібний глава держави, який отримує владу и порядку престолонаслідування і здійснює її за власним правом, як правило, до-

вічно. М. має виняткове право на особливий титул: король (Бельгія, Великобританія, Данія, Іспанія, Саудівська Аравія, Швеція), султан (Бруней, Малайзія, Оман), емір (Кувейт, ОАЕ), великий герцог (Люксембург), князь (Ліхтенштейн), імператор (Японія), а також на символи верховної влади – трон, корону, мантию, скіпетр, державу та ін.

МОНАРХІЯ (грец. - єдиновладдя, єдинодержавність) – форма правління, за якої найвища державна влада повністю або частково зосереджена в руках монарха – одноосібного глави держави, який здійснює владу за власним правом, а не на підставі делегування. Найчастіше влада монарха є довічною і передається в спадщину.

МОНОКАМЕРАЛІЗМ (однопалатна система) (грецьк. monos – один) – однопалатна структура парламенту. Парламенти більшості країн світу є однопалатними. М. характерний для парламентів унітарних держав. У сучасному світі однопалатні парламенти діють у 3/4 унітарних держав і чотирьох федеративних державах (Коморські Острови, Сент-Кітс і Невіс, Мікронезія, ОАЕ).

НАТУРАЛІЗАЦІЯ (від лат. naturalis – природний) – прийняття до громадянства держави за клопотанням особи із дотриманням вимог передбачених чинним законодавством держави.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – повновладдя нації, її політична свобода, здатність самостійно визначати характер свого національного життя, зокрема здатність політично самовизначатися (відділятися та утворювати самостійну державу).

ОБСТРУКЦІЯ (лат. – перепона, перешкода, від – споруджувати, захарашувати, завалювати) – демонстративний спосіб висловлення протесту, спрямований на зрив певних громад, чи політ, заходів, засідань тощо. Є одним з методів парламентської боротьби, недопущення чи припинення обговорення і прийняття парламентом певного законопроекту, неприйняттого для парламентської фракції, опозиції. Здійснюється шляхом неявки депутатів на засідання, їх демонстративного групового виходу із зали засідання; здіймання галасу, заплескування виступаючих тощо.

ОКТРОЙОВАНА КОНСТИТУЦІЯ (від франц. octroyer - дарувати) – 1. Конституція, вироблена без участі парламенту або установчих зборів та «дарована» народом монархом. 2. Конституція, що її надала колонії метрополія.

ОМБУДСМАН, ОМБУДСМЕН (швед, ombudsman - представник чиїх-небудь інтересів) – спеціально обрана (призначена) посадова особа, на яку покладається здійснення контролю за дотриманням прав людини адміністративними органами.

ОПОЗИЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА (лат. oppositio – протиставлення) – група депутатів парламенту або парламентська фракція політичної партії, яка не бере участі у формуванні уряду і виступає проти урядової політики.

ОПТАЦІЯ – спосіб набуття чи припинення громадянства шляхом добровільного вибору особи, має місце тоді коли територія переходить від однієї держави до іншої чи проголошення частини території новою незалежною державою.

ОСОБА – це людина зі своїми індивідуально вираженими й соціально зумовленими рисами. Поняття «особа» позначає водночас і людину, і громадянина, а також іноземного громадянина та особу без громадянства.

ОСОБИСТА УНІЯ – політичне об'єднання двох або більше самостійних держав в союз з одним главою, який стає, таким чином, головою кожної держави-члена союзу.

ПАРЛАМЕНТ (англ. parliament, від фр. parler - говорити) – родова назва вищого колегіального загальнонаціонального представницького і законодавчого органу в демократичних державах, який відображає суверенну волю народу і працює на постійній основі (паралельна назва - легіслатура).

ПАРЛАМЕНТАРІЙ – 1) особа, яка на тій чи іншій підставі є членом парламенту. Такими підставами можуть бути обрання, призначення, обіймання певної посади на державній службі, наявність дворянського титулу тощо. У різних країнах П. називають по-різному: членами парламенту, депутатами парламенту, конгресменами, сенаторами, народними представниками, народними депутатами тощо.

ПАРЛАМЕНТАРНА (ПАРЛАМЕНТСЬКА) МОНАРХІЯ – один із двох різновидів конституційної (обмеженої) монархії (поряд з дуалістичною монархією), який характеризує формальним верховенством парламенту в системі організації державної влади. У П.м. влада монарха істотно обмежена у сфері як законодавчої, так і виконавчої влади. Він «царює, але не править». На відміну від дуалістичної монархії, у П.м. центральне місце в системі органів державної влади займає не монарх, а уряд, який не тільки здійснює повноваження і прерогативи монарха, а й контролює і спрямовує (через парламентську більшість) усю діяльність парламенту. П.м. наявна в цілому ряді розвинених країн – Австралії, Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Канаді, Нідерландах, Новій Зеландії, Норвегії, Швеції, Японії та ін.

ПАРЛАМЕНТАРНА (ПАРЛАМЕНТСЬКА) РЕСПУБЛІКА – різновид республіканської форми правління, який характеризується формальним верховенством парламенту в системі організації державної влади. У П.р., як і в парламентарній монархії, фактичним центром здійснення державної влади є не глава держави чи парламент, а уряд, глава якого фактично стає першою особою в державі. П.р. як форма правління є досить поширеною. На європейському континенті П.р. існує в Албанії, Греції, Естонії, Італії, Латвії, Словаччині, Угорщині, Чехії, ФРН.

ПАРЛАМЕНТАРНА ФОРМА ПРАВЛІННЯ – спосіб організації державної влади, що ґрунтується на принципі верховенства парламенту в системі вищих органів держави. Різновидами П.ф.п. є парламентарна республіка і парламентарна монархія.

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ (ПАРЄ) – дорадчий орган Ради Європи (РЄ). До складу ПАРЄ входять 602 парламентарії, з яких 301 є членами, а 301 – їх заступниками. Парламентарії визначаються національними парламентами відповідно до квот, зафіксованих у Статуті РЄ. Україна представлена в ПАРЄ 12 членами і 12 заступниками.

ПЕТИЦІЯ (лат. *petitio*, від *peto* – прошу) – право громадян направляти індивідуальні та колективні послання в органи державної влади, органи місцевого самоврядування, до їх посадових осіб, які повинні дати відповідь на ці звернення. Виділяють три види П.- пропозиції, заяви і скарги.

ПОЗБАВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА – це припинення громадянства особи, здійснене з ініціативи уповноваженого державного органу від імені держави.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ – зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

ПРАВА ЛЮДИНИ – соціальна спроможність людини вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами.

ПРАВА ЛЮДИНИ – це сукупність природних і невідчужуваних прав, які належать особі від народження і не залежать від її правової належності до конкретної держави (громадянства).

ПРАВО ГРУНТУ (лат. *jus soli*) принцип набуття громадянства за народженням згідно з яким дитина набуває громадянство держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків або якщо батьки невідомі.

ПРАВО КРОВІ (лат. *jus sanguinis*) – принцип набуття громадянства за народженням згідно з яким дитина набуває громадянство тієї держави, громадянами якої є її батьки, незалежно від місця народження.

ПРАВОВИЙ СТАТУС (від лат. *status* – становище) – це встановлена нормами права сукупність прав, обов'язків і відповідальності його суб'єктів – громадян, організацій, установ тощо.

ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ – здійснення влади через вільно обрані народом представницькі органи.

ПРЕЗИДЕНТ (від лат. - *praesidens* означає буквально – той, хто сидить спереду) – 1) обраний на певний термін глава держави; 2) обраний керівник установ, організацій; 3) найвища посадова особа компанії, корпорації.

ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА – різновид республіканської форми правління, який характеризується тим, що обраний на загальних виборах президент юридично і фактично є главою держави і главою державної виконавчої влади. Класичною П.р. вважаються США. Президентсько-республіканська форма правління впроваджена також в цілому ряді країн Латинської Америки, Африки та інших. Для деяких П.р. (наприклад, Єгипту, Узбекистану) характерна наявність посади так званого адміністративного прем'єр-міністра

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР (фр. *premier-ministre* – перший міністр) – назва посади глави уряду у більшості країн із парламентарними і змішаною республіканською формами державного правління. У президентських республіках посада П.-м., як правило, відсутня.

РЕІНТЕГРАЦІЯ – спосіб поновлення у громадянстві якої-небудь держави осіб, що раніше його мали.

РЕПАТРІАЦІЯ – повернення на батьківщину, з поновленням їх громадянських прав, військовополонених та цивільних осіб, які під час війни опинилися за межами своєї країни та перебували довший час поза батьківщиною. Особливого політичного змісту набув термін «репатріація» у стосунку до повернення політичних емігрантів до країн їх походження.

РЕСПУБЛІКА (лат. *respublica* – суспільна справа, від *res* – справа і *publicus* – суспільний, всенародний) – форма державного правління, при якій суверенне право на владу належить громадянам (народу), а вищі органи держави або обираються населенням, або формуються загальнонаціональною представницькою установою (парламентом). Правління, що здійснюється на основі представництва народу, вважається республіканським незалежно від того, користуються громадяни дійсними чи тільки формальними правами на владу.

РЕСПУБЛІКА ЗМІШАНОГО ТИПУ – різновид республіканської форми державного правління, що характеризується поєднанням елементів президентської і парламентарної республік.

РЕФЕРЕНДУМ (лат. *referendum* - те, що має бути повідомлене) – важлива форма безпосередньої демократії, що являє собою голосування виборців (певної, визначеної законом групи виборців), шляхом якого ухвалюється рішення з будь-яких питань державного або самоврядного характеру крім тих, котрі згідно з законом не можуть бути винесені на Р.), що обов'язкове для виконання органами, організаціями і громадянами, відносно яких це рішення має імперативний характер.

СУБСИДАРНІСТЬ (У ЮРИДИЧНОМУ ЗНАЧЕННІ) (від лат. *subsidiarius* – допоміжний, додатковий) – принцип, згідно з яким розподіл повноважень між різними територіальними рівнями влади здійснюється таким чином, що найнижчий рівень влади отримує такі повноваження, які наступний за ним територіальний рівень влади не може здійснити ефективніше.

СУВЕРЕНІТЕТ (від фр. *souverainete* - верховна влада) – верховенство і незалежність влади, тобто її право на власний розсуд розв'язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої влади. У конституційному праві розрізняють кілька видів (форм) С.: державний, національний та народний.

СУДОВИЙ ІМУНІТЕТ – ще одна із гарантій незалежності суддів, означає, що суддя не може бути притягнутий до дисциплінарної й, більше того, до кримінальної відповідальності за свої рішення у конкретних справах, за винятком випадків, передбачених законом.

ТРАНСФЕРТ – зміна громадянства у зв'язку з переходом території від однієї держави до іншої без права вибору (мало місце після Другої світової війни).

УНІТАРНА ДЕРЖАВА (від лат. *unitas* - єдність) – держава, всі або переважна більшість вищих територіальних одиниць якої не мають державоподібного статусу.

УРЯД – вищий колегіальний орган загальної компетенції в системі органів виконавчої влади, який здійснює керівництво виконавчою і розпорядчою діяльністю в державі.

ФЕДЕРАЦІЯ (від лат. foederatio – об'єднання) – держава, всі вищі територіальні одиниці якої мають державоподібний статус.

ФІЛІАЦІЯ (від лат. filius – син) – це набуття громадянства за народженням.

ФІЛІАЦІЯ (франц. filiation, від лат. filia – донька, filius – син) – набуття громадянства за народженням.

ФОРМА ДЕРЖАВИ – сукупність найбільш загальних ознак держави, зумовлена інституціональними, територіальними і функціональними способами організації влади. Елементами Ф.д. є форма державного правління (інституціональні характеристики організації влади), форма державного устрою (територіальні характеристики організації влади) і політичний режим (функціональні характеристики організації влади)

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО (ПОЛІТИКО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО) УСТРОЮ – спосіб територіальної організації держави, який визначається принципами взаємовідносин держави як цілого та її територіальних складових частин. Розрізняють дві Ф.д.у. – унітаризм і федералізм.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ – спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування і взаємовідносин вищих органів держави – глави держави, парламенту, уряду. Залежно від правового статусу глави держави і порядку формування цього вищого органу державної влади розрізняють дві основних Ф.д.п. – монархію і республіку.

ХУНТА (ісп. junta – збори, об'єднання) – в іспаномовних країнах (Іспанія, більшість країн Латинської Америки) назва вищих колегіальних органів державної влади, а також громадсько-політичних організацій та об'єднань. Х. військова – військові союзи та організації, що приходять до влади шляхом військових переворотів.

ЦИВІЛЬНИЙ ЛИСТ – це особлива стаття у державному бюджеті, де визначені кошти на утримання монарха, а також, зазвичай, його найближчих родичів та двору.

ШАРІАТ (араб, шаріа – належний шлях) – зведення мусульманських правових і теологічних нормативів, головний зміст яких становлять положення священних книг Корану і Сунни. Норми Ш., за якими визнається божественне походження, сприймаються як загальнообов'язкові і розглядаються як вищі за закони, прийняті парламентом. Ш. є безпосередньо чинним правом в Афганістані, Ірані, Пакистані, Саудівській Аравії, Судані та ряді інших мусульманських країн.

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Иностранное конституционное право / под ред. В.В. Маклакова. – М.: Юристь., 1996. – 512 с.
2. Конституционное право зарубежных стран / под. ред. А.А. Мишина. – М.: Белые альвы. 1996. – 400 с.
3. Конституционное право зарубежных стран / под. ред. Б.А.Страшуна. В 4-х томах: т.1,2. – М.: Изд-во Бек. 1996. – 757 с.
4. Конституционное право зарубежных стран: учебник для вузов / под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. – М.: НОРМА, 2005. – 1056 с.
5. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
6. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран / В.Е. Чиркин. – М.: Юристь, 1997. – 568 с.
7. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник / В.М. Шаповал. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 464 с.
8. Шаповал В.Н. Сравнительное конституционное право / В.Н. Шаповал. – К.: Издательский дом «Княгиня Ольга», 2007. – 416 с.

Додаткова:

1. Белов С.А. Сборник задач по Конституционному праву России / С. А. Белов. - СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2003.
2. Боботов С.В. Конституционная юстиция. Сравнительный анализ / С.В. Боботов. – М.: БЕК,1994. – 129 с.
3. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право: учебник для вузов / Н. В. Витрук. – М.: Закон и право. ЮНИТИ, 1998.
4. Депутат парламента в зарубежных государствах. – М.: Юридлит, 1995. – 112 с.
5. Енгибарян Р.В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции / Р.В. Енгибарян. – М.: Норма, 2007. – 496 с.
6. Жаке Ж.-П. Конституционное право и политические институты: учеб. пособ. / Ж.-П. Жаке. – М.: Юристь, 2002. – 365 с.
7. Конституции государств Восточной Европы. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1996.
8. Конституции государств Европейского Союза / Под ред. Л.А. Окунькова. – М.: ИНФРА, 1999.
9. Конституции государств Европы: в 3 т. / под ред. Л.А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – 817 с. (Т.1), 837 с. (Т.2), 789 с. (Т.3).
10. Конституционное (государственное) право. Справочник / под ред. В.И. Лафитского. – М.: Юристь, 1995. – 191 с.
11. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии: Сборник нормативных актов. – М.: Зерцало, 1998.
12. Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд С.Головатий; наук. ред. В. Шаповал. – К.: Українська Правнича Фундація; Право, 1996. – 544 с.

13. Кресіна І.О., Коваленко А.А., Балан С.В. Інститут імпичменту. Порівняльний політико-правовий аналіз / І.О. Кресіна, А.А. Коваленко, С.В. Балан. - Юридична думка, 2004. – 176 с.
14. Лафитский В.И. Основы конституционного строя США. – М.: Норма, 1998.
15. Медушевский А.Н. Сравнительное конституционное право и политические институты: курс лекций / А.Н. Медушевский. – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 574 с.
16. Новые конституции стран СНГ и Балтии: сб. док. – Вып. 2 / под ред. Н.А. Михалевой. – М.: Манускрипт, 1997. – 672 с.
17. Охотский Е.В. Государственная служба в Парламенте. Отечественный и зарубежный опыт. - М.: РОССПЭН, 2002.- 400с.
18. Очерки парламентского права (зарубежный опыт) / Под ред. Б.Н. Топорина. – М., 1993.- 320 с.
19. Речицкий В. Политическая активность. Конституционные аспекты / В. Речицкий. – К.: Сфера, 1999. – 496 с.
20. Сараторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сараторі. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.
21. Сахаров Н.А. Институт президента в современном мире. – М.: Юр. лит., 1994. – 278 с.
22. Сіган Б. Г.. Створення конституції для народу чи республіки, які здобули свободу / Пер. з англ. – К., 1993.
23. Хабриева Т.Я. Теория современной конституции / Т.Я. Хабриева, В.Е. Чиркин. – М.: НОРМА, 2005. – 320 с.
24. Чиркин В.Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт / В.Е. Чиркин – М.: Зерцало, 1998.- 300 с.
25. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / А. Шайо. – М.: Юрист, 2001. – 292 с.
26. Шаповал В.М. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз / В.М. Шаповал. – К.: Програма Л, 1995. – 136 с.
27. Шляхтун П.П. Парламентаризм: словник-довідник / П.П. Шляхтун – К.: Парламентське вид-во, 2003. – 151 с.

РЕКОМЕНДОВАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. <http://www.rada.gov.ua> – Офіційний сайт Верховної Ради України
2. <http://www.nbu.gov.ua> – Національна бібліотека імені В.І.Вернадського
3. <http://www.library.ukma.kiev.ua/amer> – Американська бібліотека НаУКМА
4. <http://www.loc.gov> – бібліотека Конгресу США
5. <http://www.rsl.ru> – Російська державна бібліотека
6. <http://www.bl.uk> – Британська бібліотека
7. <http://www/d-nd.de> – Німецька національна бібліотека
8. <http://www.bnf.fr> – Національна бібліотека Франції
9. <http://dev.europeana.eu> – Європейська цифрова бібліотека (Europeana)

Навчальне видання
(українською мовою)

Бровченко Наталя Володимирівна

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Навчальний посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
напряму підготовки «Правознавство»

Рецензент *Т.О. Коломоєць*
Технічний редактор *Н.В. Бровченко*
Коректор *Н.В. Бровченко*